Lingvazin

Magazin za jezik i književnost Broj XIII/1 August 2025. ISSN 2303-4831

S povodom: 90 godina od rođenja Tvrtka Kulenovića

LINGVAZIN PREDSTAVLJA NOVI STRUČNO-INFORMATIVNI PORTAL

BOSNISTIKA

БОСНИСТИКА

POTRAŽITE GA NA BOSNISTIKA.BA

Sadržaj

Lingvazin – Magazin za jezik i književnost

Izdavač
Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

Adresa izdavača
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina

Glavni i odgovorni urednik
Halid Bulić

Konsultanti
Refik Bulić (lingvistika)
Azra Verlašević (književnost)
Najil Kurtić (mediji)

Redakcija
Nejla Kalajdžisalihović
Azra Hodžić-Čavkić
Naida Osmanbegović
Amina Bulić
Anida Malkić

Dizajn i prijelom
Halid Bulić

Ilustracija na naslovnici
Asim Bilić

Lektura
Autori

Lingvazin izlazi najmanje jedanput godišnje i besplatan je.

Objavljuje se na veb-stranici: **www.izbjik.ba**.

Halid Bulić

ISSN 2303-4831

Lingvazin je indeksiran u bazi podataka EBSCO.

Lingvazin je dobitnik Nagrade za e-izdavaštvo i nove tehnologije na 36. sarajevskom sajmu knjiga 2025. godine

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi Redakcije.

03 Uvodnik
04 S povodom
04 Šeherzada Džafić
Interkulturna hermeneutika stranoga u opusu Tvrtka Kulenovića
11 Ema Selimović
Muze (ne) šute kad oružje govori (*Istorija bolesti* Tvrtka Kulenovića)
14 Radovi
14 Anna-Maria Sonnemann
Slavenski umjetni jezici
22 Adnan Kadrić
O bosanskoj leksikografiji u stihu krajem 16. i početkom 17. stoljeća
34 Refik Bulić
Fonemi /ś/ i /ź/ u bosanskom jeziku
36 Osvrti
36 Edin Čolić
Esperanto – jezik nade, mira i saradnje nove generacije na Balkanu
40 Lingvazin predstavlja
40 Nudžejma Spahić
Ranko Bugarski: Putopis po sećanju (prikaz)
43 Esej
43 Adnan Mahmutović
Kako sam prestao da se *sikiram*, a naučio da se *trivam* s riječima

Dobrodošlica

U augustu 2025. godine magazin za jezik i književnost *Lingvazin* obilježava trinaest godina redovnog objavljivanja. Od prvog broja do danas putem *Lingvazina* preneseno je mnoštvo korisnog znanja i informacija, u njemu su predstavljene mnoge nove pojave i knjige, a bosanskohercegovačkoj su publici zahvaljujući "*Lingvazinovoj* prevodilačkoj radionici" približeni brojni inozemni akademski i naučno-popularni radovi o jeziku i književnosti.

Osim kontinuiteta i utjecaja, koje *Lingvazinov* tim doživljava kao dovoljnu nagradu za trud, naš je magazin ove godine dobio i društveno priznanje: Nagradu za e-izdavaštvo i nove tehnologije na XXXVI sarajevskom sajmu knjiga.

Napokon, u ovoj godini *Lingvazin* se "ostvario kao roditelj", budući da je početkom godine u izdavaštvu Instituta za bosanski jezik i književnost u Tuzli objavljena knjiga nastala na osnovu intervjua koje su za naš magazin dali istaknuti lingvisti i književni teoretičari između 2013. i 2024. godine. Knjigu je uredio Halid Bulić a nazvana je *Traganje i trajanje u jeziku: Lingvazinovi intervjui*.

U ovom broju nastavljamo objavljivati zanimljive i kvalitetne tekstove o jeziku i književnosti. Na samom početku broja, u rubrici *S povodom*, očekuju vas dva teksta posvećena liku i djelu Tvrtka Kulenovića (1935–2019), bosanskohercegovačkog pisca, univerzitetskog profesora i akademika. Autorice radova su Šeherzada Džafić i Ema Selimović. Ovim radovima obilježavamo devedeset godina od Kulenovićeva rođenja.

U rubrici *Radovi* ovaj put možemo čitati tri teksta. To su prijevod rada "Slavenski umjetni jezici" Anna-Marije Sonnemann te radovi "O bosanskoj leksikografiji u stihu krajem 16. i početkom 17. stoljeća" Adnana Kadrića i "Fonemi /ś/ i /ź/ u bosanskom jeziku" Refika Bulića.

Edin Čolić u tekstu "Esperanto – jezik nade, mira i saradnje nove generacije na Balkanu" donosi opširan osvrt, tačnije komunikološku analizu naučno-stručnog okruglog stola "Jezik i vještačka inteligencija", koji je u februaru 2025. godine organizirao Savez za esperanto Bosne i Hercegovine.

U rubrici *Lingvazin predstavlja* Nudžejma Spahić piše o knjizi *Putopis po sećanju* Ranka Bugarskog.

Na samom kraju je esej Adnana Mahmutovića "Kako sam prestao da se *sikiram*, a naučio da se *trivam* s riječima", u kome nam autor prenosi migrantsko iskustvo odrastanja u tuđem jeziku i načinima kako se možemo nositi s tim.

Lingvazin će i dalje biti s vama. Nastavite ga čitati i dijeliti s drugima. Preporučite ga prijateljima i saradnicima. Ako imate dobru ideju, pošaljite nam tekst. Kao i uvijek, *Lingvazinov* tim želi da vam čitanje našeg magazina bude ugodno i korisno i da njegovu pojavu shvatite kao poziv na saradnju.

Halid Bulić

Šeherzada DŽAFIĆ*

Interkulturna hermeneutika stranoga u opusu Tvrtka Kulenovića

1. Putopisac koji ruši granice

Krupne razlike, krupne granice, krupni identiteti, a ja kao pisac volim sitne razlike, sitne granice i sitne identitete i od toga kao pisac polazim.
(Tvrtko Kulenović)

Malo je pisaca u čijem se opusu može sagledati interkulturna hermeneutika koju su njemački, na koncu uopće evropski, kulturolozi odredili ključnom u poimanju univerzalnog shvaćanja svijeta. Prihvaćanje drugog i drugačijeg osnova je savremenog svijeta, kao i onog fiktivnog, a interkulturalnost postaje općeprihvaćeni metod i modus izučavanja književnosti. Tvrtko Kulenović svojim opusom (ne samo putopisima nego i romanima) pokazuje šta znači univerzalizam te da svi ljudi govore istim jezikom, unatoč prividnim razlikama. Na temelju toga Kulenović pravi svojevrsni *sporazum svjetova* uspostavljajući estetički uzvišeno etiku drugoga. Njegov univerzalni jezik podrazumijeva osnove ljudske vrste, a zasniva se na priznavanju drugoga i "traženju vlastitosti upravo u onome drugačijem" (Hofmann 2013: 18).

Odnos s prirodom, tjelesnost, kreativnost, senzibilnost te međuljudskost izvanevropskih toposa postat će alternativa evropskoj. U tome je Kulenović usamljenik – putopisac koji je kročio tamo gdje su bili rijetki, iako nas ulančavanje s Drugim u savremenoj zapadnoj kulturi prisiljava na učenje o stranim kulturama i na stalno nepovjerenje prema našim vlastitim, univerzalnim anticipacijama. Upravo su takve interakcije kreirale poseban habitus bosanskohercegovačke kulture, "koja je od svojih početaka u interakciji s drugim kulturama" (Džafić 2025: 32), iako su rijetki pisci koji su jasno definirali odnos prema stranome. Tvrtko Kulenović jedan je od onih pisaca koji naglašavaju odnos prema drugome / stranome u odnosu na domicilnu kulturu, a često pravi i eksplicitne usporedbe, pri čemu ističe posebnost određenih kultura.

Tako Kulenović u egzotičnome prostoru Mediterana prepoznaje civlizacijske vrijednosti, ali i one općeljudske, koje su upravo odraz geografsko-historijskih činjenica:

> "Možda ne bi bilo pravilno porediti ga s tmurnim sjevernim morima jer bi tu njegova pobjeda ispala isuviše prosta, mada pojedinci tvrde da u njihovim maglama ima snaga koja na poseban način dušu obuzima i ovo tvrđenje sigurno ima smisla. Treba ga porediti sa sličnim mu toplim morima, naročito s onim iz iste porodice Mediterana, da bismo vidjeli kolika je valjanost njegova: s onima čija je voda mutnozelena, s onima čija je obala dosadno ravna ili jednolično isjeckana, s onima čije kopno ne nosi na sebi planina. Istina, grčko more je veleljepnije i plavlje, ali ono je isuviše pusto, isuviše prirodno, isuviše namijenjeno bogovima. Francuska rivijera je oikantnija po svojim crvenim stijenama ali na njoj je sve pretjerano pitomo, sve žardenzinirano, sve dotjerano za građanina. Na mnogim obalama ljudska naselja su u smislu boje darežljivija i veselija, kuće su žute, zelene i crvene, ali kad se duže tamo boravi, to počinje da liči na raskoš cirkusa." (2004, 11–12)

Ukazivanjem na "drugačije", Kulenović ukazuje na vrijednost svoga, makar onoga što osjeća svojim. Upravo kada je u pitanju interkulturna hermeneutika, ona i uči hermeneutičkom postupku u kojem zajedničko predrazumijevanje biva podlogom razumijevanja stranoga. Stoga je podjela "stranoga" važna jer pokazuje kako *strano* nije nužno strano te da je stranost put da spoznamo sebe. Upravo će ta podjela poslužiti Hofmannu da pojasni ciljeve interkulturne hermeneutike, a kroz oprimjerenje putopisima Tvrtka Kulenovića pokazat će se kako se kroz razlike može uspostaviti sporazum svjetova ukoliko je zasnovan na pravim i istinskim životnim vrijednostima. Pišući o susretima s najudaljenijim drugim, Kulenović govori o svojim iskustvima "harmonije svjetova". Primjećujući svoja putovanja po gradovima od Sredozemlja do Dalekog Istoka, Kulenović osjeti,

* Univerzitet u Bihaću

kroz epistemološke izazove i pjesnikovu suptilnost, ontološku dimenziju u kojoj se "mitologija plovidbe" *pokazuje kao zakon postojanja* (Alihodžić-Hadžialić 2019).

Prema Hofmannu, čovjekova potreba za odlaskom u nepoznato dešava se kako bi čovjek izvršio misiju pronalaženja samoga sebe, što je učinkovit obrazac upisan u zapadnjačke književnosti još od grčkoga epa: "Primanje stranoga u vlastito, otvorenost za razumijevanje stranoga i iskustvo stranoga trebali bi biti akceptirani kao ključne važnosti za kompetentno sudjelovanje u društvenim, kulturnim, socijalnim i ekonomskim procesima" (Hofmann 2013: 19). Hofmann naglašava dva temeljna aspekta iskustva stranoga. U prvome redu, strano se percipira kao izvor, kao cjelina koja je isprva bila izgubljena i za kojom se čezne (pri čemu je strano i uzor), no strano je s druge strane zastarjeli stadij razvoja, upravo zato što se vlastito smatra diferenciranim i više razvijenim:

> "Fascinaciju mnogih njemačkih mislilaca, kao npr. Herdera, Goethea i Friedricha Schlegela za 'Orijentom' treba posmatrati iz kuta dijalektike nastavljanja i kritike ovoga koncepta, kao čežnju za izvorom jednoga automodernizirajućega evropskog društva. Drugi aspekt koji treba uzeti u obzir leži u tome da se strano, upravo zato što je istoga porijekla kao i vlastito, ne percipira kao radikalno strano, nego da se jedinstvo ljudskoga uzme kao pretpostavka razumijevanja stranoga." (Hofmann 2013: 22)

Ovdje predstavljeni model postulira načelnu mogućnost nadvladavanja bilo kakve stranosti, jer bi na temelju zajedničkog temelja "bivanja čovjeka" svaki pokušaj pridavanja smisla i svake kulturne prakse za drugoga čovjeka naposljetku trebao biti razumljiv. Činjenica da spominjanje općenito ljudskoga možda apsolutno uvjetuje elemente vlastitoga i da se ovo odvija ponajprije u evrocentričnoj perspektivi, u korespondenciji s ljudima iz izvanevropskih kultura, pripada problematici ove pozicije te ujedno i granicama interkulturne hermeneutike. Putem ovoga načina doživljavanja individue i kolektivi u iskustvu sa stranim istovremeno otkrivaju potisnuto vlastito. Iskustvo sa stranim omogućuje spoznaju vlastitoga, čak i u smislu otkrivanja praznina i pogreški. Mogućnost da se za vlastiti razvoj otkrije relativno strano postaje temeljnom kompetencijom u tako protumačenoj interkulturnoj konstelaciji.

Vrijednost Kulenovićevih putopisa ogleda se upravo u činjenici da je to "literarno svjedočanstvo o susretanju, upoznavanju i razumijevanju dalekih, nepoznatih krajeva ili drugih zemalja, običaja i kultura, zasnovana na Kulenovićevim lucidnim impresijama i sposobnosti da neposredno osjeti miris, obris i figuru tog nekog drugog i drugačijeg svijeta" (Pobrić 2014). Upravo u tome Pobrić iščitava afirmaciju kulture slušanja naspram kulture dijaloga, pri čemu se "ova druga zasniva na asocijacijama i prepoznavanju pa kao takva gubi moć svrsihodne komunikacije, dok prva pretendira na viđenje i očuđavanje" (Pobrić 2014), stoga i ne čudi što je u žanru putopisa Kulenović nenadmašan na ovim prostorima.

Kada bismo rekonstruirali mapu kojom kroči putopisac Tvrtko Kulenović, otkrili bismo da su to gradovi pokraj mora, rijeka, jezera te da voda diktira njegov put, a ovaj pisac njen kulturološki milje. Naime, put na istok i na zapad potvrda je njegovoga estetsko-etičkog identiteta, koji upućuje na otvorenost, pri čemu se estetsko ogleda u načinu na koji se predstavlja određeni topos, odnosno kultura, što se reflektira kroz umjetnički dojam, dok se etički ogleda u priznanju i otvorenosti prema drugome. Polazište "sitnih granica i sitnih identiteta" za koje se odlučuje ovaj pisac ukazuje na etičnost ovoga pisca i njegovoga opusa, a način na koji Kulenović umanjuje krupne razlike, predstavlja njegovu estetiku. U razgovoru s Muhamedom Dželilovićem u emisiji "Figure" Kulenović ističe kako je putovanje morem "nešto što opisati ne mogu. Trčanje s jednog kraja broda na drugi. To je jedno nevjerovatno otkriće. Preko tih detalja čovjek upoznaje druge kulture" (Kulenović 2013). Koliko je taj milje *Drugoga* usvojen iz knjiga, koliko iz odnosa s drugim ljudima, Kulenović ne iznosi, ali donosi mišljenje da jeste i jedno i drugo, stvarajući time uvjete interkulturalnosti:

> "... da bi se neki pisac i njegov tekst čitao interkulturno putem prostornosti, taj tekst mora posjedovati mjesto kazivanja, identitet i interese istraživača, ali i čitatelja, a to znači da bi se nekom piscu dao predznak interkulturni, on mora imati određeni među-prostor kretanja. Ako interkulturnu književnost shvatimo kao prožimanje i odredimo joj među, taj pisac je i s jedne i s druge strane ostavio svoj trag ili u interkulturnom slučaju još bolje – pisac je ponio nešto iz jedne i donio nešto u drugu književnost." (Džafić 2015: 13–25)

Uzevši za početnu tačku Dubrovnik, putopisni subjekt potvrđuje svoj identitet na Mediteranu, uspostavljajući poseban duhovni most među gradovima koji slijede, doživljavajući ih na asocijativnom nivou. Na Istoku pronalazi različitost kojoj se divi, a rezultat tog divljenja je priznavanje toga drugačijeg, jer u svemu pronalazi ljepotu, raskoš i mudrost. Time Kulenović pokazuje izuzetnu interkulturnu komunikaciju u kojoj se zapadna prosvjetiteljska ideja reflektira u statičnoj slici Istoka. Znanje koje koristi je akumulirano, a njegova prezentacija tog prostora je egzotična. Kulenović komunicira sa samim gradovima, obraća im se kao živim bićima

koja imaju ćelije, krvotok, na koncu i dušu. Traženje duha tih gradova kao da je osnovni zadatak. Kod Kulenovića prepoznajemo literarizaciju koja uključuje "tipove znanja ili obavijesti kojima se nadograđuje osnovno putopisno izlaganje i postupke njihova jezičkog oblikovanja" (Duda 2012).

Putovanje koje pravi ovaj vojar je univerzalnog karaktera, što znači da putnik putopisac spaja nespojivo, čineći da je samo ljepota ta koja je vodilja u uočavanju sličnosti i razlika koje postaju na koncu i upitne. Jedino po čemu se mjesta razlikuju jeste u tome koliko je more duboko, koje je boje, oslikava li se u njemu vedro ili tmurno nebo. Jedini indikator tih razlika jeste ono što diktira priroda, nikako ljudi. Tome u prilog idu i njegove riječi o granicama među ljudima, jer, po njemu, toliko puno govorimo o razlikama, govorimo o identitetu, susretu s drugim i drugosti, a sve bi to ustvari trebao biti "sporazum svjetova" (Kulenović 2013). Naime, čovjekovo prirodno duhovno stanje jeste sporazum svjetova: "Svijeta će biti u sporazumu ili ga neće biti" (Kulenović 2013). Ti principi na kojima Kulenović temelji svoj opus predstavljaju posebnost i jedinstvenost ne samo u bosanskohercegovačkoj već i u regionalnoj književnosti. Stoga je važno da sagledamo ove putopise koji predstavljaju ulazak u svijet kulturoloških i književnih postulata, ali i ličnoga rasta jer "treba dozvoliti ljudima da putuju, da se kreću. Putovanje više vrijedi nego čitave godine učenja" (Kulenović 2004: 71), a čitanje Kulenovićevih putopisa podrazumijeva kretanje i putovanje, a samim time i učenje.

2. Od otuđenosti do sporazuma svjetova

Umetnost je ona oblast u kojoj se prema davnašnjoj čežnji Zapad i Istok "sastaju"; jer je ona istovremeno oblast polisemijskog mišljenja po svojoj najelementarnijoj prirodi, po svom biću.
(Tvrtko Kulenović)

Koncept "interkulturalnosti", upotrijebljen u interkulturalnoj znanosti o književnosti, polazi od shvaćanja da kulturni identitet ne koegzistira u rigidnome stanju jednakosti sâm sa sobom. "To bi predstavljao kulturni identitet jedne zajednice i ponajviše jednoga pojedinca, tj. samo provizorni i privremeni rezultat jednoga nedovršenog procesa" (Hoffman 2013: 12). S interkulturnom naukom o književnosti primjenjuje se procesivan i dijaloški pojam kulture koji se temelji na mogućnosti autotematiziranja društva i istražuje kontekstualne promjene značenja i ljudi koji se lociraju situaciono i višestruko. Dolazi do raspuštanja i novoga stvaranja granica. Time se pojmom interkulturalnosti uzima u obzir prijelaz granice kod kojega ni unutrašnjost ni vanjština ne konstituiraju granicu, već upravo ono između, *inter*. Međutim, Hoffman mogućnost književnosti vidi i u tome da stvori "multiperspektivne, ambivalentne i mnogoznačne tekstove i time opravda kompleksnost policentričnoga svijeta" (2013: 15), u šta na koncu možemo svrstati i Kulenovićeve tekstove.

U ovome ćemo radu istražiti elemente interkulturnoga u putopisima Tvrtka Kulenovića metodom interkuturalne hermeneutike.[1] Mogućnost takve metode temelji se na teoretskom konstruktu tzv. psihofizičkoga jedinstva čovječanstva. Pozivanjem na "egzistencijalna transkulturalna iskustva" stranost druge kulture može se prakticirati na zajedničkoj podlozi općenito ljudskoga, jednako kao što je svaki hermeneutički postupak uvjetovan zajedničkim "predrazumijevanjem" kao podlogom razumijevanja stranoga (Schäffter 1991: 18, cit. u: Hoffman 2013: 23). Hoffman dobro primjećuje da se za razdoblje prosvjetiteljske, klasične i romantične njemačke književnosti ovaj model nikako ne bi smio potcijeniti, a kako Tvrtko Kulenović još dobrim dijelom nasljeđuje utjecaje tih razdoblja, primjena metode interkulturne hermeneutike mogla bi donijeti rezultate:

> "predstavljeni model postulira načelnu mogućnost nadvladavanja bilo kakve stranosti, jer bi na temelju zajedničkoga temelja 'bivanja čovjeka' svaki pokušaj pridavanja smisla i svake kulturne prakse za drugoga čovjeka naposljetku trebao biti razumljiv. Činjenica da spominjanje općenito ljudskoga možda apsolutno uvjetuje elemente vlastitoga i da se ovo odvija ponajprije u eurocentričnoj perspektivi, u korespondenciji s ljudima iz izvaneuropskih kultura, pripada problematici ove pozicije te ujedno i granicama interkulturne hermeneutike." (Hoffman 2013: 23)

Prema O. Gutjahr, stranost se može u prostornoj perspektivi prikazati u trima osnovnim pojavnim oblicima: a) u onostranome, onome u osnovi neraspoloživom i nedostupnom; b) u onome nepoznatom što je izvana, što je suprotstavljeno poznatome prostoru, bio on u vlastitom tijelu, obitelji ili socijalnoj grupi; i naposljetku c) kao provala vanjskoga u unutarnji prostor koji definiramo kao vlastiti. U inscenaciji je ovih prostorno orijentiranih odnosa povezanosti književnost izgradila arhiv prototipskih likova (Gutjahr 2002: 360, cit. u Hofmann 2013: 17).

[1] Ortfried Schäffter, "Modi des Fremderlebens", u: *Das Fremde: Erfahrungsmöglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung*, ur. O. S., Opladen, 1991, 11–42.

2.1. Strano kao vlastito

Ovaj model nudi načelnu mogućnost nadvladavanja bilo kakve stranosti jer bi na temelju zajedničkog temelja "bivanja čovjeka" svaki pokušaj davanja smisla i svake kulturne prakse za drugoga čovjeka naposljetku trebao biti razumljiv. Činjenica da spominjanje općenito ljudskoga apsolutno uvjetuje elemente vlastitoga i da se odvija ponajprije u evrocentričnim perspektivama, posebno u korespondenciji s ljudima iz izvanevropskih kultura, pripada problematici ove pozicije te ujedno i granicama interkulturne hermeneutike, a kod Kulenovića "sve je čisto: mrak bi htio da ovije stvari koprenom tajne, ali mu ne daju glasovi juga, ne da blagost vazduha, ne da svjetlost koja zrači iz prošlosti Dubrovnika" (Kulenović 2004: 17).

Iskrenost kojom Kulenović prilazi gradovima, predmetima i morima koje ne poznaje te iskrenost u kojoj se nalazi priznanje nepoznavanja toga novoga ne iziskuje kod čitatelja nepovjerenje, već, naprotiv, povjerenje da će ono što spozna biti istina jedina istina u koju se može vjerovati. U toj iskrenosti ogleda se i tolerantni odnos prema drukčijim stvarima, što pridonosi stvarnom umjetničkom doživljaju, odnosno snažni doživljaj stvarnoga realiziranog kroz čistu umjetnost. Ta umješnost povezana je i s ranije stečenim duhovnim bogatstvom koje se prepliće sa sadašnjim duhom vremena.

Na podlozi tih duhovnih vrijednosti, pisac komparira, (pr)ocjenjuje, prepoznaje, spoznaje i na koncu, nudi mogućnost poistovjećivanja, neposrednog doživljaja te stvaranja želje da se na isti način spozna.

> "Ovo more je s mjerom obrađeno, s uzdržljivošću veličanstveno i uvijek podrazumijeva prisustvo čovjeka. Kuće su sive ali je njihovo sivilo smješteno kraj plavog mora pred modrim planinama, ono je boje vremena, boja dostojanstvenosti, boja iskustva i boja razmišljanja. Zato nigdje na svijetu kuće ne liče toliko na palače koliko na dalmatinskim obalama. Nigdje nema onih lijepih probušenih konsola s obje strane pored prozora koje su kao ruke koje zgrada ispred sebe pruža: za one koji su unutra one su zaštita, za one koji su napolju dobrodošlica, kad bi se kuća povinovala zemlji i prevrnula, one bi ostale da stoje uspravne poput spomenika." (Kulenović 2004: 14)

Kod Kulenovića ne postoji "strano", čak ni kada se ono podrazumijeva: "put do mora vodio je kroz Pire, kroz njegovu pijacu, čitavo naselje načinjeno od izloženih predmeta, kroz njegove ulice s bordeljima, opet malim i svježe okrečenim kućama pred kojima stoje žene svih mogućih jezika" (Kulenović 2004: 37) – bez obzira na različite jezike, te žene se razumiju i one su razumljive.

Uspjelim hipotipozama redaju se pred nama toposi kao fotografije od kojih je sačinjena uspješna filmska vrpca velikih civilizacija i kultura: staro se prepliće s novim, tradicionalno s modernim. Autentični gradovi ogledaju se u kulturi, historiji, ali posebno vodi koja ih okružuje ili koja protječe kroz njih. Asocijacijama i analogijama Kulenović poredi dva različita svijeta ne kako bi isticao razlike, već kako bi sve sveo na suštinu, koja je – ista.

2.2. Strano kao nepoznato

Strano kao još nepoznato odnosi se na ne-znano, ali također i na mogućnost znanja i upoznavanja. (Gutjahr 2002: 360, cit. u: Hofmann 2013: 19). Tvrtko Kulenović je pisac koji je, prije svega, otvoren i koji u svim oblicima govori o važnosti putovanja i upoznavanja drugog i drugačijeg. Tako u ranijim putopisima, ali i u dokumentarno-dramskoj emisiji *Portreti* govori o putovanjima i motivu, odnosno glavnom pokretaču za putovanja: "Kolege i ja smo se žalili da nam je dosta tog Zapada i zapadnjačkog života koji sužava čovjeka" (*Portreti*, 2019), a struktura i topos putovanja u estetizaciji susreta s vlastitim i stranim stvaraju "prototipske figure avanturista, otkrivača, i istraživača (...) koji se otiskuju iz zavičaja kako bi tražili strano" (prema: Gutjahr 2002: 360, cit. u Hofmann 2013: 19).

Osjećaj "takvog" nepoznatog Kulenović će pokazati kroz putovanje Amerikom, i to kroz burnost i brzinu američkog života, arhitekturu (ogromne zgrade) te događaje koji su tekli mimo čovjekove volje: "američki strah, strah od nasilja, strah od kriminala" (upucana žena u metrou od metka koji je došao niotkuda, silovana djevojka u najvećoj gradskoj gužvi, ubijeni šahista – "tako se prvo susrećemo sa američkom smrću, pa onda sa američkim životom" (Kulenović 2004: 225). To nepoznato "strano" Kulenović ostavlja iza sebe, brzo preskočivši zlo, da bi se u potpunosti posvetio dobru i životu (te nepoznate i nedostižne Amerike).

Problem Amerike je "nemanje prošlosti", koji se ogleda u tome da "Amerika nema dovoljan broj generacija svojih mrtvih za sobom" (Kulenović 2004: 226). Da bi, potom, odmah uslijedila komparacija s Kinom: "Shvatio sam u Kini: nisu Kinezi onako sretni, i onako smireni, zato što su siromašni, to bi, ipak, bila budalaština, nego zato što imaju te silne generacije svojih mrtvih za sobom, i svjesni su ih. Amerika ih nema, i zato je onakva kakva je" (Kulenović 2004: 226). Za razliku od istoka, pa čak i evropskog zapada, u Americi je sve

intenzivno, ali kratkotrajno: "Onaj ko od vas večeras na prijemu zahtijeva da ga obavezno upoznate sa pjesmama i plesovima vašeg rodnog kraja, sutra vas na ulici uopće više neće prepoznati. Onaj užagreni interes vas fascinira, a nemilosrdni zaborav vas šokira" (Kulenović 2004: 227).

2.3. Strano kao provala nepoznatoga u vlastiti prostor

On te guta, potčinjava, ne pita te šta znaš, šta ne znaš,
ne sluša šta hoćeš, šta nećeš, uvlači te u trans.
(Tvrtko Kulenović)

Doživljaj stranoga, "pomjera odnose u tebi i u tvome svijetu pomjera odnose između pepeljare i vaze na tvom stolu" (Kulenović 2004: 230).

Ona američka brzina ima svoje čari: "Ali ta površnost, ta suluda lepršavost, naravno ima svoj neodoljivi šarm" (Kulenović 2004: 228).

"Sve je pred njujorškim neboderima malo: ono isto što na drugim mjestima izaziva dosadu i strah, u ovom čudesnom gradu pretvara se u trans, opije te ta njegova nenamjerna i nesmišljena ljepota, ta šuma ogromnih stalagmita opkoljena sa svih strana vodom" (Kulenović 2004: 230).

"Oni su uvod u intenzivniji i silovitiji život; ne tvrdim da je taj život bolji, ali znam da je obilježje civilizacija u uzletu. Uobičajena sirotinjska želja da živiš u vlastitoj kući gubi svaku snagu pred ovom, prvi put otkrivenom, iako bezbroj puta viđenom, mogućnošću da stanuješ na vrhu jednog od njujorških nebodera" (Kulenović 2004: 230).

I ovdje, kao i u prethodnom primjeru, primjenjiva je Schäffterova teza prema kojoj

"individue i kolektivi, u iskustvu sa stranim, istovremeno otkrivaju potisnuto vlastito; iskustvo sa stranim omogućuje spoznaju vlastitoga, čak i u smislu otkrivanja praznina i pogreški. Mogućnost da se za vlastiti razvoj otkrije relevantno strano postaje temeljnom kompetencijom u tako protumačenoj interkulturalnoj konstelaciji. No, problematika ovoga obrasca tumačenja leži u tome što se naposljetku strano svodi na funkciju obogaćivanja vlastitoga i poticanja njegova razvoja; strano se instrumentalizira upravo za razvoj vlastitoga." (Hofmann 2013: 24)

Koliko god se pokazalo u slučaju Amerike pa i Kine da su prisutne razlike, u njima se pronalaze i sličnosti, a Kulenović sve ono dobro iz tih različitih civilizacija svojim načinom govora prisvaja i na neki način uvlači u vlastito.

Takvo se strano kod spisateljice Schäffter percipira kao izvor, kao cjelina koja je isprva bila izgubljena i za kojom se čezne. I doista, ukoliko slijedimo Schäffterovo tumačenje, strano kao izdvojena izvornost kod Kulenovića se predstavlja kao uzor, jer se čini pošteđeno od razdvajanja koja predispozicioniraju vlastito u njegovoj različitosti (istočno "strano"; identificirano južnoslavenskim pretkršćanskim i kršćanskim naslijeđem u odnosu na "vlastito"; definirano modernim evropeizacijskim, dominantno "zapadnim" nastojanjima). Međutim, takvo strano je, s druge strane, zastarjeli stadij razvoja, upravo zato što se vlastito smatra diferenciranim i više razvijenim. Drugi aspekt koji treba uzeti u obzir leži u tome da se strano, upravo zato što je istoga porijekla kao i vlastito, ne percipira kao radikalno strano, nego da se jedinstvo ljudskoga uzme kao pretpostavka razumijevanja stranoga (Hofmann 2013: 22).

A riječi iz Periklovog govora o moru kao domovini pojavljuju se u drukčijoj svjetlosti, kao riječi iz poruke Korinćana Spartancima: "Nemate pojma kakvi su ljudi ti Atinanji, koliko se oni razlikuju od vas. Oni se stalno bave novim zamislima, i brzi su da naprave plan i da ga izvrše: vi ste zadovoljni onim što imate i nerado činite i ono što je neophodno. Oni su smjeli, pustolovni, puni nade. Vi ste oprezni i ne uzdate se ni u svoju moć ni u svoje rasuđivanje... oni vole pustolovine u inozemstvu, vi ih mrzite, jer oni misle da će time dobiti, a vi da ćete nešto izgubiti..." (Kulenović 2004: 40).

More kod Kulenovića predstavlja odvojenost, ali onu koja istovremeno znači i izvornost. Stipe Grgas naglašava da more "s jedne strane podlokava stamenost identitetskih afilijacija i upućuje na sveljudskost, a s druge, svojim niveliranjem hijerarhije moći služi kao antipod nejednakoj raspodjeli zemaljskih dobara, ono je egzemplarno mjesto utopijskih projekcija" (Grgas 2008: 102). Takvo polazište omogućuje onu pravu spoznaju drugoga nastalu iz potrebe upoznavanja i susreta.

> "... more – iako je bilo poprište bitaka, ljudi su se borili protiv njega ili između sebe, ali na njemu, ali je stalno iznjedravalo čarobne priče o podmorskim gradovima, gdje žive ljudi čudne ljepote i čistog izraza, o tajanstvenim bićima koja traže prijateljstvo čovjeka, naročito djece, o vječitim putnicima koji su prodali dušu moru i odrekli se čvrstog tla." (Kulenović 2004: 46)

3. Ka interkulturnom dijalogu svjetova

Prema Elisabeth Bronfen i Benjaminu Marcusu[2] intertekstualno obilježeno ophođenje s književnim tekstovima nudi model i prostor za vježbanje ophođenja s višestruko kodiranim, kompleksnim identitetima – imaginarnim zajednicama – koje se naseljavaju unutar pluralnoga okvira referenci zvanoga "svijet" (1997: 7, cit. u Hoffman 2013: 15). Stoga, u Kulenovićevom subjektu, čija se identitetska "drugotnost" konstruira na granici "poznatog" i onostranog, prepoznajemo simbolički oblik izražavanja kulture rane moderne, koja tematizira rasap društva i pojedinca upisivanjem takvih, višestruko kodiranih identiteta i imaginarnih zajednica, ranije analiziranih, uz narušavanje granica shvaćenih iz vizure monolitnih kultura.

Tekst koji rezimira i potvrđuje gotovo sve spomenute aspekte stranoga kod Kulenovića, a može se iščitati i u ključu iskustva otuđivanja moderne jeste dio *Vidici vode*. Putopis je situiran u Kinu, tačnije Singapur koji predstavlja istok u pravom smislu značenja "istočne kulture". Značenje jasno definiranog vlastitoga, poznatog i domaćega, u smislu kočnice ličnoga razvoja (prema ranije navedenoj Schäffterovoj tezi o stranosti kao nadopuni vlastitog unutar automodernizirajućeg svijeta) ostvaruje se hipotipotičkom slikom ugođaja.

> "Produktivnost ove kulture poretka ne počiva dakle u proizvodnji interne jednoznačnosti i zaštitnoga razgraničavanja vlastitoga prema van, već u kontroli procesa internalizacije vanjštine i time oslobađanja unutrašnjosti od vanjštine." (Schäffter 1991: 22, cit. u: Hofmann 2013: 24)

Pri deskripciji određenih toposa Kulenović uzima sva izvorišta koja bi pomogla u rekonstrukciji slike tog toposa. Iako su osnovna izvorišta historija, baština i / ili geografija, pravi doživljaj grada daju sudbine ili njegove specifičnosti –

> "... da nije u pravu onaj pisac, čovjek sa sjevera, Edgar Morgan Foster, koji baveći se Indijom kaže da je Mediteran norma ljudskoga, da se na istok i zapad od njega prostire ono što je izuzetno i ono što je čudovišno. Ili otprilike tako. No, to su samo čitalačka sjećanja. Ne treba suviše primati ka srcu čovjekova noćna malaksavanja. Treba ići dalje svojim putem, ne zato što je dobar nego zato što je jedini. Ali kad nas ponovo počnu razdirati bolesti koje proizlaze iz same prirode našeg tijela, treba da se sjetimo da je voda ovog slavnog jezera ljekovita." (Kulenović 2004: 51)

I baš kada određeni nepoznati prostor postane suviše stran, Kulenović pronađe način da ga pripitomi:

> "Osjećam odjednom kako je dobro što sam sada ovdje, što se nisam duže zadržao, što mogu tebi da pišem i da te savjetujem da se ni sam dugo ne zadržavaš ako jednom ovamo dođeš. Ostavi neku drugu ljepotu da ti je sagori navika, možda će se ona kao Feniks ponovo roditi iz pepela i bit će još svjetlija udružena s mudrošću, ovo ovdje je suviše dragocjeno, isuviše jedno na svijetu da bi se smjelo olahko riskirati" (Kulenović 2004: 33).

4. Zaključak: Interkulturna hermeneutika stranoga

Analizirani primjeri iz djela Tvrtka Kulenovića, propitani metodom interkulturalne hermeneutike, koja u središte stavlja složene odnose i koncepte "vlastitoga" i "stranoga", potvrđuju prisutnost snažnog interkulturalnog potencijala u njegovome opusu, i to u većoj mjeri nego što se može utvrditi primjenom klasičnih metoda istraživanja književnoga teksta. Metoda je, pritom, prilagođena specifičnostima Kulenovićevog stila, čime se otvaraju nova interpretativna polja. Posebno su uočljivi postupci dezintegriranja "stranosti" kako bi se pokazalo da se ono što se na prvi pogled doima kao interkulturalna razlika, zapravo razotkriva kao intrakulturalna dimenzija, što je, u okvirima kulturalne slavistike, već elaborirao Zvonko Kovač. Ta se strategija prepoznaje u svim pojavnim oblicima kulturnih različitosti koje se u tekstovima tematiziraju, a posebno u vezi sa žanrovskim specifičnostima putopisa.

Istraživanja interkulturalnog potencijala Kulenovićevih putopisa potvrđuju da je riječ o multiperspektivnim i mnogoznačnim književnim artefaktima, čiji je model svijeta očigledno policentričan i zasnovan na interkulturalnosti kao prostoru posredovanja i susreta. Statičnost Zapada Kulenović mijenja dinamičnošću Istoka,

[2] "Hybride Kulturen. Einleitung zur angloamerikanischen Multikulturalismus Debatte", u: *Hybride Kulturen. Beiträge zur anglo-amerikanischen Multikulturalismus debatte*, ur. E. B., B. M., Therese Steffen, Tübingen, 1997.

da bi zatim u prividnoj statičnosti Istoka prepoznao dinamičnost Zapada, zaključujući kako se ključ ne nalazi u kulturama i načinima življenja, nego u načinu na koji percipiramo svijet. U njegovoj viziji, Zapad je utemeljen na nauci, a Istok na duhovnosti, ali se oba horizonta u svojoj suštini susreću u istome – u bitku i biću. Razlike, ako i postoje, upućuju samo na to koliko smo u svojoj ljudskosti slični: u onome čemu težimo ili bismo barem trebali težiti.

Kulenovićev putopis jasno pokazuje kako se autor ciljano oslanjao na akumulirano znanje o Drugome i Drugačijem, da bi ga potom kreativno artikulirao kroz nova iskustva i spoznaje. Upravo u tome se prepoznaje put ka onome ključnom – interkulturnoj komunikaciji koja počiva na osjećaju za Drugoga i mogućnosti poistovjećenja s njim, kako bi se otkrila istinska vrijednost i kulture i pojedinca. Tvrtko Kulenović je na taj način ostvario sporazum svjetova, koji se na površini doima kao satkan od razlika, a u suštini počiva na sličnostima. One se skrivaju u temelju ljudskog bitka – u samoj mogućnosti da budemo ljudi, što je istodobno i etička i estetička dimenzija njegova opusa. ■

Izvori

Kulenović, Tvrtko (1973), *Čakra*, Svjetlost, Sarajevo.
Kulenović, Tvrtko (1974), *Putovanje*, IP "Svjetlost", Sarajevo.
Kulenović, Tvrtko (2004), *Majka voda*, Oko, Sarajevo.

Literatura

Alihodžić-Hadžialić, Nina (2019), *Poetic side of a travelogue through the "Accord of different worlds"*, *Studia Polensia* 8/1, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=333211 (20. 12. 2024).
Duda, Dean (2012), *Kultura putovanja*, Naklada Ljevak, Zagreb.
Džafić, Šeherzada (2015), *Prostor pisaca interkulturne književnosti*, Filološke studije: http://194.149.137.236/index.php/philologicalstudies/article/view/559 (10. 12. 2024).
Džafić, Šeherzada, *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Centar Samouprava, Sarajevo, 2015.
Dželilović, Muhamed / Kulenović, Tvrtko, "Figure", Radio-televizija Bosne i Hercegovine, Figure 25, Sarajevo, 2013.
Grgas, Stipe (2008), *More kao mjesto ili prostornost mora*, u: *S ove strane beskonačnosti: Filozofiranje i more*, ur. P. Šegedin i O. Žunec, Demetra, Zagreb.
Hofmann, Michael (2013), *Interkulturalnost, stranost, različitost* (prev. K. Boboš), *Jat* 1, Zagreb, 10–34.
Kulenović, Tvrtko (2019), *Portreti*, dokumentarno-dramski program FR, ur. Selma Dizdar: http://www.federalna.ba/bhs/vijest/272115/portreti-tvrtko-kulenovic (20. 12. 2020).
Pobrić, Edin (2014), "Mag književnosti: Tvrtko Kulenović", *Tačno.net*, https://www.tacno.net/kultura/mag-knjizevnosti-tvrtko-kulenovic/, 12. 12. 2024.

Ema SELIMOVIĆ

Muze (ne) šute kad oružje govori (*Istorija bolesti* Tvrtka Kulenovića)

Tome da među oružjem muze ipak ne šute dokaz je postojanje specifične literarne pojave koja je označila bosanskohercegovačku književnost posljednje decenije 20. stoljeća, *na zloj raskrsnici vjekova* (Kulenović 2008: 179), pri čemu se misli na ratnu književnost – ratno pismo, čitav niz književnih tekstova[1] što nastaju upravo među oružjem. I uprkos njemu.

Ratno pismo, pa s tim u vezi i ovaj Kulenovićev roman (1994), jedno od najboljih književnih ostvaraja bosanskohercegovačke književnosti uopće, nužno karakterizira splet dužnosti koje književnost ima prema stvarnosti, budući da nastaje, temeljno određena ratom, kao proizvod i posljedica historijskih okolnosti, jednim dijelom ostvarena kao oblik pobune protiv ratnih užasa, a drugim kao način njihovog preživljavanja.

Ratna književnost pretpostavlja, u kontekstu već spomenute dužnosti prema stvarnosti, izvjesnu narativnu piščevu odgovornost spram života samog. To nadalje implicira da je, da bi se govorilo o vremenu *užasa koje je snašlo zemlju i narod* (Kulenović 1994: 102), što iz nemoći da se stvarnost promijeni, što iz, suprotno tome, snage da se o životu govori i piše, piščevo vlastito biće određeno pozivom književnika *kojem je posao da se uživljava, da saosjeća*, što bi u ratu značilo isto što i: *da sažalijeva* (Kulenović 2008: 142). U *Istoriji bolesti*, čiji naslov već najavljuje određenu anomaliju, čitanjem se otkriva: anomaliju ljudske civilizacije i svijeta *koji nije zdrav*[2] zbog zla koje se refrenično ponavlja kroz cikličnost i ponovljivost historije, navedena je vjernost stvarnosti postignuta naratološkim postupkom brisanja granica između autora i naratora[3], pri čemu se obojica spajaju u glasu individue koja svjedoči dvostruko: o svom intimnom ličnom ratnom iskustvu iz, za ratno pismo karakteristične, perspektive žrtve rata i, s druge strane, o kolektivnoj ljudskoj tragediji (moralnoj, etičkoj, ideološkoj, političkoj...) koja, uprkos svom ishodištu u opkoljenom Sarajevu, doseže dimenzije univerzalnog ljudskog iskustva.

Etički sunovrat devedesetih donio je i estetsko-poetički prevrat[4] koji podrazumijeva raskidanje s pisanjem o ideji Ljepote i estetskom utopizmu u vremenu apsolutne egzistencijalne distopije. Stoga je ratno pismo, u odnosu na uglavnom epskocentrične književne matrice jugoslavenskog književnog polja koja mu prethodi, a kojim vlada obrnuta mimeza – književnost u funkciji stvaranja slike (ne)stvarnosti koja onda tu književnu sliku treba podražavati (sve do druge polovine 20. stoljeća kada književnost teži razoriti vijekovima očuvanu herojsku paradigmu), duboko mimetična književnost u kojoj pisac, u kome se *iz straha rađa otpor, inat, potreba da se angažuje, pretvara u novinara* (Kulenović 2008: 143) koji, kao svjedok rata, u književni tekst upisuje iz perspektive budućnosti dragocjeno sjećanje, svjedočenje – pamćenje na nesretni grad u kojem se *sklonost ka konkretnom pojavljuje u obliku riječi hljeb, voda, struja, snajperi, granate* (Kulenović 2008: 141). Ovim se zamagljuje granica između fikcije i fakcije, pri čemu se *ne radi* više *samo o zakonitostima književnog stvaranja nego i poštovanju određene realnosti* (Kulenović 2008: 17).

> *"Kad su anglisti počeli da pišu o našem junačkom epu, klasični filolozi o srpskim piscima XIX vijeka, a šekspirolozi o savremenom srpskom pjesništvu, kad su mamini rođaci u Srbiji promijenili, ili vratili, svoje prezime Lomić u Loma, da bi se jasnije vidjelo ko su i odakle su, ja sam vidio da se sprema neko zlo, ali ni pomisliti nisam mogao da će biti toliko zlo."* (Kulenović 2008: 27)

[1] Samo su neka od njih: *Sarajevo Blues* (Semezdin Mehmedinović), *Smrt u muzeju moderne umjetnosti* (Alma Lazarevska), *Istočno od Zapada* (Vlado Mrkić), *Poljska konjica* (Marko Vešović), *Cirkus Columbia* (Ivica Đikić), *Prognane elegije* (Mile Stojić), *Vojni sanovnik* (Asmir Kujović). Sva su nastala tokom Agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995.

[2] Kakva je to bolest? – *Vrijeme bolesti gore od kuge, koja tjera bolesnika da kroz nišan snajperske puške traži neko dijete, i zatim pritiska obarač* (Kulenović 2008: 116).

[3] Ovim se postupkom autor oživljava i kao lik u tekstu, upisujući sebe u svoje djelo, što dodatno naglašava njegovu funkciju svjedoka, a funkciju teksta kao svjedočanstva, jer tekst gubi na fiktivnosti.

[4] O tome detaljnije u "Prizorima uhodanog užasa" piše Enver Kazaz.

U *Istoriji bolesti*, kako je i karakteristično za ratno pismo, dekonstruirana je i anahrona retorika pripadanja, korijenâ i kolijevki (kao i ostali metanarativi: Historija, Nacija, Patrijarhat), čije je (ponovno) buđenje nagovještaj rata rođenog u kulturi, pri čemu, kada je taj cilj u pitanju, treba istaći veliku ulogu srpske nacionalno funkcionalne književnosti populističkog talasa[5] s početka osamdesetih godina 20. stoljeća, koja je zahvaljujući ogromnim tiražima značajno utjecala na formiranje javnog mnijenja, time bivajući onaj *nalet vjetra* što *mijenja fizionomiju, lice* (Kulenović 2008: 27) i direktno dovodi do kraha dotadašnje komunističke ideologije. Zbog ove je svoje karakteristike ratna književnost i iznimno politična (jer *nijedna ljudska situacija nije tako daleka od neljudskih situacija politike!* (Kulenović 2008: 178), ali u službi orijentiranoj ka pojedincu, a ne kolektivu, u znaku borbe za goli život čovjeka koji se prepušta sudbini i odvijanje historije posmatra odozdo.

Et(n)ičkoj i religijskoj neopravdanosti rata kao još jednoj osobini, u suštini – (anti)ratnog pisma, potvrdu je moguće naći već u početnoj sceni romana, smještenoj u simboličkom toposu groblja. Autorova je *baba, majkica, sahranjena na starom pravoslavnom groblju, usred grada, u posljednjem redu među pravoslavcima; odmah do nje, samo zagledani u drugom pravcu, borave katolici* (Kulenović 2008: 21). Ovim se okupljanjem mrtvih na jednom mjestu i njihovim izjednačavanjem, iako su i mrtvi podijeljeni i zagledani u različitim pravcima, što ide u prilog tezi da je *osnovni zakon društvenog poretka kontrola nad smrću* (Pobrić 2016: 33), najavljuje autorov svjetonazor i naslućuje *Istorija bolesti – Istorija smrti*.

Istorija bolesti tako je i moralni protest i istovremeno čin humanističke solidarnosti u jednom *vremenu – nevremenu* ubilačkih razlika kada čovjek dozvoljava sebi da mirno gleda kako *njegovog bližnjeg, njegovog susjeda, zato što je druge nacije, druge vjere, druge rase, ili drukčijeg načina mišljenja, uz beskrajna ponižavanja progone u bijedu i smrt, a on se tome progonu ne suprotstavlja, nego čak, posredno ili neposredno, učestvuje u njemu* (Kulenović 2008: 180). Bivajući književnošću savjesti, ratno pismo otvara pitanje ljudske odgovornosti pred zločinom i nemogućnosti mirenja *s nasiljem koje ljudi vrše nad drugim ljudima* (Kulenović 2008: 62), pri čemu je u romanu prisutna i apsurdno-tragična situacija u kojoj život sam postaje izvor etičke nelagode i krivice:

> *"Toliko je već divnih ljudi izginulo u ovom prljavom ratu da čovjek počinje da se pita da li je pošteno još uvijek biti živ."* (Kulenović 2008: 123)

Iako je za potrebe ovog rada odlučeno Kulenovićev roman odrediti ponajviše u okviru ratnog pisma, nije zgoreg i detaljnije ga poetički pozicionirati unutar mozaika postmodernističke bosanskohercegovačke književne struje, koja dekonstruira i transformira tradicionalne i ustaljene romaneskne obrasce. Tvrtko Kulenović u *Istoriji bolesti*, birajući da ne napiše *tradicionalni roman koji nas vuče samo i jedino naprijed*, nego Knjigu što *u svakom trenutku vuče u svim pravcima, malo ili mnogo naprijed, ili malo ili mnogo nazad, od početka ili sredine prema kraju, ali i od kraja prema sredini i početku* (Kulenović 2008: 140) – jer *ni život ne teče samo kao rijeka od izvora ka ušću, nego i poprijeko, i unazad* (Kulenović 2008: 140) piše djelo čije granice prelaze preko rubova tradicionalno shvaćenih žanrova bivajući hibridnom romanesknom formom ukrštanja: i porodične hronike i dnevnika i eseja, iako je roman najpreciznije moguće odrediti kao metanarativni, autoreferencijalni, novohistorijski roman[6].

> *"Pitao sam se, pokušavajući da se osmjehnem, jesmo li mi to sada kao francuski kraljevi. Jer se nismo kupali mjesecima, jer nije bilo vode u kućama, jer su granate padale na redove za vodu i na zidovima oko pumpi ostajalo je zalijepljeno ljudsko meso. Jer mi se desilo da pođem po vodu i vidim čovjeka koji se vraća s vode s kolicima punim kanistera, a na povratku vidim rasturene kanistere i krv na pločniku, čovjeka više nema."* (Kulenović 2008: 109)

Dokumentaristički svjedočeći o strahu od smrti, ali i od preživljavanja, jer su *otkinute noge bile strašnije u smislu produžene egzistencije, a smrt je bila strašnija u smislu njenog prestanka* (Kulenović 2008: 174), Tvrtko Kulenović, dijeleći svoje sarajevsko ratno iskustvo *iz prve ruke*, oslikava sliku Grada kojem je bila *namijenjena smrt – od svojih* (Kulenović 2008: 134).

[5] U prvom se redu misli na *Vreme smrti* Dobrice Ćosića, djelo koje je ostalim sličnim ideološki podobnim djelima dalo usmjerenje. To su ponajprije *Knjiga o Milutinu* Danka Popovića i *Vaznesenje* Vojislava Lubarde.

[6] To detaljnije objašnjava Alma Skopljak u "Emotivnoj pozadini smrti".

Književnost se igra i nadmudruje sa životom (Kulenović 2008: 139) – ne samo da o njemu svjedoči nego ga i nadživljava. Kroz skicu svih navedenih slojeva Kulenovićeve *Istorije bolesti* koje roman karakteriziraju kao djelo ratnog pisma, potvrđuje se da književnost nije luksuz mira i da u ratu muze ipak ne šute – one pamte, prkose i opominju. ■

Tvrtko Kulenović

Izvori

Kulenović, Tvrtko (2008), *Istorija bolesti*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir.

Kulenović, Tvrtko (1994), *Istorija bolesti*, Sarajevo: Bosanska knjiga.

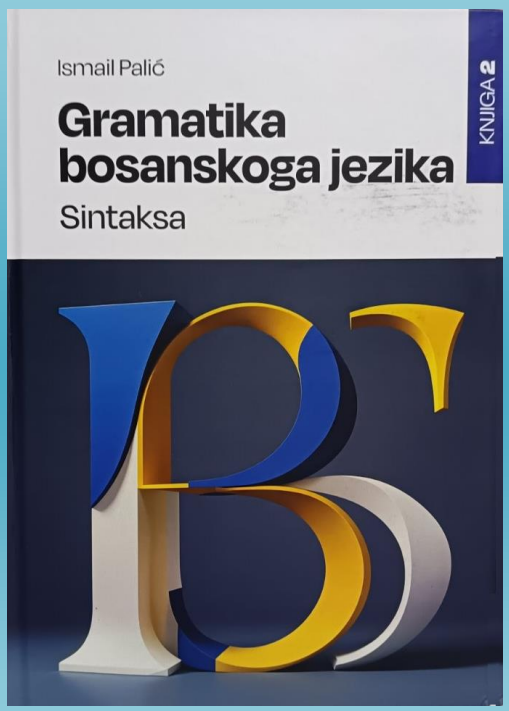
Literatura

Kazaz, Enver (2004), "Prizori uhodanog užasa", *Sarajevske sveske* 5, 137–165.

Pobrić, Edin (2016), *Priča i ideologija: semiotika književnosti*, Sarajevo: Centar Samouprava.

Skopljak, Alma (2008), "Emotivna pozadina smrti", u: Kulenović, Tvrtko (2008), *Istorija bolesti*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 5–16.

Lingvazin preporučuje

Izdavač: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2025, 443 str.

Anna-Maria SONNEMANN

Preveo s engleskog
Halid BULIĆ

Slavenski umjetni jezici*

Slavenski planski (ili umjetni) jezici jesu jezici koji su svjesno konstruirani na osnovi različitih slavenskih "prirodnih" jezika, njihovim kombiniranjem i strukturnim pojednostavljivanjem. Oni čine najveću skupinu među tzv. zonskim (zonalnim) planskim jezicima. Njihova je osnovna svrha najčešće bila da posluže kao zajedničko sredstvo sporazumijevanja svih Slavena, premda su noviji projekti nerijetko nastajali i iz samoga zadovoljstva jezičkim stvaranjem.
U razvoju slavenskih planskih jezika mogu se razlikovati tri faze (17–19. stoljeće, 20. stoljeće i 21. stoljeće), od kojih svaka ima drukčiju historijsku i političku pozadinu, različite motive njihovih autora te različite zahtjeve koji su postavljani pred takve projekte.
Iako slavenski planski jezici nisu bili u široj praktičnoj upotrebi, oni predstavljaju vrijedna svjedočanstva jezičke i kulturne historije Slavena.

Slavenski *konstruirani* (poznati i kao *planski* ili *umjetni*) *jezici* (u daljnjem tekstu: SKJ**)** definiraju se kao jezici koje je namjerno konstruirao pojedinac ili mala grupa ljudi na osnovu različitih slavenskih *etničkih* (ovaj se termin ovdje upotrebljava umjesto termina *prirodni*) jezika njihovim miješanjem i strukturnom redukcijom. Njihov je cilj obično da služe kao zajedničko sredstvo komunikacije za sve Slavene; međutim, noviji projekti mogu biti i rezultat jednostavnoga zadovoljstva konstruiranjem jezika.

Počevši od prvoga prijedloga Jurja Križanića u 17. stoljeću, svi projekti slavenskih konstruiranih jezika mogu se posmatrati kao reakcija na važne historijske i političke događaje, a često i kao manifestacije panslavenskih težnji. Od početka 21. stoljeća konstruiranje slavenskih jezika doživljava renesansu na internetu. Svi ti projekti ukorijenjeni su u različitim i značajnim promišljanjima o slavenskom jezičkom jedinstvu. Oni pokazuju da je želja za zajedničkim sredstvom komunikacije svih Slavena živa i danas.

Kazano terminologijom interlingvistike (nauke o konstruiranim jezicima; usp. Blanke 1985; Sakaguchi 1998), slavenski konstruirani jezici pripadaju skupini *konstruiranih jezika a posteriori* (usp. Couturat i Leau 1979), tj. jezika koji oponašaju etničke jezike i na različite načine miješaju njihove sastavnice. Konstruirani jezici *a posteriori* mogu se dalje podijeliti na *shematske* (poznate i kao *autonomni*) i *naturalističke* (usp. Back 1996: 883; Blanke 1985: 102).

Shematske konstruirane jezike karakterizira kombiniranje osnova riječi iz etničkih jezika, često uz slobodno izmišljene tvorbene afikse. Ti se afiksi mogu kombinirati prema svojevrsnom modularnom sistemu oblikovanom po uzoru na aglutinativne jezike. Njihove su najvažnije osobine jednoznačnost na svim nivoima (npr. jednoznačna podudarnost između morfema i značenja, grafema i fonema te fonema i glasa), kao i dosljedno reduciranje nepravilnih paradigmi. Ciljevi su takvog koncepta lahkoća učenja i brza praktična primjena konstruiranoga jezika.

* Rad je prvobitno objavljen u pod naslovom "Constructed Languages" u *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online* (ur. Marc. L. Greenberg, Brill, 2020). Prijevod objavljujemo s dozvolom autorice i izdavača. (Nap. ur.)

Naturalistički konstruirani jezici, nasuprot tome, zasnivaju se na skupu etničkih – tradicionalno romanskih – jezika. Ti su jezici pomiješani prema određenim kriterijima, ali su podvrgnuti znatno manjoj strukturnoj redukciji nego shematski projekti kako bi ostali slični etničkim jezicima na kojima se zasnivaju. Cilj je takvog koncepta prije svega omogućiti neposredno pasivno razumijevanje konstruiranoga jezika bez dodatnog napora uloženog u njegovo učenje.

Među slavenskim konstruiranim jezicima postoje predstavnici obiju navedenih skupina. Kao dio posebne podskupine *zonskih konstruiranih jezika,* slavenski konstruirani jezici nisu stvoreni za cjelokupno čovječanstvo, kao što su, naprimjer, esperanto i volapük, nego samo za Slavene. Među zonskim konstruiranim jezicima slavenski konstruirani jezici čine najveću skupinu. Postoje i projekti zasnovani na germanskim, afričkim i romanskim jezicima, ali ne u usporedivom obimu. S mogućnošću objavljivanja konstruiranih jezika na internetu proširio se spektar jezičkih projekata, a važnu ulogu počeli su imati i *konlangi* (*conlangs*). Termin *konlang* ovdje se upotrebljava kao opći naziv za jezičke projekte koje su također konstruirali pojedinci ili male grupe, ali koji nisu namijenjeni unapređenju međunarodne komunikacije niti ostvarenju neke druge praktične svrhe. Njihov cilj nije da ih nauči ili govori što veći broj ljudi pa stoga mogu imati prilično složene i nepravilne strukture (usp. Higley 2000).

Za odgovarajuću analizu slavenskih konstruiranih jezika važno je objediniti spoznaje interlingvistike i slavenske lingvistike (usp. Barandovská-Frank 2011; Duličenko 2010). Podaci dostupni za starije slavenske konstruirane jezike sastoje se gotovo isključivo od pisanih dokumenata, kao što su gramatički opisi, popisi riječi, udžbenici i kratki ogledni tekstovi. Govorni tekstovi nalaze se rijetko, a kada postoje, isključivo su povezani s novijim internetskim projektima. Neki od tih projekata već su bili predmet proučavanja u slavenskoj lingvistici i interlingvistici. U 19. stoljeću konstruirani jezici bili su vrlo popularni i o njima se mnogo raspravljalo; autori nisu samo opisivali postojeće projekte svoga vremena nego su iznosili i vlastite konkretne prijedloge o tome kako bi se mogao riješiti problem komunikacije među Slavenima (usp. Budilovič 1892; Hattala 1871; Kulakovskij 1885). Među kasnijim značajnim radovima posebno se izdvajaju radovi Duličenka (1989a; 1990; 2007) i Stojana (1973 [1929]), kao i radovi Drezena (1928), Autyja (1962) te Backa (1990; 1992). Berger (2004), Mannewitz (2008; 2011) i Barandovská-Frank (2011) predstavljaju slavenske konstruirane jezike 21. stoljeća. Najobuhvatnija savremena studija je Meyer[1] (2014).

Slučaj starocrkvenoslavenskog jezika

Konstruiranje slavenskih jezika ima dugu historiju, čiji počeci možda sežu čak do 9. stoljeća nove ere, odnosno do perioda *starocrkvenoslavenskoga jezika*. Neki istraživači zaista smatraju staroslavenski jezik konstruiranim jezikom (usp. Drezen 1928; Duličenko 1989b; Barandovská-Frank 2011), budući da posjeduje niz obilježja koja su karakteristična za konstruirane jezike.

Pismo koje je danas poznato kao *obla glagoljica* stvorio je i uveo Konstantin Ćiril oko 863. godine. Kada je riječ o leksici, Konstantin Ćiril suočio se s problemom da bugarsko-makedonski dijalekt na koji je naišao nije imao izraze za mnoge religijske, filozofske i druge apstraktne pojmove. Zbog toga se morao osloniti na druge izvore te je stvorio svojevrsni zajednički ili miješani jezik koji se sastojao od elemenata mjesnih dijalekata, kao i elemenata preuzetih iz grčkoga jezika (usp. Hock 2006: 43 i dalje). Kako bi proširio rječnik, kao osnovu je upotrebljavao riječi iz slavenskih dijalekata, pri čemu je proširivao ili mijenjao njihova značenja. Osim toga, preuzeo je brojne riječi i tvorbene obrasce iz drugih jezika, ponajprije, opet, iz grčkoga jezika (usp. Schweier 2004: 167 i dalje). Pretpostavlja se da je i sintaksa staroslavenskoga jezika bila pod utjecajem grčkoga jezika (usp. Hock 2006: 43 i dalje).

[1] Anna-Maria Meyer, danas Sonnemann, autorica je ovog teksta. (Prim. prev.)

U svim tim slučajevima nije riječ o preuzimanjima u smislu posuđenica koje su nastale dugotrajnim kontaktom dviju jezičkih zajednica, nego o svjesnim odlukama u jezičkom planiranju, koje je donosio pojedinac. Schweier (2004: 171) starocrkvenoslavenski jezik naziva *"naručenim djelom"*. Osim toga, starocrkvenoslavenski jezik uvijek je služio kao dodatno sredstvo komunikacije za određene funkcije i uglavnom se upotrebljavao u pisanom obliku, što je tipično obilježje konstruiranih jezika.

Argument protiv izjednačavanja starocrkvenoslavenskoga jezika s drugim konstruiranim jezicima jeste činjenica da Konstantin Ćiril nije izradio eksplicitnu gramatiku staroslavenskoga jezika, kao što su to činili autori svih kasnijih slavenskih konstruiranih jezika. Staroslavenski jezik prije treba posmatrati kao gramatičku apstrakciju izvedenu iz korpusa tekstova sastavljenoga prema određenim kriterijima (usp. Trunte 2001: xiii i dalje). Nadalje, kada je stvarao staroslavenski jezik, Konstantin Ćiril nije imao na umu sve Slavene, nego samo stanovnike Velikomoravskoga Carstva (usp. Holzer 2002: 187).

Ovaj primjer veoma jasno pokazuje koliko je teško odrediti granicu na kojoj završava *"prirodni"*, a počinje *"umjetni"* jezik.

Slavenski umjetni jezici konstruirani s ciljem "ponovnog ujedinjenja" slavenskih jezika (17–19. stoljeće)

U početku konstruiranja slavenskih jezika autori tih projekata nisu težili stvaranju dodatnog, neutralnoga pomoćnog jezika. Umjesto toga, zamišljali su da će se slavenski jezici, odnosno dijalekti, tokom jezičkog razvoja međusobno približavati, nakon što su se prethodno razdvojili usljed teritorijalne razdvojenosti Slavena.

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća kontekst tih ideja o razvoju jezika obilježavale su dvije naizgled suprotstavljene tendencije. S jedne strane, to je bilo vrijeme kulturnog i nacionalnog preporoda, odnosno buđenja nacionalne svijesti među slavenskim narodima, koji, izuzev Rusa, nisu imali vlastite države. S druge strane, taj je period bio obilježen snažnim osjećajem zajedništva svih Slavena, koji je slovački autor Ján Herkel 1826. godine nazvao *"panslavizmom"* (usp. Herkel 1826: 4).

Godine 1837. slovački pjesnik i filozof kulture Ján Kollár u svom programskom tekstu *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (*'O književnoj uzajamnosti između različitih plemena i dijalekata slavenske nacije'*) iznio je skicu mogućega budućeg ponovnog integriranja slavenskih "dijalekata". Kao što i sam naslov pokazuje, Kollárova ideja uzajamnosti nije bila političke, nego književne prirode. Neki njegovi savremenici, poput Jerneja Kopitara i Pavela Josefa Šafaříka, otišli su korak dalje i izrazili želju za slavenskom inačicom grčkoga dijalekatskog modela, odnosno za objedinjavanjem jezika ili dijalekata u jedan zajednički slavenski jezik (usp. Kopitar 1808: xix).

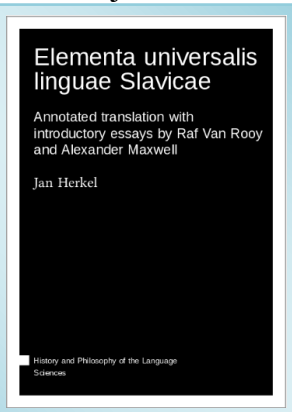
Međutim, jedan takav projekt nastao je mnogo prije vremena Herkela, Kollára i njihovih savremenika, a riječ je o *ruskom jeziku* Jurja Križanića iz 1666. godine (usp. Križanić 1976 [1666]). Obrazovani i višejezični Hrvat Juraj Križanić (1618–1683) smatrao je sve Slavene jedinstvenim narodom, premda im je jedinstvo narušeno različitim jezicima, a naročito različitim vjeroispovijestima (usp. Schütrumpf 1978: 7). Svoje djelo *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku* ('Gramatički opis ruskoga jezika'; pritom se pod nazivom *ruski* ovdje ne misli na ruski kao etnički jezik) napisao je za vrijeme progonstva u Tobolsku. Pitanje kakav je jezik *ruski jezik* i šta je Križanić želio postići svojom gramatikom predmet je rasprava još od 19. stoljeća, ali većina istraživača (Schütrumpf 1978: 66; Sakaguchi 1998: 52; Duličenko 1989a: 77) ističu umjetnojezički karakter toga projekta. Gramatika *ruskoga jezika* razmjerno je složena. Tako imenice imaju tri roda, uz kategoriju živosti za muški rod, tri broja, sedam padeža i šest različitih deklinacijskih vrsta. Osim toga, Križanić je uveo opsežna pravila za upotrebu brojeva, aspekatski sistem glagola i četiri prošla vremena (usp. Schütrumpf 1978: 42 i dalje, 46). U gramatici je uglavnom davao prednost

hrvatskom jeziku, dok je u leksici prednost davao ruskom jeziku (usp. Du Feu 1976: 290). Leksiku čine ruski, srpskohrvatski, staroslavenski i poljski elementi, uz veći broj neologizama koje je autor sam stvorio, ponajviše u području gramatičke terminologije (usp. Eekman 1963: 74). Njegovo *Gramatično izkazanje*, kao i ostala njegova djela, napisani su na *ruskom jeziku*, odnosno na miješanom slavenskom jeziku čije se osobine razlikuju od djela do djela, što dodatno otežava njihovu analizu.

Prvi autor slavenskoga konstruiranog jezika u 19. stoljeću i tvorac termina "panslavizam" (Herkel 1826: 4) Herkel (živio od 1786. do oko 1865. godine) objavio je 1826. godine djelo *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta* ('Elementi univerzalnoga slavenskog jezika izvedeni iz živih dijalekata i utemeljeni na načelima racionalne logike'). Njegov je osnovni cilj bio podići slavenske jezike i narode na zajednički, viši kulturni i književni nivo stvaranjem zajedničkoga jezika (usp. Herkel 1826: 4), premda je također težio stvaranju jezika koji bi bio što je moguće logičniji. Posljedično, njegov je jezik morao biti "pravilan" i "jednostavan" u svojoj strukturi te imati stroga pravila (usp. Herkel 1826: 25). Iako je ćirilicu smatrao "slavenskijom", Herkel se na kraju opredijelio za latinicu radi jednostavnosti i praktičnosti (usp. Herkel 1826: 11). Svakom slovu trebao je odgovarati jedan glas, a svakoj formalnoj jedinici jedna sadržajna jedinica. Herkelovu načelu svođenja svih "suvišnih" obilježja nisu podlegli samo dijakritički znakovi nego je on žrtvovao i morfološke elemente, smanjujući broj fleksijskih vrsta i ukidajući imenice muškoga roda koje završavaju na *-a*. Međutim, strukturna redukcija ne ide tako daleko kao u nekim kasnijim shematskim projektima. Naprimjer, Herkel predviđa sedam padeža, tri roda i dva broja. U cjelini, prevladava slovački utjecaj, što nije nimalo iznenađujuće s obzirom na to da je slovački bio autorov maternji jezik. Kada je riječ o leksici, Herkel nastoji ukloniti neslavenske riječi gdje god je to moguće. Međutim, tekstovi predstavljeni na kraju knjige jednostavno su na slovačkom jeziku, premda s predloženim jedinstvenim pravopisom koji ne upotrebljava dijakritičke znakove i pokazuje blag južnoslavenski utjecaj (usp. Auty 1962: 545). Iako se jezički projekt nikada nije upotrebljavao za stvarnu komunikaciju, o njemu su živo raspravljali slovačka inteligencija u Pešti (Mađarska) i tadašnji lingvisti, zajedno s raspravom o slavenskoj uzajamnosti.

Gotovo tri desetljeća kasnije, 1853. godine, objavljen je još jedan projekt slavenskoga konstruiranog jezika: *vseslavenski*, čiji je autor bio Slovenac Božidar Raić (na njemačkom Matija Reich, 1827–1886). Iz Raićevih razmišljanja nije jasno je li njegov nacrt jezika bio namijenjen zamjeni slavenskih etničkih jezika ili tome da služi kao dodatno sredstvo komunikacije; međutim, hronološki kontekst čini prvu mogućnost vjerovatnijom. Glavna osnova vseslavenskoga bio je staroslavenski jezik, koji je Raić smatrao jednim od najvećih blaga slavenske kulture i najlogičnijim putem za postizanje slavenskoga jedinstva. To i obrazovanje Slavena bili su njegovi glavni ciljevi, koje je pokušavao ostvariti stvaranjem slavenskoga konstruiranog jezika (usp. Raić 1853: 24). Iako je Raić pridavao toliko velik značaj staroslavenskom jeziku, za vseslavenski je odabrao ne samo ćirilicu nego i latinicu. Pisao je o deklinaciji imenica, zamjenica i pridjeva te naveo da postoji sedam padeža, što je, naravno, posljedica utjecaja staroslavenskoga jezika, kao i dvojina, te četiri deklinacijske vrste, koje su sve objašnjene i ilustrirane brojnim primjerima (usp. Raić 1853: 28–40). Glagoli se, međutim, uopće ne spominju; Raića zanimaju samo alfabet i pravopis, fonetika, imenice, pridjevi i zamjenice.

Osim ovih projekata, postoje određeni podaci koji upućuju na postojanje još nekih koji nisu objavljeni (naprimjer, projekt Slovenaca Jurija Japelja i Blaža Kumerdeja; usp. Duličenko 1990: 54).

Knjiga Jana Herkela *Elementa universalis linguae Slavicae* može se preuzeti na linku: https://langsci-press.org/catalog/book/399

Slavenski konstruirani jezici kao dodatno sredstvo komunikacije (20. stoljeće)

Početkom 20. stoljeća postalo je jasno da se rastući razdori među slavenskim jezicima ne mogu preokrenuti. Međutim, želja za zajedničkim sredstvom komunikacije za sve Slavene i dalje je bila prisutna, a potraga za rješenjem problema međuslavenske komunikacije se nastavila. Projekti iz tog vremena više nisu težili "ponovnom ujedinjenju" slavenskih etničkih jezika, nego samo dodatnom jeziku koji bi koegzistirao s njima. Ovaj razvoj odgovarao je duhu vremena koji je vladao širom Evrope. Ova druga skupina slavenskih konstruiranih jezika obuhvata više projekata nego prva, a ovdje će biti predstavljena tri.

Važno je spomenuti *neuslavisch* ('novoslavenski') Ignáca Hošeka iz 1907. godine, koji pripada poznatijim projektima (usp. opis u Petioky 1997). Strogo govoreći, *neuslavisch* nije bio namijenjen svim Slavenima, nego prvenstveno Slavenima Habsburške Monarhije. Osim ideje o dodatnom sredstvu komunikacije, Hošek (1862–1919) razmišljao je i o "krovnom jeziku" za slavenske etničke jezike, jer je, prema njegovu shvatanju, *neuslavisch* bio povezan sa "živim" slavenskim jezicima onoliko koliko je novi visokonjemački bio povezan s pojedinačnim njemačkim dijalektima (usp. Hošek 1907: 4). Osim toga, gramatika je bila namijenjena i neslavenskim narodima, posebno govornicima njemačkoga koji su željeli naučiti neki slavenski jezik. Ima 132 stranice i napisana je na njemačkom jeziku u obliku udžbenika, što je u to vrijeme bilo prilično neuobičajeno. Osim objašnjenja gramatike, sadrži tekstove za vježbu napisane latinicom i ćirilicom, djelimično i na njemačkom zasnovanom "fonetskom pravopisu" kao pomoći neslavenskim učenicima, kao i ogledna pisma, kratke razgovore itd. Također je neuobičajeno to što Hošek sintaksi posvećuje mnogo prostora. Kada je riječ o gramatici, *neuslavisch* je jedva manje složen od slavenskih etničkih jezika ili Hošekova maternjeg češkog jezika, na kojem se uglavnom zasniva. Ima tri roda, dva broja, šest padeža i kategoriju živosti, dok nepravilnosti poput *oko* > *oči* uglavnom nisu uklonjene. Glagoli imaju nekoliko nepravilnih oblika i dvije vrste participa. Sve to pokazuje da je *neuslavisch* konstruirani jezik naturalističkoga tipa. Pri sastavljanju leksike Hošekov maternji jezik bio je glavni izvor. Iako ovaj projekt zasigurno pripada akademski utemeljenijim slavenskim konstruiranim jezicima, nije naišao na prihvatanje i nije primijenjen u praksi.

Prvi shematski projekt slavenskoga konstruiranog jezika jeste *slovanština,* koji je 1912. godine objavio češki lingvist Edmund Kolkop (1877–1915), koji je također bio aktivni esperantist. Kolkop – i sam Slaven u Habsburškoj Monarhiji – opisuje svoj projekt u obliku male knjižice od 16 stranica pod naslovom *Pokus o dorozumívací jazyk slovanský* ('Pokušaj razumljivoga slavenskog jezika'). On se žali na slabo međusobno razumijevanje među Slavenima na međunarodnim sastancima i drugim događajima, kao i na potrebu da se, prema njegovu mišljenju nečasno, oslanjaju na njemački kao *lingua franca* (usp. Kolkop 1912: 1). Kada je riječ o pravopisu i izgovoru, *slovanština* slijedi načelo "piši kao što govoriš" (usp. Kolkop 1912: 1). Međutim, neka slova njegove (latinične) abecede neuobičajena su za slavenske jezike, kao, naprimjer, <ʋ> za /d'/ ili <ɪ> za /n'/ (usp. Kolkop 1912: 3 i dalje). Najduže poglavlje posvećuje morfologiji, a jedno od načela izloženih u njemu jeste da imenice nemaju rod i da sve završavaju suglasnikom. Množina imenica trebala bi uvijek imati nastavak *-a*, a množina pridjeva *-i*. Ti oblici ostaju isti i nakon prijedloga; jedini padež s drukčijim nastavkom jeste akuzativ (usp. Kolkop 1912: 7). Deklinacija imenica i pridjeva najbolji je primjer kojim se može pokazati strukturno reduktivni, analitički karakter Kolkopova projekta, koji ga određuje kao shematski. U leksici Kolkop ne isključuje upotrebu stranih riječi ili internacionalizama, kao što to čine drugi autori, ako oni bolje služe razumijevanju (usp. Kolkop 1912: 5). Kolkopov prijedlog nije dalje razrađivan, ni s njegove strane ni od drugih autora, tako da je naposljetku ostao samo nacrt.

Još jedan značajan projekt jeste *slavina* Josefa Konečnog. U predgovoru svojoj knjižici *Mluvnička slovanského esperanta Slavina* ('Mala gramatika slavenskoga esperanta slavina'),

autor se poziva na kongres slavenskog Sokola[1] koji je održan u Pragu 1912. godine, neposredno prije objavljivanja *slavine* (usp. Konečný 1912: 3). Očigledno je taj događaj Konečnog suočio s nedostatkom zajedničkog sredstva komunikacije za sve Slavene i potaknuo ga da izmisli vlastiti jezik. Iako je svoj projekt nazvao "slavenskim esperantom" (*slovanské esperanto*), on ima mnogo manje zajedničkog s esperantom nego Kolkopova *slovanština*. Gramatičke strukture gotovo da nisu reducirane, a projekt je više naturalistički nego shematski. Njegov pravopis i fonetika nalikuju češkom jeziku, naprimjer, zbog suglasnika s hačekom i opozicije dugih i kratkih samoglasnika. Osim toga, *slavina* se piše isključivo latinicom, a pravopis je čak izričito zasnovan na češkom jeziku (usp. Konečný 1912: 5). Gramatika je manje složena od gramatike slavenskih etničkih jezika, iako autor tvrdi da su deklinacije morale biti što je moguće ujednačenije i pravilnije. Barem standardizira oblike množine za sva tri roda. Na kraju knjižice čitalac nalazi nekoliko kratkih dijaloga, verzije na **slavini** nadaleko poznate pjesme koja je bila poziv na panslavensko osjećanje *Hej, Slované!* i pjesme pokreta Sokol *Hej, Sokolíci, mužně v před!*, kao i kratka leksička lista s oko 80 riječi (usp. Konečný 1912: 26–32). Planirano objavljivanje vježbanke koja bi uključivala češko-slavenski i slavensko-češki rječnik (usp. Konečný 1912: 4) očigledno nije realizirano.

Osim ovih triju, objavljeno je još nekoliko projekata, i to *všeslovanský jazik* već spomenutog Ignáca Hošeka (1909), *slavski jezik* Bohumila Holýja (1920), *sveslav* ili *sveslovenski* Čedomira Đurđevića (1940) i ***slovan*** Arnošta Emana Žídeka (1940). Postoje podaci o najmanje pet projekata iz 20. stoljeća koji nisu objavljeni (usp. Meyer 2014: 154–157).

Noviji projekti slavenskih konstruiranih jezika na internetu (21. stoljeće)

Nakon prekida od oko 60 godina, konstruiranje slavenskih jezika doživljava preporod od početka 21. stoljeća. Osim nekoliko manjih pokušaja koji se ovdje ne mogu svi nabrojati, izdvajaju se tri (odnosno dva) projekta: *slovio*, *slovianski* i *novoslovienski*, premda su se ova posljednja dva u međuvremenu spojila u jedan jedinstveni projekt, *interslavic*.

"Izumitelj" *slovija* Mark Hučko rođen je u Bratislavi 1947. godine. Živi u Švicarskoj, a studirao je, između ostalog, arhitekturu i informatiku (usp. Hučko 2010). *Slovio* je stvorio 1999. godine. Projekt teži tome da bude "univerzalan", tj. da pruži pomoćni jezik ne samo Slavenima nego, dugoročno, i cijelom svijetu. Hučko Slavene, posebno one koji žive u neslavenskoj dijaspori, smatra zakinutima u globalnom i evropskom kontekstu te im nastoji dati novo samopoštovanje i povezanost. *Slovio* je shematski projekt pod utjecajem engleskog jezika i esperanta. Piše se uglavnom latinicom, ali je za svako latinično slovo predstavljen i ekvivalent u ćirilici, a postoje stroga pravopisna pravila. Radi lakšeg pisanja, *slovio* se može pisati na svim tastaturama (tipično obilježje konstruiranih jezika na internetu), dok se sibilanti označavaju digrafima sa <x>, odnosno <cx, sx, zx, gx, wx>. *Slovio* je shematski projekt, tj. njegove su strukture snažno reducirane i često podsjećaju na esperanto. Ima 20 (plus dva opcionalna) suglasnička fonema i 5 samoglasničkih fonema, koji u mnogim, ali ne u svim slučajevima odgovaraju osnovnom fonološkom inventaru standardnih slavenskih jezika. Inventar fonema *slovia* čak je manji od inventara esperanta i manji od inventara svih standardnih slavenskih jezika, posebno kada je riječ o palataliziranim suglasnicima. Kada je riječ o padežnom sistemu (koji je ovdje odabran kao predstavnik morfologije), *slovio*, u skladu sa shematskim konceptom, toliko snažno reducira kategoriju padeža da kao sintetički padež ostaje samo akuzativ, ponovo slično kao u esperantu. Kod imenica u jednini on se tvori upotrebom nastavka *-(u)f*. Međutim, označavanje akuzativa čak nije ni obavezno – može se izostaviti ako red riječi jasno pokazuje odnos subjekta i objekta. Pitanje sastava leksike razmatra se u nastavku.

Slovianski, kreiran 2006. godine (usp. Van Steenbergen 2010), prvi je projekt koji je u velikoj mjeri osmislio neslaven: njegov glavni autor Jan van Steenbergen rođen je u Hoornu (Nizozemska) 1970. godine. Poput Hučka, on nije lingvist po struci; diplomirao je

[1] Soko (češ. Sokol) naziv je udruženja za promociju gimnastike i zdravog načina života koje je osnovano u Pragu 1862. godine. Aktivnosti su mu se zasnivale na motu: U zdravom tijelu zdrav duh. Kasnije je preraslo u sokolski pokret, koji je imao brojne pristalice u svim slavenskim zemljama. (Prim. prev.)

muzikologiju i istočnoevropske studije na Univerzitetu u Amsterdamu, a radi kao programer i prevodilac. Van Steenbergen i njegovi koautori veoma su aktivni u međunarodnoj zajednici "konlangera", a također izražavaju želju da olakšaju stvarnu komunikaciju i među Slavenima i između Slavena i neslavena, posebno u kontekstu Evropske unije. ***Slovianski*** je naturalistički projekt koji nastoji integrirati sve slavenske jezike na što pravedniji način. Može se podjednako pisati latinicom i ćirilicom, a način obrade leksike relativno je slobodan. Ima 33 grafema, koji nisu obavezni, nego prije predstavljaju prototipove. U prototipskoj verziji na latinici sibilanti i palatalizirani suglasnici označavaju se hačekom (npr. *č*), osim kod <l>, gdje se palatalizacija označava apostrofom. Autor ističe tvrdnju da je 90–95% tekstova neposredno razumljivo izvornim govornicima slavenskih jezika. Ima šest padeža, kao i većina slavenskih etničkih jezika, i to: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, instrumental i lokativ (**besprijedložni!**).

Novoslovienski, objavljen 2010. godine (usp. Merunka 2010), konstruirao je Vojtěch Merunka, rođen u Časlavu (bivša Čehoslovačka) 1967. godine. Diplomirao je računarsko inženjerstvo i doktorirao na području obrade podataka i matematičkog modeliranja. Merunkina motivacija za stvaranje projekta jeste njegovo oduševljenje slavenskom jezičkom, kulturnom i religijskom historijom, a posebno staroslavenskim jezikom. Stoga, osim boljeg međusobnog razumijevanja među Slavenima Evropske unije, važnu ulogu ima i razumijevanje tekstova iz ranijih faza slavenskih etničkih jezika. **Novoslovienski** se može pisati latinicom, savremenom i staroslavenskom ćirilicom, glagoljicom (u dekorativne svrhe), pa čak i grčkim pismom. Nudi dva različita pravopisa – "potpuni" i "jednostavni", zavisno od tehničkih mogućnosti korisnika. Veliki inventar fonema (37 fonema), sedam padeža i druga obilježja pokazuju naturalističku tendenciju projekta.

Kada je riječ o leksici, sva tri projekta pokazuju visok stepen međusobne sličnosti, a njihova je udaljenost od standardnih slavenskih jezika dosljedno veoma mala. Sva tri projekta pokazuju najveću sličnost sa slovenskim jezikom, zatim s češkim, a najveću udaljenost od bugarskoga i istočnoslavenskih jezika; u slučaju **slovija** također od poljskoga jezika.

Godine 2011. **slovianski** i **novoslovienski** spojili su se u ***Interslavic*** ili ***međuslovjansky jezyk*** (usp. Van Steenbergen 2020). Dok se čini da su aktivnosti povezane sa **sloviom** završile oko 2010. godine, zajednica koja okuplja korisnike **Interslavica** održava aktivno prisustvo na Facebooku i Wikipediji, proizvodi videe za YouTube i organizira konferencije. Osim toga, **Interslavic** se upotrebljava u filmu *The Painted Bird* (2019) Václava Marhoula, zasnovanom na istoimenom romanu Jerzyja Kosińskog (1965). ■

Literatura

Auty, Robert 1962. Úvahy o všeslovanském jazyku v době obrozenské. *Slavica pragensia* 4, 543–549.

Back, Otto 1990. Plansprachen in der Donaumonarchie. In: Spillner, Bernd (ed.) *Sprache und Politik. Kongreßbeiträge zur 19. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik GAL. e.V.* Frankfurt am Main, 57–69.

Back, Otto. 1992. Sprachen-Erfinden in der Donaumonarchie (1821–1918). *Österreich in Geschichte und Literatur* 36/3, 149–162.

Back, Otto. 1996. Plansprachen. In: Goebl, Hans et al. (eds.), *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. 1. Halbband*. Berlin, 881–887.

Barandovská-Frank, Věra 2011. Panslavische Variationen. In: Brosch, Cyril, and Sabine Fiedler (eds.), *Florilegium Interlinguisticum. Festschrift für Detlev Blanke zum 70. Geburtstag*. Frankfurt am Main, 209–235.

Berger, Tilman 2004. Vom Erfinden slavischer Sprachen. In: Okuka, Miloš, and Ulrich Schweier (eds.), *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*. Munich, 19–28.

Blanke, Detlev 1985. *Internationale Plansprachen. Eine Einführung*. Berlin.

Budilovič, Anton S. 1892. *Obščeslavjanskij jazyk v rjadu drugix obščix jazykov drevnej i novoj Evropy*, vol. II. Warsaw.

Couturat, Louis, and Léopold Leau repr. 1979, *Histoire de la langue universelle*. Hildesheim.

Drezen, Ėrnest K. 1928. *Za vseobščim jazykom: Tri veka iskanij*. Moscow.

Du Feu, Veronica M. 1976. Common Slavonic syntax and Križanićs grammar. In: Eekman, Thomas, and Ante Kadić (eds.), *Juraj Križanić (1618–1683): Russophile and ecumenic visionary: A symposium*. The Hague, 287–299.

Duličenko, Aleksandr D. 1989a. Sveslovenski jezik Juraja Križanića u kontekstu slovenske interlingvistike. *Južnoslovenski filolog* 45, 71–90.

Duličenko, Aleksandr D. 1989b. Ethnic language and planned language. In: Schubert, Klaus (ed.), *Interlinguistics: Aspects of the science of planned languages*. Berlin, 47–62.

Duličenko, Aleksandr D. 1990. *Meždunarodnye vspomagatel'nye jazyki*. Tallinn.
Duličenko, Aleksandr D. 2007. Slovanska in slovenska interlingvistika ter problematika lingvokonstruiranja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/24-Dulicenko.pdf.
Duličenko, Aleksandr D. 2010. Tezoj pri la slava interlingvistiko (Theses on Slavic interlinguistics). In: Blanke, Detlev, and Ulrich Lins (eds.), *La arto labori kune: Festlibro por Humphrey Tonkin* (The art of working together: Festschrift for Humphrey Tonkin). Rotterdam, 206–208.
Đurđević, Čedomir 1940. *Sveslovenski ili Sveslav: Jedan ogled opšteg međuslovenskog pomoćnog narečja analitičkog karaktera: Kratak izvod*. Belgrade.
Eekmann, Thomas 1963. Grammatičeskij i leksičeskij sostav jazyka Jurija Križanića. In: Amse-de Jong, Tine H. et al. (eds.), *Dutch Contributions to the Fifth International Congress of Slavicists, Sofia 1963*. The Hague, 43–77.
Hattala, Martin. 1871. O všeslovanském jazyku i písmě. *Osvěta: Listy pro rozhled v uměni, vědě a politice* 1, 707–724.
Herkel, Ioannes 1826. *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta.* Buda.
Higley, Sarah L. 2000. Audience, Uglossia, and Conlang: Inventing languages on the internet. *A journal of media and culture* 3/1. http://journal.media-culture.org.au/0003/languages.php.
Hock, Wolfgang 2006. Das Altkirchenslavische. In: Rehder, Peter (ed.), *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt, 35–48.
Holý, Bohumil 1920. *Slavski jezik: Stručná mluvnice dorozumívacího i jednotícího jazyka všeslovanského*. Nove Město nad Metují.
Holzer, Georg 2002. Altkirchenslavisch. In: Okuka, Miloš (ed.), *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 203–208.
Hošek, Ignác 1907. *Grammatik der neuslavischen Sprache*. Kremsier.
Hošek, Ignác 1909. *Slovanský tlumočník: Slavjanskij tolmač: Tłómacz słowiański: Slavenski tlumač: Slovanski tolmač: Slovjanskij tolmač: Sbírka nejpotřebnějších vět a slov v jazyku českém, ruském, polském, srbskocharvatském, slovenském (slovinském) a všeslovanském*, vol. I. Kroměříž.
Kolkop, Edmund 1912. *Pokus o dorozumívací jazyk slovanský od prof. Edmunda Kolkopa*. Jevíčko.
Konečný, Josef 1912. *Slavina: Slovanské esperanto: Mluvnička slovanského esperanta "Slavina": Jednotná spisovná slovanská dorozumívací řeč, jak pro obchod, tak průmysl*. Prague.
Kopitar, Jernej 1808. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach.
Križanić, Juraj 1976 (1666). *Gramatično izkazanje ob russkom jeziku (1666). Abdruck der Erstausgabe von 1848/59 besorgt von Gerd Freidhof*. Munich.
Kulakovskij, Platon A. 1885. *Očerk istorii popytok rešenija voprosa ob edinom literaturnom jazyke u slavjan*. Warsaw.
Lencek, Rado L. 1968. The theme of the Greek koiné in the concept of a Slavic common language and Matija Majar's model. In: Kučera, Henry (ed.), *American contributions to the Sixth International Congress of Slavists: Prague, 1968, August 7–13*, vol. I: *Linguistic contributions*. The Hague, 199–226.
Majar Ziljski, Matija 1865. *Uzajemni pravopis slavjanski, to je: Uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska*. Zlatni Prag.
Mannewitz, Cornelia 2008. Sprachplanung im Internet. Das Projekt Slovio. In: Fiedler, Sabine (ed.), *Esperanto und andere Sprachen im Vergleich. Beiträge der 18. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e.V., 21.–23. November 2008 in Berlin*. Berlin, 157–164.
Mannewitz, Cornelia 2011. Nordslavisch. In: Brosch, Cyril, and Sabine Fiedler (eds.), *Florilegium Interlinguisticum. Festschrift für Detlev Blanke zum 70. Geburtstag*. Frankfurt am Main, 237–246.
Merunka, Vojtěch 2010. *Novoslovienskij jazyk*. Prague. https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnxub3Zvc2xvdmllbnNraWp8Z3g6MjBhNzE1ODFlMGI4MWY.
Meyer, Anna-Maria 2014. *Wiederbelebung einer Utopie. Probleme und Perspektiven slavischer Plansprachen im Zeitalter des Internets*. Bamberg.
Okrenkt, Arika 2009. *In the land of invented languages: Esperanto rock stars, Klingon poets, Loglan lovers, and the mad dreamers who tried to build a perfect language*. New York.
Petioky, Viktor 1997. Begegnung mit 'Neuslavisch'. Zum Versuch der Konstruktion einer gemeinsamen Sprache für die Slawen der Habsburgermonarchie. In: Eichner, Heiner et al. (eds.), *Sprachnormung und Sprachplanung. Mit Beiträgen aus den Bereichen Orthographie, Namenkunde, Österreichisches Deutsch, Sprachnormung und Plansprachenkunde. Festschrift für Otto Back zum 70. Geburtstag*. Vienna, 369–380.
Raić, Božidar. 1853. Uvod v slovnicų vseslavenskųjų. *Zora jugoslavenska* 2, 23–44.
Sakaguchi, Alicja 1998. *Interlinguistik. Gegenstand, Ziele, Aufgaben, Methoden.* Frankfurt am Main.
Schütrumpf, Michael 1978. *Das Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku von Juraj Križanić. Aufbau und Vergleich mit Smotryćkyjs ksl. Grammatik*. Frankfurt am Main.
Schweier, Ulrich 2004. Die Geburt einer Sakral- und Literatursprache. Das Alt-Kirchenslavische. In: Schrijver, Peter, and Peter-Arnold Mumm (eds.), *Sprachtod und Sprachgeburt*. Bremen, 171–186.
Seitz, Elisabeth. 1997. 'Wäre doch Truber ein Kroat gewesen!' – Slovenische Variationen über das Thema einer gesamtsüdslavischen Schriftsprache von der Reformation bis zum Neoillyrismus. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 1, 91–124.
Stojan, Petr. E. 1973 ([1]1929). *Bibliografio de internacia lingvo: Kun bibliografia aldono de Reinhard Haupenthal* (Bibliography of an international language: With a bibliographic addition by Reinhard Haupenthal). Hildesheim.
Trunte, Nikolaos 2001. *Slavénskij jazýkъ. Ein praktisches Lehrbuch des Kirchenslavischen in 30 Lektionen. Zugleich eine Einführung in die slavische Philologie. Band 2. Mittel- und Neukirchenslavisch*. Munich.
Žídek, Arnošt E. rev. ed. 1940. *Slovan (simplified medium of Slavonic speech), key to Russian, Polish, Czech, Ukrainian, Ruthenian, Slovak, Slovenian, Croatian, Serbian, Bulgarian and other versions of Slavonic*. Pontiac.

Internetske stranice

Hučko, Mark 2010. Slovio 18.09.2010: slovio.com.
Steenbergen, Jan van 2010. Slovianski / Slovijanski: Version: March 2010: steen.free.fr/interslavic/slovianski_2010.html.
Steenbergen, Jan van 2020. Interslavic language: steen.free.fr/Interslavic.

Adnan KADRIĆ

O bosanskoj leksikografiji u stihu krajem 16. i početkom 17. stoljeća

Uvod

U bosanskohercegovačkim rukopisnim zbirkama koje obuhvataju građu iz osmanskog perioda nalaze se rječnici posvećeni orijentalnim jezicima, sastavljeni prema različitim leksikografskim principima. S obzirom na broj jezika obuhvaćenih pojedinim djelima, u njima se susreću i jednojezični i višejezični rječnici. Dio takve građe predstavlja sastavni segment šire orijentalne leksikografske tradicije, a u Bosnu je dospio najvećim dijelom putem obrazovnoga sistema – putem kupovine ili prepisivanja za potrebe pouke u medresama, kao i prepisivanja unutar drugih obrazovnih institucija. Određeni rječnici prepisivani su i u bosanskim seoskim sredinama već početkom 16. stoljeća. Takav je slučaj s prijepisom sažetoga trojezičnog arapsko-perzijsko-turskog rječnika pod naslovom *Muḫtaṣar*, koji je nastao u selu Monjari u okolini Visokog u drugoj dekadi zul-ka'dea 932 / između 18. i 28. augusta 1526. godine.[1] Prepisivač, Sulejman Visočanin iz Monjara, stekao je obrazovanje krajem 15. i početkom 16. stoljeća u jednom od tadašnjih obrazovnih centara Osmanskoga Carstva, slijedeći put koji su u isto vrijeme prolazili i drugi ljudi iz Bosne. Rječnici su zabilježeni i u rukopisnim kolekcijama istaknutih bosanskih ličnosti toga perioda. U rukopisnoj zbirci Jakub-paše Bošnjaka, pobjednika u Boju na Krbavi 1493. godine i sarajevskog vakifa,[2] kao i u rukopisnoj ostavštini Ahmed-paše Hercegovića Kosače, koji je u više navrata obavljao dužnost velikog vezira, među ostalim su djelima evidentirani i rječnici.[3]

Perzijsko-turski rječnik u stihu Osmana sina Husejna Bošnjaka

Osman sin Husejna Boğnjaka sastavio je perzijsko-turski rječnik u stihovima *Tuḥfe-i manẓūme* (*Poseban dar u stihovima*) 991/1583. godine. U uvodnom dijelu, koji obuhvata 42 distiha (84 stiha), autor iznosi svoju namjeru i motive za pisanje ovakvog tipa rječnika. U osnovnom, leksikografskom dijelu djela, raspoređenom u 19 poetskih cjelina oblikovanih u različitim metričkim obrascima, predstavlja 805 perzijskih leksema. Taj dio sadrži 168 distiha, odnosno 336 stihova, pa rječnik u ukupnom zbiru ima 210 distiha (420 stihova). Djelo se ubraja među najranija poznata i do danas istražena leksikografska djela u stihu koja je napisao neki bosanski autor. Prema Okumuşu, svrha rječnika napisanih u stihovima jeste popularizacija jezika i olakšavanje njegova učenja, čineći taj proces prijatnijim i zanimljivijim, posebno za djecu i početnike koji žele steći uvid u osnovni leksički fond. Istovremeno, takvi kratki rječnici prenose temeljne podatke o kulturi govornika datog jezika, koje autor želi približiti široj publici. Mnogi autori klasičnog perioda ističu da su već u djetinjstvu naučili napamet slične poetizirane rječnike, često sastavljene u istom ili sličnom obliku.[4] Rječnik

[1] Rječnik se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem R. 3645. Vidi detaljnije: Adnan Kadrić. Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu. Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost, u: *Visoko i okolina kroz historiju. II. Osmanski period*, Zavičajni muzej Visoko, Visoko 2021, 181–182.

[2] Meral Bayrak Ferlibaş. Selanik'teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri, *Belleten*, c. 84, sy. 299, Ankara 2020, 135–202.

[3] Topkapı Sarayı Müzesi (TSM.A) Defteri (d) – 9576.

[4] Sait Okumuş. Bosnalı Osmân b Hüseyin in Farsça Türkçe Manzum Sözlüğü Tuhfe-i Manzûme, *Međunarodni naučni simpozij Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas, Tuzla, 9-11. juni 2010/Uluslararasi Osmanli'dan günümüze Bosna-Hersek Sempozyumu, Tuzla 9-11 Hazîran 2010*, Tuzla 2010, 509.

Osmana sina Husejna Bošnjaka također sadrži uvod u kojem autor obrazlaže razloge i ciljeve sastavljanja ovakve vrste leksikografskog djela. Osnovni rječnički segment organiziran je u manje poetske cjeline komponirane u različitim metričkim obrascima. U završnom dijelu autor opisuje čin dovršetka rječnika. Leksički materijal raspoređuje se u tematski ili asocijativno oblikovane skupine, pri čemu se strogo poštuje zadani metar, koji nužno utječe na morfološke paradigme odabranih leksema. Perzijsko-turski rječnik Osmana sina Husejna Bošnjaka spada u kategoriju rječnika manje veličine. Većina manjih rječnika obično ima do 100 distiha, a ima i većih rječnika koji broje do 1300 distiha. Od leksema najčešće su opisane imenice i pridjevi, uključujući i glagolske imenice, a od finitnih glagolskih oblika najčešće se navode oblici u sadašnjem i prošlom vremenu. Dosada je u manjoj ili većoj mjeri obrađeno oko 60 različitih poetiziranih rječnika iz osmanskog perioda.

U rukopisnim bibliotekama nalazi se nekoliko prijepisa ovog rječnika. Primjerci prijepisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci kataloški su obrađeni kao *Tuḥfe-imanẓūme* (R. 3451, R. 4287/2). Rukopis naslovljen kao *Tuḥfe-i Bosnevi* nalazi se u Süleymaniye biblioteci u kolekciji Hasan Paşa, pod brojem 1859/5. Vrlo lijep prepis pod imenom *Manẓūme-i Bosnevī* nalazi se u Çorum Hasan Paşa biblioteci u kolekciji Hasan Paşa (Y. 1884). Navedeni primjerak rukopisa prepisao je Hasan sin Kambera u utvrdi Šikloš, u mjesecu zul-kade 1036 / između 14. jula i 12. augusta 1627. godine. Navedeni prijepis potvrđuje da se perzijski čitao i u Mađarskoj u osmanskom periodu isto kao i u ostalim dijelovima Carstva. Štaviše prijepis u utvrdi Šikloš svjedoči i da se i u utvrdama u Osmanskom Carstvu odvijala takva vrsta aktivnosti. Osim toga, drugi autor iz istog mjesta Osman Šikloši napisao je također sličan rječnik pod nazivom *Tuḥfetu l-ma'nā*, a po uzoru na Šahidiju i Osmana Bošnjaka. U uvodu, na sličan način kao i Osman Bošnjak, Šikloši navodi da je rječnik pisan kao dar za djecu (Milli Ktp – A.2267/2). U kaligrafski ispisanom rječniku *Luġat-i manẓūme* koji se nalazi u Süleymaniye biblioteci u kolekciji Reşid-efendija (977/4), na kraju teksta rječnika navodi se u stihovima na arapskom autor rječnika: *U stihovima ga napisa i složi s pomoći Vladara Neovisnoga / Njegov rob griješni, čija opskrba ovisi o milosti Boga Uzvišenoga, Osman sin Husejna Bošnjak, neka Bog oprosti njemu i ocu njegovom časnim zalaganjem vjerovjesnika što ranije knjige čitao nije*. (Qad naẓẓamahu wa rattabahu bi-'inaya al-malik al-ġaniyy / al-'abd al-muznib al-muftaqir ilā rahmatillah al-'aliyy // 'Osmān bin Ḥusayn al-Bosnawī / 'ufiya 'anhumā bi-ḥurma al-nabiyy al-ummiy).

O Osmanu sinu Husejna Bošnjaka nema dovoljno biografskih podataka u poznatim pjesničkim spomenicama / tezkirama. Na početku, u uvodnom poglavlju za sebe kaže da je on taj koji je u stihu napisao rječnik kao pjesmu navodeći za sebe da je "ubogi Osman" (*bīçāre 'Osmān*) koji stalno čini dove za dobra djela. Osman Bošnjak svoj rječnik dovršava 6. muharrema 991. / 30. januara 1583. godine. Rječnički dio raspoređen je čak u 19 manjih cjelina / poglavlja, tako da se može reći da je pogodan za memoriranje, odnosno za učenje napamet. Treba napomenuti da prvo potpoglavlje (*qıṭ'a*) ima 12 distiha, dok ostala imaju između 6 i 10 distiha, uz napomenu da 19. poglavlje ima čak 27 distiha. U djelu se Osman Bošnjak okušao s pisanjem rječnika u 9 različitih metričkih obrazaca uz poštivanje zadate rime u određenoj poetskoj formi. Korišteni su i složeniji i jednostavniji metrički obrasci. Prilikom dodatnog objašnjavanja leksema korišten je rječnik *Lugat-i Ni'metullāh*. Pjesnik leksikograf koristi različite stilske figure i trope iz osmanske stilističke tradicije, kao što su: sintaksički paralelizmi, potpune aliteracije s ponavljajućim oblicima u oba stiha unutar istog distiha radi ritma, zvučnog efekta i naglašavanja određenog značenja ili oblika, grafijsko ponavljanje i slogovna aliteracija, stilsko sažimanje složenih konstrukcija, metafore, metonimije, ironijska polisemantičnost i semantički paradoksi.

Osman sin Husejna Bošnjaka u uvodnom dijelu svoju poemu otpočinje Bismilom i stiliziranim prvim dijelom šehadeta. Zatim nastavlja zahvalu Bogu kao u većini poetskih djela u osmanskoj literarnoj tradiciji.[5] U nastavku piše o značaju poznavanja jezika u društvu. Prema njemu, jezici su dio Božije milosti, kao i sposobnost govora kojom je odlikovao ljudski rod.

[5] Prijevod ovih uvodnih stihova radimo prema transkripciji koju je ponudio Sait Okumuş.

Bismillāhi r-raḥmāni r-rāḥīm	*U ime Boga, Milostivog, Koji samilostan je*
Lā ilāhe illāllāhü l-kerīm	*Samo je Bog Allah, Koji plemenit je*
Sipās u minnet ol Ḫallāq-ı pāke	*Hvala i zahvalnost Čistom Stvoritelju neka je*
Ki ʻaql u fehm ü dāniş vėrdi ḫāke	*što prahu zemnom dade razum, shvatanje i znanje.*
O taʻlīm ėtdi insāna luġātı/	*Jezicima čovjeka On podučio je.*
Odur ḫāke vėren nuṭq u ḥayātı	*On je Onaj Koji zemnom prahu i govor i život daje.*
(TM 1-3)	

Nakon zahvale Bogu i pohvale Poslaniku kao "najčasnijem miljeniku među vjerovjesnicima, vodiču evlija i liječniku ljudskih srca", njegovoj porodici i drugovima, Osman Bošnjak u poetiziranom uvodu u svoj rječnik objašnjava kako je počeo pisati rječnik i kome je bio namijenjen.

Pes andan soñra bil günlerde bir gün	*Znaj, nakon toga, u jednom od dana tih*
Tefekkürde iken bu qalb-i maḥzūn	*dok moje tužno srce u promišljanju bi*
Bu ḫāme ḫāṭıra nāgeh bu maʻnā	*pero ovo, za sjećanje, odjednom značenje*
Ḫuṭūr ėtdi benüm ey serv-i raʻnā	*u nadahuće pretvori – o moj čempresu viti:*
Ki naẓm ėdem Deri elfāẓ-ı raʻnā	*Da perzijske izraze krasne u stihove stavim*
Vėrem Türki ʻibāret birle maʻnā	*i uz turske izraze značenje objasnim*
Qalem birle yazam raʻnā meʻānī	*Da odmah perom ispišem krasne smislove*
Qılam ṣıbyān içün hem armaġānī	*I učinim da sve to djeci poklon bude.*
(TM 13-16)	

Luġat-i manẓūme **(Süleymaniye Ktp. – Reşid Efendi, 977/4)**

Osman sin Husejna Bošnjak pokazuje jasnu namjeru i svijest o tome da želi sastaviti rječnik. Isti je slučaj i s ostalim bosanskim autorima rječnika u stihu. Značaj poznavanja stranog jezika opisuje se u gotovo svim rječnicima navedene vrste. Osman Bošnjak navodi i način kako je koncipirao rječnik, koliko će određeno poglavlje imati potpoglavlja, koliko će perzijskih riječi biti predstavljeno i koliko će stihova rječnik sadržavati. Kao naziv rječnika navodi se riječ *Manẓūme*, koja označava pjesmu, odnosno takav rječnik napisan u stihovima. Potvrda za navedeno nalazi se u nastavku stihova, u uvodnom poglavlju djela:

Derī vü Türkī naẓm ėdem luġātı	*Da perzijsko-turski rječnik u stihu sastavim*
Ta'allüm ėdene vère ḥayātı	*koji će život onom što uči darivati;*
Lüġat bilen olur her 'ilme qābil	*Onaj ko jezik poznaje – za svako znanje spreman je*
Qılā'-ı cehli qal' ėder lüġat bil	*i znaj: jezik ruši neznanja tvrđave.*
Lüġat çünkim 'ulūm oldı miftāḥ	*Jer jezik za nauke ključem postaje*
Lüġatdür hem ẓulām-ı cehle miṣbāḥ	*svjetiljka tmini neznanja – jezik je*
Lüġatdür ḫod 'ulūmı ėden iḥyā	*Jezik je ono što naukama život daje*
Lüġatdür cehli ėden daḫi ifnā	*Jezik je ono što čini da neznanje nestane.*
Pes andan çūn tamām oldı bu terkīb	*Nedugo poslije, kad ovaj raspored dovršen bijaše*
Bu üslūb üzre ėtdüm anı tertīb	*Posložih ga u stilu ovome,*
Ki her qıt'ada bir baḥr ola meṣṭūr	*da se u svakoj strofi jedan metar iskaže*
Ziḥāfātı ola içinde mezkūr	*Da se u tome različite forme istog metra spomene*
Ki tā ṭālib olan ṣıbyāna āsān	*Tako da olakšano bude djeci koja uče;*
Olup vezn ögrene qalmaya nādān	*Da metar stiha nauče, da ne ostanu neznalice.*
Ḥisābın qıt'anuñ bil lafẓ-ı Ṭaydan	*Broj poglavlja, znaj, u riječi tayy – devetnaest je*
Al ebyātuñ niṣābın lafẓ-ı Reyden	*Broj stihova, izraz rey – 210 dostiže.*
Hem a'dād-ı lügat ey serv-i āzād	*A i brojevi riječi, o slobodni čemprese*
Eger hᵛāhi ḥisābeş ger ez ḍād	*ako želiš račun njegov, u slovu dād – 805 je*
Bi-'avn-i Ḥaq tamām oldı vü nāmı	*Uz pomoć Istinitog, dovršeno je; njegovo ime*
Olup **Manẓūme** buldı iḫtitāmı	*Manzuma / pjesma nastade i dovršeno postade*
Ġaraż benden eser qala bu nāme	*Namjera je da od mene ova knjiga ostane*
Sebeb ola du'ā vü nīk-nāma	*i da me se po dobru spominje*
(TM 17-27)	

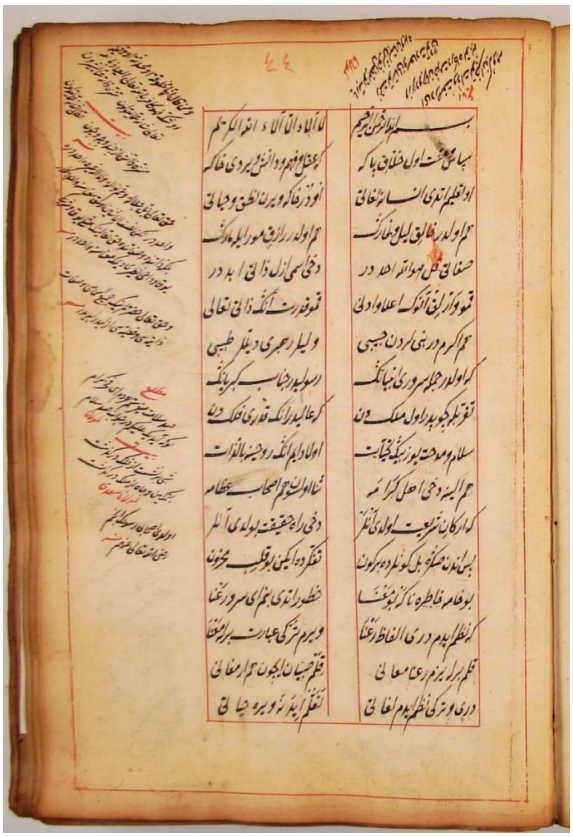
Osman sin Husejna Bošnjak osvrće se i na moguću recepciju njegovog rječnika na sljedeći način:

Velī nāẓır olan yārān u iḫvān	*Ipak, prijatelji i braća, što gledaju kakva je knjiga*
Gerek kim 'aybını olmaya cūyān	*ne treba da istražuju njene nedostatke*
Kerem ėdüp 'uyūbun qıla meṣṭūr	*neka plemeniti budu i prekriju mahane*
Ki anuñ Hak zünūbın ėde maġfūr	*kako bi Istiniti oprostio grijehe njihove.*
Degül insān hiç ḫāli halelden	*Čovjek nikako oslobođen pogreške nije*
Daḫi sehv ü ḫaṭā ile zelelden	*ni od slučajna propusta, greške i nepažnje*
Olur insān-ı kāmil 'aybı sātir	*Odgojeni čovjek prikrit će njegove mahane*
Hiç ėtmez kimse(y)i āzürde-ḫāṭır	*Nikoga ne vrijeđa i ne spominje loše strane*
Velīkin ḥāsid-i bed-baḫt u bed-ḫū	*Međutim, zavidnik, sreće i naravi loše*
Tavaṣṣul idüp olur 'ayb-cū	*Pristiže stalno i nedostatke istražuje;*
Nedür bilmez ki nā-mevzūn ü mevzūn	*Onaj što ne zna šta je u metru a šta nije,*
Ṣu gibi daḫi ėder baḥre dün ü gün	*poput vode, u svako vrijeme, u more ide;*
Dilüm ıẓhār ėde faẓl u feṣāḥat	*Neka moj jezik dobrotu i jasnoću iskaže*
Veli zāhir kalur cehl ü feżāḥat	*Iako se neznanje i nedostaci vide.*
O ṣaḫsa Ḥaq vère teşḫīs ü inṣāf	*Da Bog osobi toj razbora i samilosti dadne*
Hem ėde ġıll ü ġışdan qalbini ṣāf	*i srce mu očisti od zlobe i smutnje.*

Konačno, autor rječnika je svjestan i pedagoško-didaktičke vrijednosti rječnika koji piše. Rječnik je namijenjen djeci koja će učiti riječi, ali i onima koji će učiti metričke obrasce.

Daḫi Ḥaq ėtmesün ol ṭab‘ı maġbūn	*I neka tu narav Istiniti ne dovede do zablude*
Ki ta‘līm ėde bu tuhfemi mevzūn	*Neka poduči u stihovima Daru mome*
Leṭāfetle ėde takti‘i tefhīm	*Neka za metričke mijene podari razumijevanje*
Sühūletle ėde ṣıbyāna ta‘līm	*da s lahkoćom djeca podučavaju se,*
Nüvisende vü ḫ^{v}ānende-i Allāh	*Onoga što piše i čita u ime Božije,*
Belālardan ėde ḥufūẓ her gāh	*neka On od nevolja čuva u svako vrijeme.*
Bu naẓmuñ nāẓımı bīçāre ‘Osmān	*Ubogi Osman, pjesnik što poeziju piše,*
Ricā eyler du‘ā-yı ḫayr her ān	*Stalno dobre želje u molitvi upućuje.*
40 Gedā-yı derdmendüñ bu ümīdi	*Jadnog prosjaka nada ovo je*
Elüñfeṭḥ eyleyüp bir Fātiḥa di	*Fatiha da bude ono što otvara ruke*
41 Buña rāġıb olan ṭullābı yā Rab	*O moj Gospodaru, učenicima koji tome teže*
Murāda irgürüp eyle mü’eddeb	*odgoji i omogući im da ostvare te želje*
Mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün	*Mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün*
‘Amel qıl ‘ilm ile ey qaddi mevzūn	*Radi, o ti čija se visina znanjem uravnotežuje.*
(TM 36-42)	

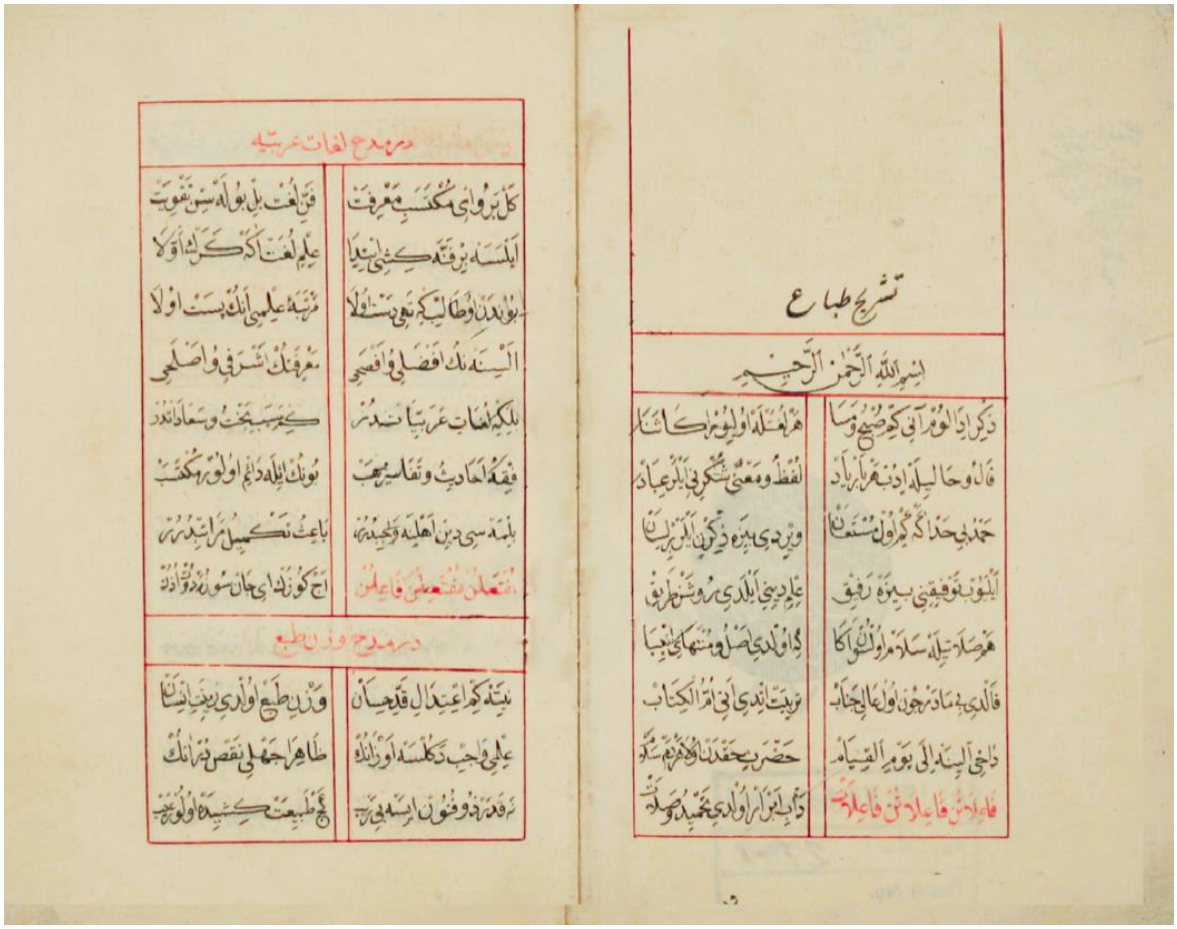
U uvodnom dijelu rječnika pjesnik samo navodi da se zove Osman, pjesnik koji je sastavio djelo u stihu sa željom da se djelo proučava i da se pomoću njega djeca podučavaju perzijskom jeziku, kao i svi oni koji tragaju za znanjem (*ṭullāb*). Na kraju je naveden metrički obrazac poznat kao hezdž-hazf sa jedanaest slogova, a poslije navedenog metričkog obrasca slijedi mudra poruka i savjet čitateljima. To je inače manir u većini stihovanih rječnika u osmanskoj leksikografskoj tradiciji, uključujući i Uskufijev bosansko-turski rječnik *Maqbūl-i ‘ārif*.

Rječnik *Tuḥfe-i manẓūme* Osmana sina Husejna Bošnjaka (GHB R. 3451)

Arapsko-turski rječnik *Teşrīḥ-i ṭıbā‘*

Pjesnik Zvorničanin Vaiz poznat je kao autor arapsko-turskog rječnika u stihovima koji se zove *Teşrīḥ-i ṭıbā‘* (Poslanica Raščlanjivanje naravi stvari). U nekim rukopisnim kolekcijama naziva se i *Risāle-i teşrīḥ-i ṭıbā‘* (Poslanica o medicinskoj anatomiji).[6] Ima oko 370 distiha, odnosno 740 stihova. Napisan je 1000/1591–92. godine. Tri su rukopisa spomenutog djela najpoznatija: a) istanbulski rukopis koji spominje Sadetin Nuzhet u biblioteci Istanbulskog univerziteta TY 3511, a sadrži 339 distiha (678 stihova); b) beogradski rukopis *Kitāb-ı teşrīḥ-i ṭıbā‘* iz biblioteke Svetozar Marković[7], koji ima 369 distiha (738 stihova), i c) rukopis *Risāle-i teşrīḥ-i ṭıbā‘* iz Sulejmanije biblioteke u kolekciji Atıf Efendi No. 2707, koji ima 372 distiha (744 stiha).

***Risāle-i teşrīḥ-i ṭıbā‘* (Atıf Efendi No. 2707)**

Na početku, poslije Bismile, slijedi zahvala Bogu, kao i u ostalim uvodnim dijelovima poetiziranih rječnika:

Zikr idelüm anı kim ṣubḥ ü mesā	*Spomenimo Njega, kome se i jutrom i navečer*
her luġatla olunur aña senā	*na svakome jeziku zahvaljuje*
Qāl ü ḥāl ile idüb her bār yād	*Riječima i stanjem srca sjećaju ga se sve vrijeme*
lafẓ u ma‘nā şükrini eyler ‘ibād	*robovi koji riječju i smislom iznose zahvale*
ḥamdü bī-ḥad aña kim ol müste‘ān	*neka je beskrajna hvala Njemu koji svima pomaže*
vėrdi bize zikrin eyler bir lisān	*koji nam jezik dade da se On spominje...*
(TT 1-3)	

[6] Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi – 2707.
[7] Prepisan 1797/98 godine. Vidjeti rukopis na linku: https://phaidrabg.bg.ac.rs.

Nakon toga slijedi pohvala Poslanika i poglavlje *O pohvali arapskih jezika* (Der medḥ-i luġāt-i ‘arebiyye). Autor rječnika vaiz Zvorničanin hvali arapski jezik i skreće pažnju na značaj jezika i jezikoslovlja prilikom stjecanja znanja, odnosno na značaj nauke o riječima i pisanju rječnika / leksikografije (*‘ilm-i luġat*) na sljedeći način:

Gel berü ey mekteb-i ma‘rifet	*Dođi, o ti, u školu duševne spoznaje*
fenn-i luġat bil bulasın taqviyyet	*nauči nauku o rječnicima da bogobojaznost postigneš*
eylese bir fenne kişi ibtidā	*ako čovjek neku nauku otpočinje*
‘ilm-i luġat añā gerek evvelā	*nauka o jeziku i rječnicima mu treba najprije*
bundan o ṭālib ki tehī dest ola	*onaj učenik kome u ruci toga ne bude*
mertebe-i ‘ilmī anuñ pest ola	*njegov stepen u nauci nizak ostat će*
elsinenüñ efżalı ve efṣaḥı	*oni od jezika s najviše blagodati i jasnoće*
me‘rifetüñ eşerefi vü aṣlaḥı	*najčasniji po spoznaji i najispravniji što je*
bil ki luġāt-i ‘arebiyyātdur	*znaj – jezici su za sve ono što uz arapski jezik stiže*
ki sebeb-i baḫt ü sa‘ādātdur	*jezik koji uzrok sreće i blagoslova je*
(TT 9-13)	

Dakle, svijest o značaju leksikografije prilikom učenja stranih jezika prisutna je kao jedan od motiva i pokretača sastavljanja novih rječnika. Navedena cjelina u uvodnom dijelu rječnika završava se navođenjem korištenog metričkog obrasca i mudrom izrekom, kao što je to slučaj sa brojnim drugim rječnicima u stihu krajem 16. i početkom 17. vijeka. Sljedeća cjelina, odnosno potpoglavlje naslovljeno je kao *Dio o pohvali metrike u pjesničkom izrazu* (*Der medḥ-i vezn-i ṭab‘*) u istanbulskim rukopisima, dok je u beogradskom rukopisu podnaslov *Dio o pohvali umijeća pravljenja metričkih stopa i njihovo objašnjenje* (*Der medḥ-i fenn-i taqṭī‘ ü tefḥīm*). U spomenutoj cjelini iznosi se pohvala umijeću pisanja teksta u složenom aruz-metru. Pisanje u navedenom metru je “ukras za čovjeka”, Ako čovjek ne poznaje metričke obrasce, to se smatra očitim nedostatkom u stihu. Ma koliko da je čovjek učen, nepoznavanje metrike smatra se sramotom prilikom pisanja teksta u stihovima. Dakle, pisanje rječnika u stihu važno je za proces učenja ne samo jezika nego i za upoznavanje literarne tradicije na određenim jezicima, ali se posebna pažnja posvećuje visokoj kulturi stilizacije rječnika te se pisanje rječnika u stihovima smatra odlikom visokog obrazovanja i pismenosti. Zato pjesnik navodi da je njegov rječnik “lađa jezika i srca” (*sefīne-i dil*) za onoga koji želi upoznati nauku o metrima (*‘ilm-i baḥr*), odnosno arūz-metriku.

Sljedeća cjelina govori o povodima za pisanje djela (*Sebeb-i te’līf-i kiṭāb*).

İricek bir kişiye lüṭf-i Mevlā	*Kada treba stići milost Božija nekome,*
ider esbābını evvel müheyyā	*sredstva za to omogući mu najprije;*
geda kim Vā‘iẓ-i İzvornīqī’yem[8]	*ja sam onaj ubogi – **vaiz Zvorničanin**,*
Ma‘ārif ehlinüñ bir ‘āşıqıyam	*ašik iz reda ljudi što nauke poznaje.*
Budūn’da sākin olub nitekim nūn	*Kad se u Budimu ponizno, poput slova “nun”, nastanih,*
ṭalebden ḫālī olmazdum dūn ü gūn	*za znanjem ni danju ni noću ne prestajah tragati.*
gehi ėdüb ta‘allüm gāhi ta‘līm	*Nekad učih, nekad podučavah i ja,*
baña feṭḥ[9] oldı bāb-ı fehm ü tefhīm	*otvori mi se kapija razumijevanja i podučavanja.*
çü bir ṭālib luġatdan ola rācil	*Kada učenik rječnik neki ne poznaje,*
olunur terkībde bī-fehm ü cāhil	*složene izraze ne shvata i neuk ostaje;*
taṣarruf ėtmeyüb ṣarf içre aṣlā	*kad pravila morfologije ne usvoji,*
ṣiyegden eyliyemez ma‘nī paydā	*iz različitih oblika značenje neće otkriti;*
olub i‘rābdan bī-ḥaẓẓ ü bī-zār	*zbog promjene imenica ni nesretan ni tužan ne biva*
olımaz mübtedāsından ḫaber-dār	*onaj koji to iz subjekta rečenice otkriva.*
(TT 24-30)	

[8] BG rukopis: **kemīne bende-i** İzvornīqī’yem.
[9] Rukopis BG: keşf.

U nastavku autor rječnika objašnjava da je za rječnik prvo počeo skupljati arapske lekseme, dok mu je postojeće znanje olakšalo put. Namjera mu je bila da rječnik bude koristan učenicima koji žele stjecati znanje. Imenice u rječniku opisane su "kao niska bisera". Potom se tekst rječnika širi na glagolske oblike. To su, zapravo, kako i sam autor navodi, dvije osnovne cjeline u rječničkom dijelu knjige. Autor rječnika izražava nadu da će rječnik učenicima biti poput krila (*ṣabiyye ola mānend-i cenāḥayn*). Završava djelo i daje mu ime *Teşrīh-i ṭıbā'* (Raščlanjivanje naravi stvari), u stihu naznačava da je dao i godinu nastanka rječnika – 1000/1591–92. godinu, a potom ističe da ga je dodatno stilizirao, te je na kraju naveo i svoj pjesnički pseudonim Džihadi (Cihādī = onaj se puno trudi, bori). Potom slijede lekseme iz arapskog jezika i njihovi prijevodni ekvivalenti na turskom jeziku, uvršteni u stihove po precizno određenom metričkom obrascu. Slijede potpoglavlja sa međudistihonskom rimom prema redoslijedu arapskog alfabeta: *alif, bā, tā, sā* itd. Svako potpoglavlje ima finalnu distihonsku rimu sa po jednim grafemom. Lekseme u samom tekstu birane su u određenim asocijativnim skupovima. Obično se u prvom stihu finalnih distihona u potpoglavljima s rimom na određeni grafem nastoji predstaviti unaprijed zadana forma metričkog obrasca, dok se u drugom stihu finalnog distihona nastoje poslati i određene mudre poruke sa međudistihonskom rimom na isti grafem.

Arapsko-turski rječnik *Subḥa-i ṣıbyān* Muhameda Bošnjaka

Autor jednog od najpopularnijih arapsko-turskih rječnika u stihovima *Subḥa-i ṣıbyān* (Brojanica / tespih za djecu) bio je Muhamed Bošnjak, koji je u stručnoj literaturi identificiran kao Muḥammad bin Aḥmad Abū al-faḍl al-Bosnawī (Muhamed sin Ahmeda, otac Fadlov, iz Rumelije, Bošnjak). Na nekim rukopisima u Turskoj navodi se kao autor rječnika Osman sin Ibrahima Bošnjak. Naime, na početku jednog rukopisa navedenog djela u Suleymaniye biblioteci u kolekciji Nafiz Paşa – 1473 navodi se da je pisac djela Osman-efendija, odnosno da je komentar na djelo *Tuḥfetü ṣ-ṣıbyān* napisao Bošnjak Nedžib-efendija, jedan od službenika kod Husrev-paše.[10] Moguće je da je zbog toga i u nekim štampanim izdanjima navođeno kako je to djelo Osmana sina Ibrahima Bošnjaka,[11] a zapravo se radi o istom djelu koje je identificirano kao djelo Muhameda Bošnjaka.[12] Prema katalozima, u Turskoj ima blizu 80 prijepisa navedenog djela, a ima i prijepisa koji su pogrešno identificirani.[13] Navedeno djelo štampano je već početkom 19. vijeka nekoliko puta i bilo je izuzetno popularno. Djelo je napisano 1033/1623–24. godine, što se vidi iz dijela stiha u kojem se ukazuje na datum pisanja djela (naẓm-i celī = 1033). Na osnovu prijepisa u nekim rukopisima iz 1044/1634–35. godine,[14] jasno je da navedeni rječnik nije mogao biti napisan 1652/53. godine, kao što se navodi u nekim člancima. Spomenuti rječnik na poseban način obrađen je i u bosanskohercegovačkoj alhamijado literaturi, a obradio ga je hafiz Asim Sirćo.[15]

[10] Pravo ime zapravo navodi sam Muhamed Nedžib u svom komentaru pod nazivom *Hediyyetu l-İḫvān fī Şerḥi Subḥa-i Ṣıbyān.*

[11] Vidi: Süleymaniye Kütüphanesi: Yazma Bağışlar 1842, 2235, 8382, 8534; Nafiz Paşa 1473, 1474, 1476; Lala İsmail 657; İbn Mirza 107; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey 675, 694;Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas Yazma 8919;Amasya Beyazıt Kütüphane, Amasya Beyazıt 1168/01, 464/22; Manisa Kütüphanesi: Manisa İl Halk Kütüphanesi 8040/2, 6549, 10219, 2490, 8051; Akhisar Zeynelzade 6545; Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 47/06; Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel 4551/2, 919; Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafiz Ahmed Ağa Kütüphanesi, Rodos Hafiz Ahmed Ağa Kütüphanesi 1137; Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami 3448; Diyarbakır Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 511/4, 1775/7; : Erzurum Kütüphanesi, Erzurum Yazmalar 221/5, 324/1; Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma 4585/2, 6755, 4557, 1865/2, 8171; Milli Ktp: Eskişehir İl Halk Kütüphanesi 763, 764, 999/2, 373/2; İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Diyarbekirli Said Paşa 586-014; Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 2293, 1705, 472/1, 4068, 4033/2, 4271/3, 3227/2; Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi 222/1; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Halk Kütüphanes 1292; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Kitaplığı 2031; Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler 6088/2, 1574/11, 5800/2, 5705/1, 1594/1, 1419/3, 5511/2, 7505/7, 6654/1, 6569/4, 4560/2, 6478/5, 2965, 4165, 1051/8; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 1284, 1283, 1282, 1281.

[12] Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 5068; Galata Mevlevihanesi 37; GHB R. 6690.

[13] Npr. Milli Kütüphane Yazmalar A 1562; Manisa Kütüphanesi: Manisa İl Halk Kütüphanesi 10266/2, 1591; Süleymaniye Kütüphanesi, İbn Mirza 126.

[14] Vidi: Milli Kütüphane Yazmalar A 1562, fol. 22v.

[15] Mesut Köksoy, *Subha-i Sıbyan ve Subha-i Sıbyan'ın Boşnakça Tercümesi (Edisyon Kritik ve Transliterasyon)*, Keykubad Yayınları, Konya, 2021.

U uvodnom dijelu rječnika Muhamed Bošnjak zahvaljuje se Bogu na različitim blagodatima, a posebno na tome što je čovjeku podario jezik da ga ljudi mogu na dostajan način veličati i slaviti. Slijedi poglavlje o povodu sastavljanja rječnika u kojem govori o značaju poznavanja stranih jezika i leksikografije. Također piše o praksi prepisivanja i učenja rječnika napamet, pri čemu se posebno naglašava važnost rječnika u stihu kako bi se lekseme što lakše pamtile i bile zanimljivije, kao što se navodi u uvodnom poglavlju rječnika:

ʻİlm-i luġat emr-i mühimm olmaġın	*Pošto nauka o rječnicima važna je,*
Ḫıfẓını teshīl içün ehl-i yaqīn	*da bi se olakšalo njeno učenje, ljudi vjere*
Naẓmıla bir niçe luġat yazdılar	*u stihu brojne rječnike napisaše*
Silk-i meʻānīde dürer dizdiler	*i na nisku rječitosti bisere nanizaše.*
Qanqı ṣabī kim oquyup ḥıfẓ ėde	*Koje god dijete čita i napamet ih uči,*
ʻĀʻid olur aña niçe fāʼide	*zauzvrat dobija brojne blagodati.*
Żabṭ-ı luġātıla olur behredār	*Usvajanjem rječnika steći će koristi,*
Veznile naẓm içre bulur iqtidār	*metrom u poeziji snagu dobiti.*
Lākin anuñ ekserinüñ maʻnīsi	*Ali većina rječnika po značenju dolazi,*
Olmaġıla terceme-i Fārisī	*kao da su s perzijskoga jezika prevodi;*
Fehm ėdemez anı bu ehl-i diyār	*ne mogu ih shvatiti ljudi ovdašnji,*
Ola ḫuṣūṣā oqıyanlar ṣıġār	*a ponajmanje mlađi što tek uče čitati.*
Ḫıfẓa ḫaleldür bu daḫı vāqıʻā	*Ovakva situacija za pamćenje će prepreka biti,*
Terceme lafẓ üzre muqaddem ola	*kad se prevod ispred neke riječi stavi;*
Yāḫud ara yėrde ola fāṣıla	*ili se prazno mjesto između njih ostavi,*
Vezn içün īrād olunan lafẓıla	*uz riječi što se žele u metru sastaviti.*
Gerçi selāsetde gelür bī-naẓīr	*Zbilja su i nenadmašne u svojoj jednostavnosti,*
Lākin olur żabt-ı luġatde ʻasīr	*ali je u rječniku teško njima ovladati.*
(SS 21-29)	

***Subḥa-i Ṣıbyan* Muhameda Bošnjaka (GHB R. 6690)**

U nastavku poglavlja piše kako je nastojao spojiti metar, oblik i značenje:

Lafẓıla ma‘nāsı ėdüp izdivāc	*Kad se riječi sa svojim značenjima spoje,*
Qalmadı şerḥ ū raqama iḥtiyāc	*nema potrebe ni za komentarima ni za brojeve;*
Tā ki ola fehmi vü ḥıfẓı yesīr	*tako da razumijevanje i učenje napamet olakšano bude,*
Ḥacmi ṣaġīr ola luġātı kesìr	*da djelo po obimu malo bude, a sadrži riječi brojne.*
(SS 33-34)	

Svoj rječnik poredi sa Ibn Ferišteovim rječnikom iz 15. stoljeća, a poglavlja u rječniku s lađama po moru, ističući da na kraju svakog stihovanog poglavlja navodi oblik metra u kojem je pisano, kao i to da je rječnik nazvao *Subḥa-i Ṣıbyan* (Brojanica za djecu) a godinu pisanja naveo u tarihu riječima "naẓm-i celī" (=1033/1623-24). Rječnik u stihu ima 504 distiha, odnosno 1.008 stihova.

Bosansko-turski rječnik *Makbūl-i ‘ārif*

Pjesnik Muhamed Uskufi Bosnevi napisao je bosansko-turski rječnik u stihovima pod nazivom *Makbūl-i ‘ārif*. U predgovoru rječniku Uskufi piše o motivu za pisanje rječnika na sljedeći način:

gedā kim Üskufī-ʸi Bosnevīyem	*Ja sam ubogi Uskūfī Bosnevī*
şehinşāh-ı cihāndāruñ qūlıyam	*sluga sam vladara nad vladarima svjetskim*
naẓar qıldum bu ġılmān-ı Derūne	*Gledao sam ove paževe dvorske*
ma ‘ārifde çoġı ġālib Birūne	*kako se u vanjskom Dvoru većina obrazuje*
kimi şā‘ir düzer a ‘lā qaṣīde	*neko od njih je pjesnik, pa sriče krasne kaside*
kimi kātib çeker ra‘nā keşīde	*neko pisar, te divno pisanje izdužuje*
kimi fāżıl yazar yaḫşī lüġatlar	*neko visoko mjesto dosegnuo je i **krasne rječnike** piše*
‘ibāretde qomaz hergiz ġalaṭlar	*niko u izražavanju ne ostavlja greške*
(MA 8-11)	

Kad sebe predstavlja Uskufi piše sljedeće "gedā kim Üskufī-ʸi Bosnevīyem" / *Ja sam ubogi Uskūfī Bosnevī* (MA 8/1), gotovo istim riječima kao i Zvorničanin vaiz Džihadi, koji za sebe kaže "geda kim Vā‘iẓ-i İzvornīqī'yem" / *ja sam onaj ubogi – vaiz Zvorničanin* (TT 25). On navodi da je vidio brojne učenjake kako sastavljaju "lijepe, dobre" rječnike u vanjskim prostorima Dvora Topkapi Saraja. Nakon zahvale sultanu Muratu IV i osvrta na svoje trenutno stanje, on piše da je i on poželio napisati djelo kakvo ranije nije urađeno.

tevaġġul eyleyüp qıldum tefekkür	*udubljujući se tako, bacih se u razmišljanje*
der-ān dem ḫāṭıra düşdi teẕekkür	*i učas pade mi na um kao podsjećanje*
ėdüp **Bosna dilince** bir lüġat cem‘	*te sakupih jedan rječnik na jeziku bosanskome*
ki ola ol daḫī ḥālince birşem‘	*da bude svjetiljka, baš onako kako mu i pristaje*
lüġatlar çoq yazılmışdur īken ḫūb	*Pošto mnogo lijepih rječnika napisano je*
qamū cevher gibi merġūb [ʸü] maḥbūb	*svi poput dragulja dragi i omiljeni su posve,*
velī **Bosna dilince** yoq yazılmış	*Ali na bosanskom jeziku napisanog ne bijaše*
ne neẕr īle ne naẓm īle düzülmiş	*ni sastavljena u prozi, ni nanizana u stihove*
(MA 22-25)	

Potom nastavlja pisati o rječniku i mogućoj recepciji rječnika među učenim ljudima:

tevekkelnā diyüp **Bosna dilince**	*rekavši – u Boga se uzdamo, na jeziku bosanskome*
lüġat yazdum olur nef ‘i bilince	*napisah rječnik – od njeg koristi ima kad se saznaje*
kemāl ehli olan añlar rumūzın	*Prosvijetljen čovjek razumije se u njegove aluzije*
ol fehm eyler işārāt-ı ġumūzın	*on shvata njegove znakove i skrivene smislove*
ḥasūd olan bulur elbet bahāne	*Zavidnik će, naravno, naći nešto za prigovore*
ḥased içün gelübdür ol cihāna	*On je na ovaj svijet i došao da zavist pokaže*
çu **Bosnevī** olur īri be-qāmet	*Kako Bošnjak krupna, posebna stasa je*
iri bil hem lüġatlar ın be-ġāyet	*krupne, posebne su, znaj, i riječi njegove*
pes imdī bunları vezne getürmek	*Pa sada, sve to uvesti u poetske metrove*
demür yaydür degül mümkin çekilmek	*to je poput gvozdenog luka koji se nategnuti ne može*
(MA 27-31)	

Uskufi se hvali umijećem pisanja rječnika u stihu:

bi-ḥamdillāhi [ki] bedī‘ üzre ṣanāyı‘	*Hvala Bogu, da figure po pravilima retorike*
beyān ėtdüm k’ ola anda levāmi‘	*jasno iskazah, da se u njemu iskažu misli blistave*
selīs ėtdüm yazub veznin muṣarraḥ	*sastavih ga milozvučnim, ispisah u metru jasnome*
ėden aṣġā olur qalbi müferraḥ	*Ko ga čita i sluša, srce mu se razgaljuje*
leṭāy ifden beyān ėtdüm Bosanca	*Izrazio sam na bosanskom neke duhovite dosjetke*
ki dėr gören beh vallāhi ḥasence	*da očevidac kaže: tako mi Boga, baš su krasne!*
daḫī qıṭ‘am yazılduqça muṣanna‘	*Kad se dio pjesme moje (qıṭ‘a) umjetnički ispisuje*
yazardum anda [bir] beyt-imülemma‘	*u njoj po jedan distih višejezično, kao mulemu, dopisujem*
(MA 32-35)	

Bosansko-turski rječnik *Maqbūl-i ‘ārif* Muhameda Uskufija, početak djela (OIS R. 98)

Uskufi detaljno opisuje tehniku pisanja rječnika, naglašavajući da je vrlo teško slagati riječi u milozvučne stihove. Dvojica ljudi će imati koristi od rječnika. Bosanac koji će uz znanje riječi moći koristiti odgovarajuće turske izraze, dok će oni koji ne znaju bosanski imati priliku upoznati se s bosanskim leksemama. Pri kraju uvodnog dijela, kao što je to slučaj i kod ostalih uvoda u poetiziranim rječnicima bosanskih pjesnika leksikografa krajem 16. i početkom 17. vijeka, Uskufi daje naziv za rječnik *Maqbūl-i 'ārif*, iz čijeg se naslova saznaje da je namjera da se takvo djelo sviđa učenjacima, odnosno da ga prihvata učen čovjek. Budući da je uglavnom koristio riječi iz svakodnevnog života, Uskufi moli učene ljude da ne nalaze zamjerke rječniku u pogledu tehnike pisanja budući da se radi o rječniku jezika čije lekseme prije njega nisu u stihu opisivane u široj literarnoj zajednici u Osmanskom Carstvu.

Zaključak

U radu smo analizirali uvodne dijelove iz: perzijsko-turskog rječnika *Manẓūme-i Bosnevī* Osmana sina Husejna Bošnjaka s kraja 1582. i početka 1583. godine, arapsko-turskog rječnika u stihovima *Teşrīḥ-i ṭıbā'* pjesnika Džihadija Zvorničanina iz 1591. godine, arapsko-turskog rječnika *Subḥa-i ṣıbyān* (Brojanica / tespih za djecu) pjesnika Muhameda Bošnjaka iz 1623/24. godine i bosansko-turskog rječnika *Maqbūl-i 'ārif* Muhameda Uskufije iz 1630/31. godine. Ako se uporede uvodna poglavlja u rječnicima u stihovima bosanskih pjesnika leksikografa krajem 16. i početkom 17. vijeka, jasno je da su svi rječnici napisani prema istom metodološkom obrascu. Također, svi su autori imaju već razvijenu leksikografsku svijest, odnosno da svjesno pišu rječnike u stihu. Pravi se jasna distinkcija između rječnika koji su stoljećima u upotrebi i između rječnika u stihu, navodeći da je za pisanje rječnika u stihu potrebno daleko veće poznavanje drugih susjednih naučnih disciplina nego pri pisanju rječnika koji nisu pisani u stihu. Pisanje rječnika u stihu bilo je namijenjeno odabranom krugu velikih učenjaka, pjesnika i intelektualaca. Dakle, osim svijesti o pisanju rječnika (u stihu) kod bosanskih pjesnika leksikografa prisutna je i svijest o literarnoj kritici kojoj su podlijegali i rječnici u stihu. O tome svjedoči i sam naslov Uskufijevog bosansko-turskog rječnika *Maqbūl-i 'arif*, koji ukazuje na to da se djelo treba svidjeti učenoj publici. S druge strane, pošto se za rimu biraju najčešće korištene riječi iz orijentalnih jezika, uključujući i bosanski jezik, koje su bliske svakodnevnom čovjeku, svi navedeni bosanski pjesnici leksikografi obavezno mole probrane znalce jezika i metrike da imaju razumijevanja za težinu takve vrste pisanja leksikografskih djela u stihu. Spomenute relacije i autorske dileme uglavnom su prisutne u sredinama gdje je razvijena ne samo leksikografska svijest kod autora nego i kultura pisanja rječnika u stihovima kao kombinacija leksikografije, stilistike i književne produkcije u najširem smislu.

Izvori

Luġat-i manẓūme, İstanbul –Süleymaniye Ktp. – Reşid Efendi, 977/4.
Maqbūl-i 'ārif, Sarajevo – Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, R. 98/2.
Risāle-iteşrīḥ-i ṭıbā', İstanbul – Atıf Efendi – 2707.
Subḥa-i Ṣıbyan – Gazi Husrev-begova biblioteka R. 6690ç
Tuhfe-i manẓūme, Sarajevo – Gazi Husrev-begova biblioteka R. 3451.

Literatura

Akçay, Yusuf. Manzum Sözlüklerin Modern Sözlükçülüğe Uygulanabilirliği, *Turkish Studies*, Vol. 4/4 Summer, 2009.

Ćatović, Alena – Kadrić, Adnan.Osmanli Sözlükbilim Geleneği: Makbûl-i 'ârif'in Tuhfe-İ Şâhidî İle İlişkisi, 2. *Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2024, 99–108.

Ferlibaş, Meral Bayrak. Selanik'teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri", *Belleten*, c. 84, sy. 299, Ankara 2020, 135–202.

Filan, Kerima. Rječnik Muhameda Hevaija Uskufija kao "kulturni tekst". Novi izraz: časopis za književnu i umjetničku kritiku, god 9, knj. 9, br. 37–38, Sarajevo 2007.

Güler, Kadir. Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî, *International Journal of Social Science*, *49*, Autumn I, Elazig, 2016. *Doi number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3600* (pristupljeno 7. 11. 2025)

Huković, Muhamed – Kasumović, Ahmet – Smailović, Ismet. *Muhamed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla 1990.

Kadrić, Adnan – Turanović, Mirsad. Osvrt na jedan rukopis rječnika *Maqbūl-i 'ārif* iz kolekcije Omer-efendije Softića iz sela Podgorja u Tuzlanskom kotaru, *Lingvazin*, br. VIII/1, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla 2021, 4–37.

Kadrić, Adnan. Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu. Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjestnost, znanost", u: *Visoko i okolina kroz historiju. II. Osmanski period*, Zavičajni muzej Visoko, Visoko 2021, 181–182.

Kadrić, Adnan. Originalnost izvan ili/i unutar leksikografske tradicije: komparacija Uskufijinoga rječnika i rječnika Ibrahima Šahidije, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52–53, Sarajevo, 2004.

Karadüz, Adnan. Sözlük, Sözcük Anlamı Ve Öğrenme Üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History ofTurkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, Ankara 2009, 636–649.

Köksoy, Mesut. *Subha-i Sıbyan ve Subha-i Sıbyan'ın Boşnakça Tercümesi (Edisyon Kritik ve Transliterasyon), Keykubad Yayınları,* Konya, 2021.

Okumuş, Sait. Bosnalı Osmân b. Hüseyin in Farsça Türkçe Manzum Sözlüğü Tuhfe-i Manzûme, *Međunarodni naučni simpozij Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas, Tuzla, 9-11. juni 2010/Uluslararasi Osmanli'dan günümüze Bosna-Hersek Sempozyumu, Tuzla 9-11 Hazîran 2010*, Tuzla, 2010.

Okumuş, Sait. Muhammed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Arif (Potur Şâhidî) (Muhammed Hevâî Uskufî And His Turkish- Bosnian Verse Dictionary Makbûl-i Arıf (Potur Şâhıdî)), *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic – Academic Journal, The Serıal Of Specıal Volumes – SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), Ankara 2009, 823–844.

Refik BULIĆ

Fonemi /ś/ i /ź/ u bosanskom jeziku

Glasovi [ś] i [ź] prisutni su u dijalektima bosanskog jezika, ali se u dosadašnjoj literaturi o bosanskom jeziku uglavnom opisuju kao fonetske pojave i za njih se ne kaže da su fonemi. Ovaj tekst odgovara na pitanje o tome jesu li [ś] i [ź] fonemi u bosanskom jeziku.

Obično se kaže da u bosanskom jeziku ima trideset i jedan *fonem* i pri tome se misli na standardni bosanski jezik. Fonemi standardnoga bosanskog jezika su: /a/, /b/, /c/, /č/, /ć/, /d/, /dž/, /đ/, /e/, /f/, /g/, /h/, /i/, /j/, /k/, /l/, /lj/, /m/, /n/, /nj/, /o/, /p/, /r/, *slogotvorno* /œ/[1], /s/, /š/, /t/, /u/, /v/, /z/, /ž/.[2]

Fonološku ulogu u standardnome bosanskom jeziku mogu imati i akcenti i postakcenatske dužine: *grâd* (naselje), *grȁd* (led), *žène* (nom. množine) i *žènē* (gen. jednine).[3]

U gramatičkoj literaturi o standardnome srpskom jeziku navodi se isti broj fonema kao i u bosanskom jeziku, dok se za standardni hrvatski jezik smatra da ima jedan fonem više – dvoglasnik /i͡e/ od nekadašnjeg dugog vokala jat.[4]

Za crnogorski se jezik navode fonemi koji su i u bosanskom i srpskom jeziku, a osim njih i fonemi */ś/* i */ź/*, kao u primjerima *śeme* i *iźelica*.

U standardnome bosanskom jeziku nema fonema /ś/ i /ź/, ali se u bosanskim narodnim govorima sporadično javljaju glasovi [*ś*] i [*ź*] kao alofoni fonema /š/ i /ž/ ili kao zasebni fonemi.

Naše istraživanje arhaičnijih govora živiničkoga kraja u naseljima uz gornji tok rijeke Spreče pokazuje da glasovi [*ś*] i [*ź*] mogu imati izgovornu vrijednost kao alofoni fonema /š/ i /ž/, ali je njihovo javljanje sporadično, a ne odlika sistema. Ne javljaju se kao posljedica jekavskog jotovanja[5], već asimilacije konsonanata po mjestu tvorbe: *lȋšće* (GL, Sv)[6], *iźđíkō* (Sv). Riječi u kojima se javljaju [*ś*] i [*ź*] običnije su u ovim govorima u fonetskim likovima sa [*h*]: *lȋhće* (Baš, GL, Gr, Sv, Zel), *ihđíkō* (Baš, GL, Gr, Sv, Zel).

U svim ovim govorima glas [*ś*] može biti i alofon fonemā /š/ ili /s/u riječima onomatopejskoga karaktera: *ȉš, išahâ* (< *iš* – govori se životinjama i u funkciji je tjeranja), *pȍś, pȍśe* (< *pȍs* – govori se životinjama i u funkciji je dozivanja ili tepanja).

Slični tome su i drugi oblici koji se govore životinjama i u funkciji su tjeranja, dozivanja ili tepanja: *kȁśe* (govori se ženskom teletu ili junici), *pȕśe* (govori se janjetu ili ovci).

Teško je biti siguran u to jesu li prethodni onomatopejski oblici za tjeranje, dozivanje ili tepanje *kȁśe* i *pȕśe* analogijski razvili [*ś*] preko [*s*] < *pȍs*[7] ili [*š*] < *ȉš*, iako takvo porijeklo za uzvike ne bi bilo neočekivano.

---

[1] Fonem *slogotvorno* /r/ može se ustanoviti minimalnim parom *Istro* (vokativ imenice Istra, u kome je fonem *sonant* r) i *istœo* (radni glagolski pridjev glagola *istrti*, u kome je fonem *slogotvorno* /œ/).

[2] Podaci o broju fonema su prema: Refik Bulić, Muhamed Šator (2001), *Naš jezik*, Bosanska riječ, Tuzla.

[3] Riječ je o suprasegmentnim obilježjima sloga.

[4] Takve realizacije u govoru postoje i u nekim bosanskim narodnim govorima, ali ih gramatička literatura ne ubraja u standardni jezik.

[5] Kao posljedica jekavskog jotovanja javljaju se u brojnim drugim bosanskohercegovačkim govorima koji pripadaju istočnohercegovačkom dijalektu.

[6] Skraćenice za istraživane mjesne govore: Baš (Bàšigovci), DL (Dônjā Lùkavica), GL (Gôrnjā Lùkavica), Sv (Svòjat), Zel (Zelènika), Gr (Gràčanica).

[7] Označava vabljenje životinja.

Razlog nesigurnosti u određivanju porijekla glasa [*ś*] u riječima *kȁśe* i *pȕśe* jeste u činjenici da u navedenim govorima postoje i imenice iz kojih su mogli nastati uzvici *kȁśe* i *pȕśe*.

U fonetskim likovima s glasom [*ś*] ovdje su uobičajene imenice: *káśa* (= žensko tele; junica) (Baš, GL, Sv), *púśo* (= janje; mladi ovan) (GL, Sv). Potvrđene su i imenice *vóśo* (= voko, muško tele; junac) (GL, Sv) i *kȍśka* (Sv) (= koza; ≠ koska), ali je kod njih jasna etimologija (*vóśo* < *vóko*; *kòza* > *kȍzka* > *kȍska* (> *kȍśka*).

Glas [*ś*] u riječima *káśa* (≠ kasa, ≠ kaša), *púśo* (≠ puso, ≠ pušo) ne može biti zamijenjen drugim glasom bez "štete" po značenje. On tu ima fonemsku vrijednost, ali sa vrlo ograničenom distribucijom.[8]

Vrlo je vjerovatno da su ovakvi fonetski likovi nastali analogijski prema prethodnim onomatopejskim likovima u funkciji dozivanja, tepanja ili tjeranja životinja.

S fonemskom funkcijom je i /*ś*/ u hipokoristicima *Âśe* (< Ásim), *Kâśe* (< Kásim), *Râśe* (< Rásim) (Sv) jer se glas [*ś*] u njima ne može zamijeniti drugim glasom bez štete po značenje, pa ni glasom [*s*], što bi se moglo očekivati – *Âse*, *Kâse* i *Râse* bi bilo neprepoznatljivo.

U ovim govorima nema zabilježenih primjera javljanja glasa [*ź*] s fonemskom vrijednošću. Nema ni potvrđenih primjera glasova [*ś*] i [*ź*] koji su porijeklom od tzv. jekavskog jotovanja (*šednica* < *sjednica*, *iźelica* < *izjelica* i sl.), niti primjera jotovanja sa [*j*] koje nije od jata (*iźutra* < *izjutra* i sl.).

Navedeni primjeri s fonemom /*ś*/ u arhaičnijim govorima uz gornji tok rijeke Spreče, koji spadaju u sjeveroistočnobosanski tip ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, otvaraju pitanje fonemskog statusa glasova u drugim dijalektima.

Dosadašnji opisi glasova [*ś*] i [*ź*] u bosanskim dijalektima u pogledu "fonemnosti" tih glasova odmjeravani su najčešće prema standardnom jeziku, jer je neka početna pozicija intenzivnijeg opisivanja, posebno bosanskih dijalekata, imala tu orijentaciju "odnosa prema standardnom jeziku", koji je neorganski idiom, koji je artificijelan – nije nastao prirodnim putem, već izborom koji su ljudi "pravili" na bazi odabranog dijalekta, kod nas istočnohercegovačkog.

Dijalekti su zasebni sistemi unutar jezika, oni su organski idiomi nastali prirodnim razvojem bez čovjekova svjesnog djelovanja na njihov razvoj, oni imaju svoje gramatike i svoju normativnost (ne normiranost) i neki od njih nisu ni u kakvoj vezi sa standardnim jezikom. Stoga smatramo da glasovi [*ś*] i [*ź*], koji se javljaju u pojedinim dijalektima bosanskog jezika, jesu fonemi i da ih tako treba predstavljati.

Ako bismo pravili gramatiku istočnohercegovačkoga govornog tipa istočnohercegovačkog dijalekta, onda bi u njoj među fonemima bili i fonemi /*ś*/ i /*ź*/. Nema nikakvoga razloga da tako ne bude. Ako je fonem /*ć*/ u riječi *žući* postao alternacijom koja je izvršena procesom integracije dvaju fonema po kriteriju promjene u strukturi (*žu**ć**i* < *žu**tj**i*), onda je sasvim jasno da i glasovi [*ś*] i [*ź*] imaju fonemsku vrijednost u dijalektu u kome se javaljaju.[9]

U vezi s ovim mogu se posmatrati i (osporavani) fonemi /*ś*/ i /*ź*/ u crnogorskom jeziku. Oni jesu fonemi i njihova se fonemnost ne može osporavati preko srpskog ili nekoga drugog standardnoga južnoslavenskog jezika. Oni su bili fonemi i kad nije postojao standardni crnogorski jezik niti standardni srpskohrvatski jezik.

Dakle, glasovi [*ś*] i [*ź*] nisu fonemi standardnoga bosanskog jezika, ali /*ś*/ i /*ź*/ jesu fonemi u bosanskohercegovačkim narodnim govorima u kojima se javljaju, uz izuzetak primjera kada su alofoni fonema /*š*/ i /*ž*/, kao što je pokazano primjerima *lîšće*, *iźđikō* ili sl.

[8] Osim navedenih govora, potvrde za imenice s fonemskom vrijednošću [*ś*] imam s područja Kladnja i Sapne.
[9] Osim ako nisu alofoni fonema /*š*/ i /*ž*/, kao u primjerima navođenim u ovom članku.

Edin ČOLIĆ

Esperanto – jezik nade, mira i saradnje nove generacije na Balkanu

Dvodnevni naučno-popularni okrugli sto o temi "Jezik i vještačka inteligencija", koji je krajem februara 2025. godine organizirao Savez za esperanto Bosne i Hercegovine, privukao je pažnju domaće stručne javnosti te domaćih i regionalnih medija. Koncept skupa s veoma aktuelnom temom, kvalitetnim uvodnim predavanjima, biranim uvodničarima i učesnicima te mogućnosti interdisciplinarne diskusije ostvario je zacrtane ciljeve. Ovaj događaj postigao je poseban uspjeh u segmentu medijskog praćenja i refleksije u javnosti sa više od četrdeset medijskih objava u relevantnim medijima u BiH, regiji i svijetu.

Imajući u vidu da je organizator događaja udruženje esperantista, koje promoviše manjinsku i alternativnu ideju međunarodnog jezika esperanto, može se smatrati da je ostvarena medijska pažnja fenomenalna ne samo za događaj kao što je domaći naučno-popularni skup već pogotovo za esperantski događaj.

Upravo zbog toga vrijedi analizirati moguće razloge koji su mogli utjecati na ostvarenu medijsku vidljivost te sagledati da li je uzrok u dobrom upravljanju komunikacijama s medijima, aktuelnim temama i zanimljivim uvodničarima ili u ideji koju promovira jezik esperanto.

Dvojezičnost okruglog stola

Želja organizatora bila je da događaj bude jezički inkluzivan, odnosno da učesnicima koji govore lokalni jezik bude omogućeno da razumiju učesnike esperantiste koji ne govore lokalni jezik i obratno. To se na prvu čini jednostavnim i lahko ostvarivim, međutim, u slučaju jezika esperanto bilo je veoma izazovno pronaći osobe čije je znanje esperanta jednako znanju maternjeg jezika, kako bi se omogućilo simultano prevođenje svih predavanja i diskusija. Uz velike napore i nesebičnu pomoć prijatelja esperantista iz susjednih država taj je cilj ostvaren.

To je doprinijelo da se jedan esperantski događaj u potpunosti otvori domaćoj javnosti i da učesnici, stručna javnost i mediji imaju mogućnost ravnopravnog dijaloga i diskusija s učesnicima esperantistima iz bilo kojeg dijela svijeta.

Detalji sa skupa

Veoma je moguće da je dvojezičnost okruglog stola jedan od faktora koji su doprinijeli da ovaj esperantski događaj ne ostane zatvoren unutar esperantske javnosti, već bude otvoren lokalnoj javnosti, a zbog aktuelne teme i kvalitetnih predavanja i izuzetno dobro prihvaćen.

Jezik i vještačka inteligencija – humanističke i tehničke nauke

Tema skupa "Jezik i vještačka inteligencija" odabrana je jer je fenomen vještačke inteligencije izuzetno aktuelan i privlači pažnju javnosti, ali je u isto vrijeme nedovoljno poznat i istražen. S druge strane, pitanje jezika kao društvenog fenomena, posebno u prizmi modernih tehnologija, neiscrpna je inspiracija naučnoj i stručnoj javnosti. Interakcijom ovih dvaju fenomena – jednog humanističkih i drugog tehničkih nauka, otvaraju se brojna pitanja na koja nauka i praksa trebaju i žele ponuditi svoja viđenja i odgovore.

Pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, dvodnevni okrugli sto je na Elektrotehničkom fakultetu u Sarajevu okupio više od trideset domaćih učesnika, kao i nekoliko učesnika iz susjednih i evropskih država. Dvodnevni skup je imao tri sesije koje su razmatrale temu s tri različita aspekta. Prvi je bio informatički, drugi etički, a treći lingvistički aspekt.

Skup je ispunio cilj da dobrom selekcijom uvodničara i učesnika omogući multidisciplinarno sagledavanje teme te zanimljive interdisciplinarne diskusije s informatičkih, sociolоških, lingvističkih, pravnih, pedagoških, komunikoloških i drugih aspekata.

Detalj sa skupa

Medijska strategija vidljivosti događaja

Jedan od mogućih razloga uspješnog medijskog predstavljanja jeste dobra komunikacijska strategija sa dva talasa plasiranja informacija, koje su dobro osmišljene, tempirane i plasirane u javnost u odgovarajuće vrijeme. Cilj medijske promocije bio je da se putem elektronskih i pisanih medija javnost adekvatno informira o održavanju i temama skupa, a da domaći naučni časopisi i mediji koji prate nauku budu pozvani da učestvuju na skupu i izvještavaju o njemu. Cilj je ostvaren i vijesti o skupu bile su u svim vrstama medija: televizija, radio, štampa, internetski portali, podkast, društvene mreže, a dostupnost je bila u cijeloj BiH kao i u državama regije pa i svijeta.

Prva informacija za medije o održavanju skupa bila je upućena dva mjeseca ranije. Plasirana je prvo u esperantsku javnost na esperantskom jeziku te je objavljena u esperantskim kanalima komunikacije[1], a potom i u domaću javnost na bosanskom jeziku. Obje su bile sa pratećim vizualnim identitetom skupa, što je doprinijelo impresiji ozbiljnog događaja.

Prva je informacija putem Federalne novinske agencije[2] bila dostupna svim medijima u BiH, a posebno je značajno što je prenesena na portalima koji su čitani u Sarajevu[3][4], Mostaru[5], kao i na najčitanijem internetskom portalu – Klix.ba[6]. Esperantski internetski servis Eventa Servo[7], koji prati sve esperantske događaje u svijetu, također je najavio događaj u Sarajevu.

Nakon toga organizator je intenzivirao komunikaciju s desetinama akademskih institucija, fakulteta, uvodničara, učesnika, medija i sponzora, kreirajući skup od idejnog koncepta do finalnog događaja, a ujedno gradeći dobre odnose s javnošću.

Druga informacija za medije plasirana je u javnost dva dana prije skupa u vidu najave događaja. Ona je plasirana putem Federalne novinske agencije[8] i prenijeli su je mnogi portali[9][10][11][12], a time je ostvarena vidljivost u mnogim dijelovima države.

Svoj doprinos dale su naučne institucije poput Akademije nauka i umjetnosti BiH[13] i Univerziteta u Sarajevu[14], koje su objavile najavu događaja na svojim zvaničnim internetskim stranicama i time dale informaciju profesorima, akademskom osoblju i studentima. U tom cilju štampani su i plakati koji su postavljeni u odabranim akademskim ustanovama u Sarajevu, Zenici i Tuzli.

Društvene mreže, naučni komunikatori i intervjui

Poseban plan medijske promocije događaja bio je postizanje vidljivosti u akademskim, naučnim i studentskim krugovima. U vremenu društvenih mreža i neprovjerenih informacija koje plasiraju brojni influenseri, bilo je potrebno naći komunikacijske kanale kojima bi informacije i poruke skupa došle do onih koji bi bili zainteresirani. U tu su svrhu korištene društvene mreže LinkedIn, Instagram i Facebook.

[1] https://esperanto.org.rs/ronda-tablo-lingvo-kaj-artefarita-intelekto/.
[2] https://www.fena.ba/article/1608161/naucni-skup-jezik-i-vjestacka-inteligencija-najavljen-za-20-i-21-februar-u-sarajevu.
[3] https://www.vijesti.ba/clanak/673402/naucni-skup-jezik-i-vjestacka-inteligencija-u-februaru-u-sarajevu.
[4] https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/sarajevo-domacin-naucnog-skupa-na-temu-jezik-i-vjestacka-inteligencija/572525.
[5] https://mostarski.ba/sarajevo-ce-biti-domacin-skupa-na-temu-jezik-i-vjestacka-inteligencija/.
[6] http://www.klix.ba/clanak/241223086.
[7] https://eventaservo.org/e/ronda-tablo-2025-02.
[8] https://www.fena.ba/article/1615297/sarajevo-domacin-skupa-o-temi-jezik-i-vjestacka-inteligencija.
[9] https://federalna.ba/sarajevo-domacin-skupa-o-temi-jezik-i-vjestacka-inteligencija-sumzn.
[10] https://www.vijesti.ba/clanak/682540/sarajevo-domacin-skupa-o-temi-jezik-i-vjestacka-inteligencija.
[11] https://zenicainfo.ba/2025/02/18/sarajevo-domacin-skupa-o-temi-jezik-i-vjestacka-inteligencija/.
[12] https://artinfo.ba/index.php/zanimljivosti/73884-sarajevo-domacin-skupa-o-temi-jezik-i-vjestacka-inteligencija.
[13] https://www.anubih.ba/sarajevo-ce-biti-domacin-skupa-na-temu-jezik-i-vjestacka-inteligencija/.
[14] https://www.unsa.ba/novosti/sarajevo-ce-biti-domacin-skupa-na-temu-jezik-i-vjestacka-inteligencija.

U pripremi događaja organizator je identificirao nekoliko domaćih i regionalnih medija koji izvještavaju o nauci i ponudio im mogućnost intervjua s nekoliko učesnika čije su biografije privlačne medijima i javnosti. Federalni je radio[15] sedam dana prije događaja kratkim intervjuom s Amirom Hadžiahmetovićem, bosansko-danskim esperantistom iz Kopenhagena, najavio skup.

Internetski portal Radio Sarajevo[16] napravio je poseban prilog o skupu i esperantu kroz intervju sa prof. dr. Samirom Ribićem, esperantistom i redovnim profesorom na Elektrotehničkom fakultetu u Sarajevu. Po završetku skupa, Federalni je radio[17] istoga dana primio učesnike skupa iz BiH, Srbije i Hrvatske – prof. dr. Samira Ribića, Jovana Zarkovića i Ankicu Jagnjić, u jednosatnu emisiju najslušanijeg popodnevnog programa.

Visoki pokrovitelj kao osigurač medijske vidljivosti skupa

Učešćem prof. dr. Jasne Duraković, federalne ministrice za obrazovanje i nauku, koja je svojim prisustvom u ulozi pokrovitelja dala značaj otvaranju skupa, dodatno je osigurano medijsko izvještavanje. Fotografije i videosnimci pune sale renomiranih učesnika s otvaranja skupa obišli su domaću javnost putem Federalne novinske agencije[18], zvaničnih kanala komunikacije Ministarstva[19] i Vlade Federacije BiH[20], Dnevnika Televizije Sarajevo[21] i emisije Špica, dnevnih novina Oslobođenje[22] te internetskih portala[23].

Najčitaniji bh. internetski portal Klix.ba[24] drugog je dana, nakon zatvaranja skupa, objavio integralnu informaciju o održanom dvodnevnom događaju. Integralna informacija o skupu plasirana je i na esperantskom jeziku te je objavljena na esperantskim e-lecima, veb-stranicama[25], podkastu Podkasto Varsovia Vento Elsendoj[26], i respektabilnom esperantskom periodičnom časopisu Revuo Esperanto, koji izlazi već 112 godina i čita se u 120 država.

Prof. dr. Federico Gobbo kao magnet za regionalne i svjetske medije

Poseban uspjeh bio je polusatni intervju na engleskom jeziku za renomiranu televizijsku kuću Al Jazeera Balkans[27], koji je imao prof. dr. Federico Gobbo, profesor interlingvistike i esperanta na Univerzitetu u Amsterdamu.

Prof. dr. Federico Gobbo referentan je sagovornik s biografijom akademskog izučavanja informatike, lingvistike i esperanta. Njegovo učešće na skupu dalo je dodatnu vrijednost diskusijama, ali i bilo prilika za intervjue medijima koji prate nauku, kao što je intervju za Klix.ba[28].

Naučna komunikatorica i urednica naučnog internetskog portala Jelena Kalinić iskoristila je dolazak prof. Gobba za odličan intervju, koji je objavila na lokalnom jeziku[29] kao i na engleskom jeziku[30]. Taj su intervju prenijeli i drugi mediji, poput Voice of America[31], regionalnog medija svjetskog glasa, potom najstarije dnevne novine u BiH "Oslobođenje", prilog Kun[32] te internetski portal Frontal[33]. Prof. dr. Gobbo napisao je osvrt na skup za renomirani esperantski portal Libera Folio[34].

---

[15] https://www.federalna.ba/hadziahmetovic-okrugli-stol-jezik-i-vjestacka-inteligencija-u-organizaciji-saveza-za-esperanto-bih-7ct6w.
[16] https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/razgovor-s-povodom-samir-ribic-kako-nauciti-esperanto-medunarodni-jezik-svijeta/579471.
[17] https://federalna.ba/kultura-umjetnost-06032025-ohq3k.
[18] https://fena.ba/article/1615605/savez-za-esperanto-bih-organizator-skupa-jezik-i-vjestacka-inteligencija.
[19] http://www.fmon.gov.ba/Obavjest/Pregled/1376.
[20] https://fbihvlada.gov.ba/bs/ministrica-durakovic-u-sarajevu-otvorila-okrugli-stol-o-jeziku-i-umjetnoj-inteligenciji.
[21] https://www.youtube.com/watch?v=ThPqTAE-Bic.
[22] https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/razmislite-ako-djecu-ucimo-da-umjetna-inteligencija-misli-za-njih-onda-nece-moci-nista-sami-uraditi-1022608/.
[23] https://startbih.ba/clanak/savez-za-esperanto-bih-organizator-skupa-jezik-i-vjestacka-inteligencija/259193.
[24] http://www.klix.ba/clanak/250221067.
[25] https://esperanto.hr/wp/eo/simpozio-pri-lingvo-kaj-la-artefarita-intelekto-en-sarajevo/.
[26] https://www.podkasto.net/2025/02/26/la-183a-elsendo/.
[27] https://balkans.aljazeera.net/program/recite-al-jazeeri/2025/3/3/federico-gobbo-umjetna-inteligencija-halucinir-i-ne-smijemo-joj-potpuno-vjerovati.
[28] http://www.klix.ba/clanak/250223043.
[29] https://naukagovori.ba/profesor-federico-gobbo-o-umjetnoj-inteligenciji-i-njenim-izazovima-knjige-su-cin-otpora/.
[30] https://naukagovori.ba/professor-federico-gobbo-on-artificial-intelligence-and-its-challenges-books-are-an-act-of-resistance/.
[31] https://ba.voanews.com/a/prof-federico-gobbo-vaznost-samosvijesti-u-eri-umjetne-inteligencije/7999150.html.
[32] https://www.oslobodjenje.ba/kun/nauka/federico-gobbo-vratimo-se-knjigama-i-originalnim-izvorima-1027626/.
[33] https://www.frontal.ba/novost/113435/profesor-federico-gobbo-o-umjetnoj-inteligenciji-i-njenim-izazovima-knjige-su-cin-otpora.
[34] https://www.liberafolio.org/2025/03/18/ai-necesigis-interpretadon-al-esperanto/.

Pozitivne refleksije u medijima susjednih država

Novinarka Bloomberg Adria sa posebnom je pažnjom pratila skup te napravila poseban prilog[35] o događaju kroz kratke izjave nekoliko uvodničara. Sarajevska redakcija regionalnog medija Bloomberg Adria također je objavila poseban članak[36] o esperantu u BiH, regiji i svijetu.

Na Facebook[37], Instagram[38] i Tik-tok[39] profilima Bloomberg Adria je objavio zanimljiv video o esperantu, a ta je medijska pažnja inspirirala i regionalne redakcije Bloomberg Adria za Srbiju[40] i Bloomberg Adria za Hrvatsku[41] da napišu afirmativne tekstove o esperantu u tim državama.

Time je jezik esperanto dobio značajnu pažnju u medijima ne samo države u kojoj je održan jedan događaj već i u susjednim državama, što može biti pozitivan impuls za širenje ideje jezika nade, međunarodne saradnje i mira među novim generacijama država Balkana.

"Ništa nije moćnije od ideje čije je vrijeme stiglo" (Victor Hugo)

Ideja međunarodnog jezika esperanto kao sredstva za ravnopravnu međunarodnu komunikaciju, u cilju mira i saradnje među svim narodima svijeta, nastala je krajem 19. stoljeća, kada je sazrijevala svijest o internacionalizmu i potrebi da se rješavaju globalni problemi. Svijest o potrebi za jednim međunarodnim, nadnacionalnim jezikom nastajala je u Evropi u vremenu koje je prethodilo turbulentnim društveno-historijskim promjenama koje su kulminirale sa dva svjetska rata. Od desetina sličnih ideja samo je esperanto nadživio svoje inicijatore, prerastao od ideje do pokreta te kreirao kulturu koja je u više od 130 godina postojanja privukla milione ljudi. Danas je esperanto globalno popularan i rasprostranjen više nego ikada u svojoj historiji.

Popularnost ove ideje u državama bivše Jugoslavije bila je na svom vrhuncu tokom zlatnih 70-ih i 80-ih godina, a slomom te države i društva i esperantski je pokret doživio pad. Ipak, kursevima esperanta kroz koje su prošle desetine hiljada tadašnjih omladinaca, a danas ljudi na zalasku svojih karijera, ideja je našla plodno tlo u društvima ove regije. Teško i tragično historijsko iskustvo koje ta generacija ima iz ratova 90-ih godina svim je normalnim građanima stvorilo vječno pitanje bez odgovora: da li se rat mogao spriječiti i da li smo mogli učiniti nešto da tok historije ide u drugom smjeru?

Upravo je pitanje jezika, kao jedno od simbola nacionalnog identiteta, tokom 90-ih u Jugoslaviji manipulirano od nacionalizama kako bi podijelili narode i okrenuli ih protiv drugih naroda. Možda je upravo to iskustvo osviještenih građana Bosne i Hercegovine učinilo da se sjete ideje međunarodnog jezika kao sredstva komunikacije, nade, saradnje i mira. U društvima sa dva ili tri zvanična jezika, poput Bosne i Hercegovine, može se očekivati više izražena svijest o jeziku kao pitanju identiteta kod nekih građana, ali i veći nivo shvatanja jezika kao sredstva lakše i efikasnije komunikacije kod drugih građana. Esperanto je nadnacionalni jezik koji ne isključuje maternje jezike, već nudi ravnopravnu komunikaciju a da niko ne odustane od svog jezika i identiteta.

Jezik nade, saradnje i mira kao vapaj nove generacije Balkana

Ideja esperanta koja je tokom teških decenija država Balkana bila zaboravljena, kao da je ponovo stidljivo otkrivena u novoj generaciji akademskih i medijskih profesionalaca. Da li to može značiti da je misija esperanta prepoznata kao moguća alternativa za jezički mir među građanima regije, ali i narodima svijeta? Nekada djeca koja su preživjela strahote i posljedice ratova, a danas odrasli ljudi koji kreiraju društvene tokove u svojim državama, imaju poseban senzibilitet za plemenitost i potencijal ideje nade, saradnje i mira.

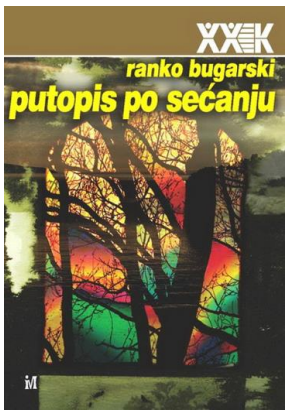
Neriješene tenzije među vladama država na Balkanu, rat u Ukrajini i neizvjesnost evropske sigurnosti, agresija Izraela na Palestinu i decenijski ratovi na Bliskom Istoku, ekonomska, politička i sigurnosna prekompozicija svjetskog poretka – izazovi su za svijet kakav su izgradile generacije prije nas. Ova generacija mora preuzeti odgovornost za vrijeme u kojem živi kako nam djeca sutra ne bi postavila pitanje: da li se rat mogao spriječiti i da li ste mogli učiniti nešto da tok historije ide u drugom smjeru? Ukoliko ipak ne uspijemo u tome, onda pokušajmo djeci usaditi dobre ideje i deale u nadi da će oni biti pametnija i izgraditi svijet nade, saradnje i mira. Kada se na globalnom nivou riješi pitanje međunarodnog komuniciranja na ravnopravnoj osnovi, civilizacija će biti spremna riješiti veće izazove.

[35] https://ba.bloombergadria.com/ekonomija/bih/74935/buducnost-jezika-u-doba-umjetne-inteligencije/news/.
[36] https://ba.bloombergadria.com/prestiz/inspiracija/74591/ko-danas-govori-esperanto/news/.
[37] https://www.facebook.com/share/r/1A172Jbtnw/.
[38] https://www.instagram.com/reel/DHF235FNKI5/?utm_source=ig_web_button_share_sheet&igsh=MzRlODBiNWFlZA==.
[39] https://www.tiktok.com/@bloombergadria/video/7480834319590722838.
[40] https://rs.bloombergadria.com/prestiz/inspiracija/75302/ko-danas-govori-esperanto-i-kakvo-je-stanje-u-srbiji/news.
[41] https://hr.bloombergadria.com/prestiz/inspiracija/75500/sto-je-esperanto-i-zasto-danas-postaje-vazan/news.

Nudžejma SPAHIĆ

Ranko Bugarski: *Putopis po sećanju*

(Biblioteka XX vek, Beograd, 2014)

U izdanju Biblioteke XX vek objavljena je knjiga Ranka Bugarskog *Putopis po sećanju.* Knjiga se sastoji od 269 stranica i podijeljena je u dva dijela. Nakon predgovora (5–8) iznose se poglavlja prvog dijela knjige: *Sarajevo* (11–37), *Polazak u svet* (37–49), *Dolazak u Beograd* (49–55), *Tri godine u svetu* (55–95), *Iskustva jednog putnika* (95–149), *Devedesete i nasleđe* (149–169) i *Put po novom veku* (169–209), nakon čega slijedi drugi dio sa sljedećim poglavljima: *Iz lingvističke memoaristike* (209–227), *Nove slivenice* (227–261) i *Selektivna bibliografija sociolingvistike 2012–2014* (261–269).

U predgovoru knjige autor jasno određuje njen karakter i cilj. Naglašava kako djelo nije zamišljeno ni kao cjelovita autobiografija, ni kao stručna biografija, već kao niz selektivno izabranih sjećanja, oblikovanih u formi memoarskog i putopisnog zapisa. U središtu su putovanja, studentska i kasnija, kroz različite gradove i kontinente, ali i susreti s ljudima, događaji i okolnosti koje su obilježile jedno bogato životno iskustvo. Osim putopisnih bilješki, autor unosi i lične refleksije o identitetu, nacionalizmu, akademskoj zajednici i društveno-političkim previranjima u Jugoslaviji i Srbiji, čime knjiga dobija širi kulturno-historijski okvir.

U prvom poglavlju *Sarajevo* autor evocira slike djetinjstva u Kraljevini Jugoslaviji, školovanja i života u Sarajevu tokom Drugog svjetskog rata, obilježene nestašicom osnovnih namirnica i savezničkim bombardovanjima. Pored opisivanja širih društveno-historijskih zbivanja, autor unosi i lična iskustva (crtanje njemačkih vojnika, prva čitalačka iskustva i sl.). Posebno mjesto zauzimaju opisi multietničkog karaktera Sarajeva, kroz prezimena, anegdote i porodična sjećanja. Evociraju se i slike iz kulturnog života Sarajeva kroz opis knjižara, kina, sporta, zabave i svakodnevnih običaja. Uz ratne i poratne slike, autor piše i o mladalačkim interesovanjima, od sporta, šaha i filatelije, preko studentskih dana i publicističkog rada, do prvih putovanja i susreta sa strancima u Sarajevu.

U drugom poglavlju *Polazak u svet* Bugarski opisuje svoja prva putovanja u inozemstvo tokom pedesetih godina XX stoljeća. Bilježi odlazak u Njemačku 1954. godine, gdje je u okviru međunarodne razmjene radio u šumskom kampu u blizini Kelna, zatim putovanja vozom i autostopom kroz Njemačku, Austriju, Holandiju i Belgiju, uz uspomene na gradove poput Hamburga, Beča, Haga, Amsterdama i Brisela. Potom se sjeća konkretnih situacija koje su obilježile njegova putovanja – kupovine prvog fotoaparata i cipela, razgovora s mještanima i studentskih druženja. Poseban dio čine putovanja po Skandinaviji, kroz Dansku, Švedsku i Norvešku, uz bilješke o seminarima, studentskim kontaktima i kulturnim razlikama. Nakon toga piše i o svom boravku u Velikoj Britaniji 1956. godine, kada je posjetio Vels, Oksford i London. Zabilježene su i slike vezane za nabavku predmeta i uređaja do kojih se u tadašnjoj Jugoslaviji teško moglo doći.

Treće poglavlje *Dolazak u Beograd* govori o autorovoj integraciji u beogradski akademski i kulturni život. Tu opisuje svoj dolazak na Filološki fakultet u svojstvu asistenta za engleski jezik na Odsjeku za anglistiku početkom 1961. godine, kada se suočavao sa stambenim teškoćama i prijelaznim rješenjima kod prijatelja i kolega. Dalje, predstavljaju se i susreti s poznatim i manje poznatim ličnostima, među kojima posebno mjesto zauzimaju braća Kapor. Opisuju se i beogradske kafane i restorani – *Kod Jele*, *Kod Šace* i *Kod Ive* – koji predstavljaju simbole kulturnog i intelektualnog okupljanja.

Četvrto poglavlje *Tri godine u svetu* obuhvata autorove akademske boravke u inozemstvu i iskustva koja su oblikovala njegov intelektualni i profesionalni razvoj. Autor detaljno opisuje svoje godine provedene u Londonu (1962/63) i Njujorku (1966/67), a zatim i velika putovanja kroz SAD. Prisjeća se akademskog rada na Univerzitetskom koledžu u Londonu, ističući susret s uglednim lingvistom Randolfom Kverkom. Bilježe se i razne anegdote iz pabova, knjižara i univerzitetskog okruženja. Autor opisuje biblioteke i knjižare, koje su za njega imale veliki značaj. Nakon epizode o Londonu, govori se o Univerzitetu Kolumbija u Njujorku i susretima s američkim kolegama, akademskoj atmosferi Njujorka, kao i kulturnim razlikama, poslije čega se opisuje autorovo putovanje po SAD-u, koje obuhvata gradove poput San Franciska, Los Anđelesa, Las Vegasa i dr.

Peto poglavlje *Iskustva jednog putnika* predstavlja bogat mozaik sjećanja i opservacija nastalih tokom autorovih višedecenijskih putovanja po Evropi, SAD-u, Kanadi i Australiji. U ovom poglavlju iskustva na putovanjima grupiraju se prema tematskim cjelinama: pasoši i vize, avioni i aerodromi, vozovi i željezničke stanice, hoteli i restorani. U dijelu o pasošima i vizama autor, na temelju jedanaest pasoša koje je tokom života promijenio, prikazuje i promjene statusa jugoslovenske i srpske države u međunarodnim okvirima. U središnjem dijelu o avionima i aerodromima opisuju se brojni tipovi aviona kojima je letio, kao i aerodromi širom svijeta, pri čemu se govori i o sigurnosnim procedurama, gubitku predmeta i sl. Nakon toga, slijedi dio o željezničkom saobraćaju, u kojem se Bugarski prisjeća putovanja po Jugoslaviji, kao i evropskih međunarodnih vozova. Poglavlje završava dijelom u kojem se govori o hotelima i restoranima, gdje se autor sjeća različitih uslova smještaja, od skromnih studentskih soba i hostela, preko luksuznih klubova u Londonu.

Šesto poglavlje *Devedesete i nasleđe* predstavlja svjedočanstvo o traumatičnoj epohi raspada Jugoslavije i ratova devedesetih. Autor, polazeći od lične porodične tragedije (gubitak sestre tokom granatiranja Sarajeva 1992. godine) i kolektivne katastrofe gubitka domovine, bilježi svoje uključivanje u javni i politički život, prvi put izražen u apelu *Mir odmah!*, kroz djelovanje u Beogradskom krugu nezavisnih intelektualaca i Evropskom pokretu u Srbiji. Ističe se pismo javnosti Katedre za anglistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, koje je autor inicirao i koje se istaklo prvom štampanom pojavom riječi *urbicid*, s ciljem da ukaže na razaranje Sarajeva, Mostara kao i Vukovara. Dalje, poglavlje govori i o autorovoj djelatnosti kroz brojna predavanja, članke i intervjue za domaće i strane medije, kao i o njegovom marginaliziranju i sankcionisanju u akademskoj zajednici, uključujući prinudno penzionisanje tokom Miloševićevog režima.

Sedmo poglavlje *Put po novom veku* obuhvata period nakon 2000. godine i počinje opisivanjem predavačke turneje po američkim univerzitetima, nakon čega slijede dijelovi o Strazburu, gdje je autor često boravio zbog rada u Vijeću Evrope, potom o Berlinu, Australiji i drugim putovanjima, koje povezuje sa sjećanjima na Jugoslaviju i njen kulturni život, poslije čega dolaze i refleksije o raspadu Jugoslavije. U nastavku poglavlja govori se o zapažanjima o Bilbau i Baskiji, s posebnim naglaskom na položaj baskijskog jezika. Autor se prisjeća poznanstava s baskijskim lingvistima i raspravlja o vezama jezika, identiteta i nacionalizma. Dalje, opisuju se autorova iskustva s prešućenim priznanjima, izostankom zvanja profesora emeritusa, problemima s akademskim institucijama, kao i problemima savremenog akademskog izdavaštva.

Osmo poglavlje *Iz lingvističke memoaristike* predstavlja svojevrsni nastavak autorovih ranijih portreta znamenitih lingvista, u kojem se prisjeća iskustava s petericom lingvista: trojicom američkih, jednim njemačkim i jednim lingvistom iz bivše Jugoslavije. Najprije piše o američkom lingvistu Dvajtu Bolindžeru, profesoru na Harvardu i Stanfordu, nakon čega se sjeća Dela Hajmza, tvorca etnografije komunikacije, s kojim je ostvario akademsku saradnju, naglašavajući njegov doprinos razumijevanju društvenih aspekata jezika. Poseban dio posvećen je Diteru Kastovskom, njemačkom anglistu i organizatoru međunarodnih lingvističkih mreža, koji je zaslužan i za povezivanje zapadnoevropskih i istočnoevropskih akademskih sredina, nakon čega se govori o Viktoru Fridmanu, profesoru balkanskih i slavenskih jezika, i Vladimiru Iviru, hrvatskom lingvistu i prevodiocu.

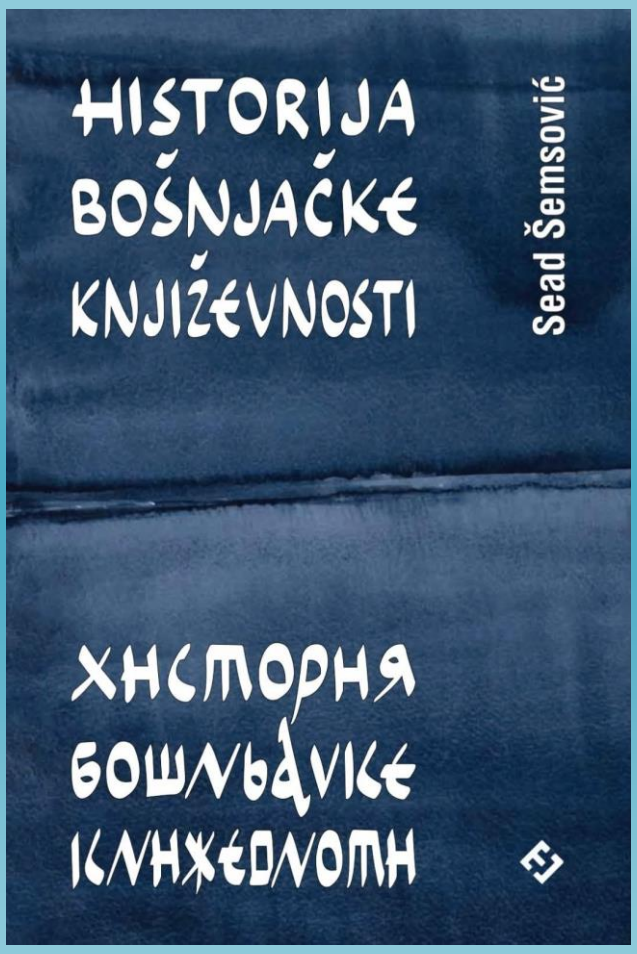
Deveto poglavlje *Nove slivenice* predstavlja dopunu autorovih ranijih istraživanja o jezičkim slivenicama, u kojem se donosi bogat dodatni materijal, prikupljen nakon objavljivanja prethodne knjige, pri čemu se pokazuje koliko je slivanje kao tvorbeni način produktivno u savremenom jeziku.

Nakon toga slijedi dio posvećen klasifikaciji slivenica, koje su podijeljene po područjima upotrebe na omladinski žargon, dječije ustanove i igre, imena, medije, reklame, politički diskurs, ustanove, festivale, projekte, umjetničke grupe i naslove knjiga. Glavni dio poglavlja obuhvata analiza tvorbenih modela, pri čemu autor razlikuje šest osnovnih tvorbenih tipova, uz svaki model navodeći slivenice koje mu pripadaju. Izdvojena je i posebna kategorija međujezičkih blendi, pretežno srpsko-engleskih (npr. *cooligani, depresso, googlotinja*), koje pokazuju snažan utjecaj engleskog jezika na savremeni govor. Pored toga, bilježe se i izuzeci i kovanice koje odstupaju od tipičnih obrazaca. Nakon toga slijedi diskusija, koja predstavlja sažetu analizu i zaključak o slivenicama datim u korpusu, kao i rječnik slivenica, uz navedene tvorbene modele.

Posljednje poglavlje *Selektivna bibliografija sociolingvistike 2012–2014.* donosi pregled relevantne literature iz oblasti sociolingvistike, nastavljajući se na ranije bibliografije koje pokrivaju period od 1967. do 2012. godine, a koje su objavljivane u autorovim prethodnim knjigama (*Lica jezika, Nova lica jezika, Jezik i kultura, Evropa u jeziku, Jezik i identitet* i dr.).

Na kraju, kao što se navodi u uvodnim razmatranjima, ova knjiga predstavlja kaleidoskop raznovrsnih ličnih doživljaja, susreta i refleksija, koji otkrivaju atmosferu i duh jednog vremena. Na taj način, *Putopis po sećanju* nameće se kao djelo koje prevazilazi granice žanra, nudeći čitaocu panoramu ličnih i kolektivnih iskustava jednog lingvista, istovremeno svjedočeći o raznim vremenima, običajima, ljudima i mjestima koji su oblikovali autorov intelektualni i životni put.

Lingvazin preporučuje

Bošnjaci zajedno! – Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Hrvatskoj, Zagreb, 2025, 222 str.

Adnan MAHMUTOVIĆ

Preveo s engleskog
Sead BEKTEŠEVIĆ

Kako sam prestao da se *sikiram* i naučio da se *trivam* s riječima

Dok sam još bio novopridošlica u Švedskoj, nakon samo nekoliko godina izbjegličkog života iza sebe, radio sam u grupi njegovatelja ljudi sa posebnim potrebama. Kada je jedan od pacijenata preminuo, svi smo mu otišli na sahranu. Svećenik u bijeloj odori, nekako ležerno, uzeo je električnu gitaru i zapjevao poznatu pop-pjesmu Ulfa Lundella "Jag *trivs* bäst i öppna landskap". Iako me prizor ostavio bez teksta, uživao sam u svom prvom velikom kulturnom šoku. Naslov pjesme i njen prvi stih preveo bih riječima: "Meni je najljepše u prostranim krajolicima", ali švedski glagol *trivas* zapravo znači 'napredovati, rasti', a u svakodnevnoj upotrebi 'osjećati se dobro i kao kod kuće'. Možete se *trivati* na poslu ili se *trivati* u nečijem društvu. Koristi se i kada se nešto poklapa s onim čuvenim švedskim "lagom" ('taman, uravnoteženo'). Riječ *trivas* ne priziva sliku snažne ljubavi, već evocira željeno raspoloženje ili način postojanja. Kao kad lik iz priče Raymonda Carvera kaže: "Osim što smo zaljubljeni, sviđamo se jedno drugom i uživamo u našem druženju." Mislim da postoji način da se *trivate* s riječima i da se riječi *trivaju* s vama kao što možete da se *trivate* s nekim koga volite. Ali ranije toga nisam bio svjestan.

Postoji način da se živi i s riječima koje kao da mogu da zatruju zemlju. Način da se riječima ne vjeruje. U 2020-oj – godini kojom je vladala riječ *pandemija*, Hrvatska je televizija prikazala prilog o jednoj djevojčici čija se porodica iz Srbije vratila u svoje selo u Hrvatskoj, a glavna vijest dana bila je činjenica da je ona – pazi sad – nevjerovatno brzo savladala hrvatski i osvojila neko regionalno prvenstvo. Kao da je istovremeno naučila kineski, arapski i sanskrt. Kada je demonstrirala svoje majstorstvo pred zapanjenom publikom, ispostavilo se da se radilo o riječima poput *vjeroJatno* umjesto *vjeroVatno*. Ovo je vrlo slično onoj engleskoj izreci *potato – potato*, kad je riječ ista, ali se malo drugačije izgovara. Sedmicu dana očekivao sam da će se događaj pretvoriti u neku satiričnu scenu, kao nešto iz naše montipajtonovske prošlosti, kao Top-lista nadrealista. Ali ne.

Ponekad, ili zapravo prilično često, scene iz stvarnog života premašuju fikciju i govore mnogo o nama. U ovom slučaju, razlike koje su barem naizgled beznačajne oslikavaju neku vrstu postbabilonskog svijeta u kojem su susjedi, poput nas iz bivše Jugoslavije, potpuno nerazumljivi jedni drugima. Isto tako, ovaj primjer pokazuje da zajednički jezik ne garantira zajedništvo. Nedavno sam bio na skupštini Islamske zajednice, dakle nekih pedesetak ljudi iste etničke pripadnosti, vjere i jezika, pa ipak, u toku tog predugog dana, mislim da nije izgovoreno više od nekoliko riječi koje su ikoga zbližile.

Naravno, riječi se zaista mogu igrati s nama, tako da jedan jedini samoglasnik može značiti razliku između pozdravljanja nekoga i vrijeđanja njegove majke, ali nije to ono o čemu pričam. Možemo, sasvim namjerno, koristiti i jasne razlike i jedva primjetne nijanse koje ne mijenjaju suštinsko značenje izrečenog kako bismo izazvali osjećaje koji proširuju jaz među nama.

Postoje takve riječi i u bosanskom. Eto, recimo, *laHko* često nije baš lahka riječ. To famozno H je za mnoge postalo simbol bošnjačkog identiteta, dok je njegovo ispuštanje, često posljedica osmanske vladavine u nekim područjima, simbol nekog drugog nacionalističkog etosa. Volim kako mi bosanski muslimani insistiramo na "hidrataciji" riječi sa tim milim H, kao naprimjer *kaHva*, kako bismo izrazili ponos našom bošnjačkom kulturom i naslijeđem (uprkos činjenici da arapska riječ *qahwa* izvorno znači dehidraciju vezanu za konzumaciju alkohola). Kafa i kava? Ma ne ide to.

Suština bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika bila je ona mantra iz osnovne škole, što se lažno pripisivala Vuku Karadžiću (mada dolazi od Johanna Christopha Adelunga): Piši kao što govoriš, čitaj kako je napisano. I eto belaja, ako niste poliglot maternjeg jezika, vaše će pisanje uvijek odati vaš nivo (ne)pismenosti i vaše lokalno porijeklo. Izgubljena osobenost, poput našeg gracioznog H u mnogim jezicima vidljiva je u pravopisnim ostacima i podsjeća nas na neka izgubljena slova. Ili kažete i pišete *historija* ili skrešete na *istorija*. Jednom mi je američka istraživačica genocida u Bosni rekla da joj je teško razlikovati *tvrdo Č* i *meHko Ć*. Rekao sam joj da većina Bosanaca ne zna razliku. U mnogim mjestima obilježje urbane sredine je da se vazda kaže Ć, što izaziva gotovo alergijske reakcije kod mojih prijatelja porijeklom iz mjesta u kojima je Č često prisutno (recimo Čajničani). Pitajte bilo kojeg Bosanca da napiše *ćevapčići*. Imam jednog prijatelja koji se toliko trudi da piše ispravno da sam sebe zbuni i pogriješi svaki put. Pa, više bi puta potrefio da se samo drži *meHkog Ć*, koje je očigledno jedino koje on zapravo može izgovoriti. A tu su još i *tvrdo DŽ* i *meHko Đ* te problem s velikim slovom.

Također imamo prilično problematično pitanje *i / je /i* je u *lipo / ljepo / lijepo*, što ne označava različite dijalektalne razlike već može ukazivati i na klasne razlike. Recimo, razlika između ikavice i ijekavice može od vas napraviti "seljaka" ili "građanina", nepismenog ili pismenog (da ne spominjem komplikaciju da ovi drugi često ne prave razliku između Č i Ć – i ponose se time). Sjećam se kako je moj dido grdio moju majku što je govorila *sikira* umjesto *sjekira*, dok jedan moj prijatelj, inače novinar i urednik, insistira na rijeci *sikira*, iskazujući time ponos svojim porijeklom. Podsjeća me to na činjenicu da u nekim sredinama rasističke riječi koriste potlačeni kao neki tip "empowermenta", kao kod Afroamerikanaca.

Samo što su naše riječi iste, a borba oko nijansi je simptom većih ratova oko identiteta. Često se tu ne radi ni o borbi između ljudi različitih etničkih pripadnosti, već unutar njih. Dok se moj prijatelj i ja slažemo da je važno naglasiti neke od razlika, kako grupnih, tako pojedinačnih, mnoga od tih bojišta su nam smiješna. Pretjerano insistiranje na razlikama neće vam dopustiti da se *trivate* s riječima, a ni jedni s drugima.

Ima onaj mit koji kaže da je Bog ljudima odredio da govore različitim jezicima kako bi obuzdao njihov entuzijazam i spriječio ih da dosegnu nevjerovatne visine. Drugim riječima, jezičke su nas razlike oslabile beskonačnim podjelama i razjedinjavanjima. Jedan drugi mit, pak, tvrdi da je svrha naših jezičkih različitosti u poticaju na međusobno upoznavanje. Nerazumijevanje drugog ne bi trebalo biti razlogom za ismijavanje, dehumanizaciju, strah ili nervozan smijeh. Nije svrha riječi da nekome možemo reći: "Hajde, ba, reci nešto da se nasmijemo. Reci bilo šta." Različitosti bi nas trebale poticati na prevođenje, metamorfozu jezika, želju za spajanjem i zbližavanjem. Iako se u prvom spomenutom mitu jedinstvo u jeziku predstavlja kao neka vrsta supermoći, čak i kao prijetnja Božijoj svemoći, koja bilo kome može ponuditi iluziju željene veličine, ja ipak preferiram onaj drugi mit. Uglavnom zato što sam ga lično doživio i što u njemu živim.

Odrastajući u Bosni do 1993. godine, šest sam godina učio njemački, imao najbolje ocjene, a ipak nisam znao govoriti njemački pa da me ubiješ. Eto, da mi je za kruha zatrebalo, ne bih znao ni beknuti. Imao sam tu čudnu predodžbu da je nemoguće naučiti drugi jezik pa nisam ni pokušavao. Nije to bila jedina luda ideja koju sam imao, ali većinu ih je promijenio rat. Isprva, u limbu različitih izbjegličkih kampova, počeo sam zaboravljati svoj maternji jezik i imao sam jedan od onih sartreovskih trenutaka kada su riječi odjednom izgubile smisao. Zombijao sam okolo (ako dozvoljavate da se tako izrazim, ako vam nije pretjerano neprijatno). Gledao bih stvari i pokušavao izgovoriti njihova imena, ali mi ništa nisu značila. Nije bilo drveta u "drvetu".

"Riječi, riječi, riječi", odgovorio je Hamlet kada su ga pitali šta čita. Mislim da ja ni to nisam imao.

U kampu su Švedi pokušavali da sa mnom pričaju na engleskom i toliko sam se stidio što nisam imao pojma da sam se krio od ljudi. Nisam se znao pošteno ni predstaviti. Onda sam naučio švedski, vjerovatno najlakši jezik na svijetu, za nekoliko mjeseci. To me je izliječilo od one prve gluposti, ali bio je to i početak kraja moje egzistencijalne krize. Hamlet kao da mi je govorio: "Ponovi! Riječi, riječi, riječi." Pronašao sam neke kasete s engleskim lekcijama u biblioteci Crvenog krsta. Deset godina kasnije objavio sam svoju prvu kratku priču "Integracija pod ponoćnim suncem", na engleskom, u Americi. Ne znam ni kako sam se uopće usudio da pošaljem

priču u magazin, jer iako sam tada već znao da se može naučiti strani jezik, još uvijek nisam vjerovao da se kroz njega može postići bilo kakva intimnost s *drugim*. Ko će, bolan, čitati moje priče? Ko će išta razumjeti? Ta, ni ja ih sam nisam baš u potpunosti razumijevao.

Urednica magazina, samotnica koja je živjela u jednoj uvali među planinama Smoky Mountains, napisala mi je: "Ovo je tako lijepo. Čitala bih ovo čak i da se radi o ničemu."

I da je ovo tek bila prva i posljednja veza između dvoje ljudi iz potpuno različitih kultura, političkih sistema, spolova itd., to bi održalo moju želju da pišem do smrti. Živio sam mit koji obećava intimnost kroz želju za komuniciranjem, intimnost kroz jezik. Ispoštovao sam tu našu vezu kada sam objavio roman *Pod majčinim nogama*, u kojem glavni lik živi upravo u onoj uvali u Sjevernoj Karolini, na vrhu te prastare planine. Čak sam pokušao koristiti ponešto iz tog njihovog lokalnog žargona, *y'all know what I mean*.

Ja se *trivam* najbolje u višejezičnim krajolicima, da ovdje malo ukradem i od svećenika s električnom gitarom. Mislim da je sudbina u riječima. To je kao da pronađete svog Princa (ili Princezu), svoju srodnu dušu, samo što ona nije jedina. Poliamoričan je svijet riječi. Ponekad tu ima i ljubomore, ali ništa strašno. Ponekad vas riječi povrijede, ako ih zanemarite. Ponekad traže malo prostora, jer ih gušite. Ono što je Roland Barthes napisao o voljenima, u mom uvrnutom umu, važi i za riječi: da se naša strast u – i prema – riječima otkriva indukcijom i da riječi u koje sam zaljubljen pokazuju osobenost moje strasti.

Postoje ljudi koje nikada nisam sreo, osim kroz njihove riječi po toksičnim krajolicima društvenih medija, a imam osjećaj da ih poznajem bolje od svojih komšija. Volim ih na način na koji su stari proroci prenijeli da nam je Bog naredio da volimo svoje komšije. Stekao sam prijatelje nasumično, sudbinski, čitajući njihova putešestvija s ovom ili onom riječju. Povjerio bih svoj život ljudima koje sam u pola noći slobodan nazvati da ih pitam o porijeklu neke čudne riječi, a za koje onda, nakon što se ujutro probudim, otkrijem da su cijele noći istraživali, budili svoje sestre u dalekim zemljama, moleći ih da rove po starim rječnicima koje njihovi očevi drže u škrinjama pod svojim krevetima. Sve u potrazi za riječima nezabilježenim ni na *googlovima* ovog svijeta.

Ponekad nas jezici koje ne razumijemo dirnu kao što je meni izbjegličke godine obilježio Eros Ramazzotti. Pomislite samo na milione ljudi koje rasplače učenje Kur'ana, iako ne znaju ni riječ klasičnog arapskog. Nedavno sam čuo arapski prijevod Hamletovih čuvenih riječi: "To be or not to be, that is the question", i izgovorio sam ih onako glumački svojoj ženi dok je plela još jednu kapu. Zasjala je i ponovila te riječi za mnom na bosanskom: "Biti ili ne biti, pitanje je sad." Ta je fraza odjednom proburljala kroz moje vene na tri jezika. Bila je to romantična scena kakvu samo možete vidjeti u klasičnim romansama. Vratilo me više od dvije decenije unazad kao da potvrdi onaj sudbonosni trenutak kada sam znao da je ona ta i kada je rekla onu čudnu riječ "da". (Mojoj ženi Šekspir ne znači skoro pa ništa. Slabo govori engleski i nikada nije pročitala moje romane, ali me i u mojem svijetu riječi zna ostaviti bez teksta.)

Ja se najbolje *trivam* s riječima koje putuju kroz prostor i vrijeme, poput čestica, dobijajući i gubeći energiju, dobijajući i gubeći brzinu. Riječi koje su – a to vjerovatno važi za sve riječi – kao kvantne čestice koje istovremeno postoje – doslovno – na različitim lokacijama i u različitim vremenima i, što je najvažnije, u različitim stanjima. Možete napisati cijele priče prateći neku neobičnu frazu sinhronijski i dijahronijski. Poput jedne bosanske dove koju mi je poslao moj "prijatelj po peru" Mirnes Kovač. Naravno, nije to dova bosanskog porijekla. Začela se, kažu, kao poezija u umu velikog Tagorea, vjerovatno u fragmentima putovala cijelo stoljeće, od Kalkute preko mnogih granica i prostranih krajolika, transformirajući se kroz različite jezike. Sve dok nije stigla do pera jednog bosanskog prevodioca i postala jedna od najcitiranijih molitvi u svim vrstama službenih i privatnih okupljanja. Bosanska je dova tada preskočila zid engleskog jezika, pa se kroz njega uputila u svijet, tako snažno ga zadivivši da su je nazvali našim imenom – *The Bosnian Prayer*. I naša je. I Tagoreova je. I vaša je, kao i sve riječi. Barem tako kaže mit.

I tako, na kraju, ako smijem sanjati o budućnosti, ili joj se barem nadati, moja ideja o vječnom Džennetu nije, kao što neki misle, život po prostranim krajolicima gdje svi govore istim jezikom, nekim dijalektom praoca Adema, na jeziku koji obuhvata sve riječi koje skrušeno čuvaju suštine svih stvari. Ne. Za mene je to vječnost provedena u učenju miliona jezika, u međusobnom upoznavanju, u *trivanju* zauvijek.

Dobro došli na portal “Bosnistika”

Dobro došli na “Bosnistiku”, stručno-informativni portal posvećen prvenstveno kulturi, jeziku, književnosti, obrazovanju, komunikaciji i politikama koje ih se tiču. Osim toga zanima se i za sva “bosanska posla” i vijesti o njima od kojih ćete moći imati koristi. Iako je imenom simbolički vezana za Bosnu, “Bosnistika” će vas u vremenu koje dolazi snabdijevati vijestima i zanimljivostima i iz regije i svijeta, s ciljem širenja znanja te izgradnje i jačanja zajednice. Portal “Bosnistika” most je koji želi spajati stručnjake i javnost, Bosnu i svijet, domovinu i dijasporu.

Činjenica je da u Bosni i Hercegovini postoji veći broj, možemo reći i mnoštvo, internetskih portala, ali na njima ili nema dovoljno kvalitetnih tekstova o kulturi, identitetu i drugim temama kojima se bavi portal “Bosnistika” ili, pak, tekstovi o kulturi teško dolaze do izražaja zbog mnoštva sumornih tekstova o politici. Stoga ćemo na “Bosnistici” težiti da pitanja jezika, nauke, književnosti, kulture, umjetnosti, obrazovanja... dođu u prvi plan i da o njima govore stručnjaci, profesionalci ili dobro obaviješteni svjedoci i entuzijasti.

Pokretanjem portala “Bosnistika” zajednici predstavljamo novi resurs koji ima potencijal da djeluje na izgradnju i uvezivanje zajednice, njenu bolju informiranost, možda i veću samosvijest. Osim pitanja koja se zanimaju za “bosanska posla”, nekad ćemo se baviti i tuđim poslovima gledanim “očima Bosne”.

Portal “Bosnistika”, zamišljen kao mjesto susreta, neće imati mnogo smisla ako ga ne budete čitali i imali koristi od njega. Zasad ne znamo hoćete li čitati “Bosnistiku” i zahvaljujući tome postati bolji, ali ovo je sigurno: postojanje portala “Bosnistika” čini vas publikom koja ima izbor! Stoga vas pozivam da čitate tekstove na ovom portalu, dijelite ih s prijateljima i poznanicima i pričate o njima. U ime svih autora i saradnika zahvaljujem vam na tome.

“Bosnistiku” čitajte već od septembra na adresi www.bosnistika.ba. ■

Halid Bulić, glavni i odgovorni urednik portala “Bosnistika”

Nova knjiga

Izdavač: Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli
Tuzla, 2025, 208 str.

Više informacija o knjizi pronađite na linku:

https://www.halidbulic.ba/2025/04/06/traganje-i-trajanje-u-jeziku-lingvazinovi-intervjui-kolor-tvrdi-uvez-208-str/

Nova knjiga

Izdavač: Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli
Tuzla, 2025, 677 str.

Više informacija o knjizi pronađite na FB stranici

Bosanski pravopis Refika Bulića